

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 23, Septembar 2020.

Tema broja: VIKTIMIZACIJA U INSTITUCIJAMA

Tema broja:

Viktimizacija u institucijama

Theme:

Victimization in institutions

Stavovi stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju: Rezultati istraživanja

Attitudes of Professionals in Serbia on Gender Equality and Gender-based Violence: The Research Results

Sanja Ćopić
Bejan Šaćiri 169

Učestalost i tipovi zlostavljanja starijih osoba u Srbiji

Frequency and Forms of Elder Abuse in Serbia

Nataša Todorović
Milutin Vračević
Bosiljka Đikanović
Bojana Matejić 203

Psychiatric Defence of a Nigerian Minor with Intellectual Disability and Co-morbid Mental Illness: An Exploration into Legal Grounds

Odbrana maloletnih učinilaca krivičnih dela sa komorbiditetom intelektualne ometenosti i psihijatrijskih poremećaja u Nigeriji:

Analiza pravne osnove

Oluyemi O. Akanni
Nosa G. Igbinomwanhia 229

Medijsko izvještavanje o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini

Media Reporting on Violence against Women in Bosnia and Herzegovina

Jovana Bokan 241

**Medijska viktimizacija okrivljenog
kroz povređivanje pretpostavke nevinosti**
The Media Victimation of the Defendant through
the Violation of the Presumption of Innocence

Lazar Đoković 271

Prikazi knjiga

Book reviews

Z. Mršević

Nasilje i mi: Mediji o nasilju nad ženama

(Violence and Us: The Media on Violence
against Women)

Svetlana Tomić 293

TEMIDA

2020, vol. 23, br. 2, str. 169-201

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2002169C>

Originalni naučni rad

Primljeno: 6.7.2020.

Odobreno za štampu: 12.10.2020.

Stavovi stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju: Rezultati istraživanja

SANJA ĆOPIĆ*

BEJAN ŠAĆIRI

Za promenu rodnog režima i osiguravanje poštovanja rodne ravnopravnosti potrebno je raditi na eliminisanju negativnih rodnih stereotipa i diskriminatorskih praksi prema ženama. U tom cilju, važno je utvrditi koji su to rodni stereotipi koji su prisutni kod onih koji dolaze u kontakt sa ženama žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja, a koji mogu negativno da utiču na odnos prema njima i onemoguće blagovremenu i adekvatnu reakciju i efikasnu zaštitu žena. Viktimološko društvo Srbije je 2019. sproveo istraživanje čiji je cilj bio ispitivanje stavova stručnjaka i stručnjakinja u državnim institucijama, ustanovama, nezavisnim telima i organizacijama civilnog društva u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju i iskustvima i izazovima u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja, posebno Romkinjama i ženama sa sela. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 199 ispitanika iz 21 lokalne zajednice u četiri regiona u Srbiji. Rad ima za cilj da prikaže deo rezultata ovog istraživanja koji se tiču stavova stručnjaka i stručnjakinja o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju.

Ključne reči: rodna ravnopravnost, rodno zasnovano nasilje, stavovi, istraživanje, Srbija

* Dr Sanja Ćopić je viša naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i istraživačica i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije.
E-mail: sanja.copic011@gmail.com.

Dr Bejan Šaćiri je viši predavač na Visokoj medicinskoj školi strukovnih studija „Milutin Milanković“ i istraživač i koordinator Službe VDS info i podrška žrtvama u Viktimološkom društvu Srbije. E-mail: bejansaciri@yahoo.com.

Uvod

Postizanje rodne ravnopravnosti jedan je od ključnih preduslova za uspostavljanje demokratije, socijalnog mira i pravde, održivog društvenog i ekonomskog razvoja i unapređenje socijalnih odnosa (Ćopić, 2016). To podrazumeva ravnopravan položaj, tretman i mogućnosti za muškarce i žene u ostvarivanju ljudskih prava u svim sferama društvenog i privatnog života. Uprkos značajnim pomacima u unapređenju prava i položaja žena, rodna ravnopravnost nije u potpunosti postignuta ni u jednoj državi sveta; žene i devojčice su i dalje diskriminisane, u privatnoj sferi, u domenu politike, obrazovanja, rada i ekonomije, zdravstvene zaštite i slično (Evans i dr., 2018; Phillips i dr., 2018; World Economic Forum, 2018; Poushter, Fetterolf, Tamir, 2019; United Nations Development Programme, 2020).

Indeks rodne ravnopravnosti za Republiku Srbiju pokazuje da je u periodu od 2014. do 2016. godine došlo do izvesnog unapređenja rodne ravnopravnosti: vrednost indeksa za Srbiju je 2016. godine bio 55,8, što u odnosu na 2014. godinu predstavlja povećanje od 3,4 procenatna poena (Babović, 2016, 2018).¹ Međutim, i pored zabeležnog pozitivnog pomaka, rodna neravnopravnost je još uvek prisutna u Srbiji. Žene u Srbiji su i dalje u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce u svim oblastima društvenog života. Prema podacima Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, diskriminacija žena je posebno izražena na tržištu rada, u učešću žena u odlučivanju, u ekonomskoj sferi i obrazovanju (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2018: 114). Žene su izložene različitim oblicima rodno zasnovanog nasilja (OEBS, 2019), koje je, pak, duboko ukorenjeno u društvenoj i kulturološkoj strukturi, odnosno u društvenim normama kao skupu vrednosti, uverenja, stavova i praksi koji se usvajaju kroz proces socijalizacije, a koji reflektuju i podržavaju nejednak odnos moći između muškaraca i žena (United Nations Development Programme, 2020). Diskriminatore državne norme i rodni stereotipi doprinose nasilju nad ženama, otežavaju njegovu prevenciju i suzbijanje, negativno utiču na stavove građana prema rodnoj ravnopravnosti i nasilju, čineći da diskriminacija i nasilje nad ženama često budu društveno nevidljivi, što, pak, za posledicu ima prihvatanje, normalizaciju i opravdavanje nasilja kao legitimnog oblika ponašanja i

¹ Kada se Srbija upoređi sa Evropskom unijom (EU), zapaža se da je vrednost ukupnog indeksa rodne ravnopravnosti u Srbiji niža od proseka EU-28 za 2015. godinu za 10,4 poena: Srbija (2016) – 55,8, EU-28 (2015) – 66,2. Pri tome, ova razlika se smanjila u odnosu na 2014. godinu (Babović, 2016, 2018).

reakcije (Konstantinović-Vilić, 2010). Rodni stereotipi, kao „specifična uverenja o karakteristikama koje su tipične za muškarce i žene“ (Stefanović, Vidanović, Todorović, 2012: 181), utiču na domen rodno zasnovane diskriminacije i nasilja na tri načina: oni su u osnovi diskriminacije i nasilja koje se vrši prema ženama, dakle, utiču na vršenje diskriminacije i nasilja, potom, utiču na odgovore pojedinaca, institucija i zajednice na rodno zasnovanu diskriminaciju i nasilje, i utiču na postupanje žena u situaciji rodno zasnovane diskriminacije i nasilja (na primer, da li će tražiti pomoći ili ne) (Flood, Pease, 2009). Upravo zato Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW),² Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulska konvencija)³ i drugi relevantni međunarodni dokumenti obavezuju države potpisnice da preduzimaju neophodne mere usmerene na promovisanje promena u društvenim i kulturnim obrascima ponašanja žena i muškaraca kako bi se iskorenile predrasude, običaji, tradicije i druge prakse koje se zasnivaju na shvatanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili na stereotipnim rodnim ulogama. Dakle, promena dominantne rodne ideologije je nužan osnov za postizanje rodne ravnopravnosti i sprečavanje rodno zasnovane diskriminacije i nasilja nad ženama, ali i za odgovarajuću reakciju nadležnih institucija u slučaju kada do diskriminacije ili nasilja dođe.

Vlada Republike Srbije je 2016. godine usvojila Nacionalnu strategiju za ostvarivanje rodne ravnopravnosti (2016-2020) sa ciljem unapređivanja rodne ravnopravnosti. U Strategiji je istaknuto da je za promenu rodnog režima i obezbeđivanje poštovanja rodne ravnopravnosti potrebno raditi na eliminisanju negativnih rodnih stereotipa i diskriminatornih praksi prema ženama generalno, a posebno prema ženama iz marginalizovanih grupa, kao i praksi koje omogućavaju i reprodukuju nejednak odnos moći između muškaraca i žena. Međutim, u Zaključnim komentarima Komiteta UN za eliminaciju diskriminacije žena na četvrti periodični izveštaj Srbije, koji je razmatran u februaru 2019. godine, iskazana je zabrinutost zbog još uvek visokog nivoa prisustva diskriminatornih rodnih stereotipa, koji onemogućavaju unapređenje prava žena u Srbiji.⁴

² Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 11/81.

³ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

⁴ Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia, CEDAW/C/SRB/CO/4. Dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CE-DAW%2fC%2fSRB%2fCO%2f4&Lang=en, stranici pristupljeno: 6.7.2020.

U cilju uspešnog eliminisanja negativnih rodnih stereotipa i diskriminatorskih praksi prema ženama, posebno prema ženama iz marginalizovanih društvenih grupa, važno je utvrditi koji su to rodni stereotipi koji su prisutni kako kod opšte populacije, tako i kod onih koji dolaze u kontakt sa ženama žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja, a koji mogu negativno da utiču na odnos prema njima i onemoguće blagovremenu i adekvatnu reakciju i efikasnu zaštitu žena. Polazeći od toga, Vikičimološko društvo Srbije (VDS) je 2019. godine sprovedlo istraživanje o stavovima stručnjaka i stručnjakinja u državnim institucijama, ustanovama, nezavisnim telima i organizacijama civilnog društva u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, kao i o iskustvima i izazovima u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja.⁵ Rad ima za cilj da prikaže deo rezultata ovog istraživanja. Nakon prikaza nalaza dosadašnjih istraživanja stavova o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju u svetu i u Srbiji, koja su nam bila dostupna, u radu je dat metodološki okvir istraživanja, a potom se iznose ključni rezultati istraživanja o stavovima stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju. Na kraju su dati zaključci, kao i preporuke za dalji rad na prepoznavanju i suzbijanju negativnih rodnih stereotipa kod stručnjaka i stručnjakinja koji rade sa ženama žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja.

Pregled rezultata dosadašnjih istraživanja stavova o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju

Analiza dosadašnjih istraživanja stavova o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, koja su nam bila dostupna, pokazuje da se ova istraživanja mahom sprovode na uzorku opšte populacije, na međunarodnom planu, kao globalna (United Nations Development Programme, 2020) ili regionalna istraživanja, odnosno istraživanja koja obuhvataju određeni broj država (Poushter, Fetterolf, Tamir, 2019), ili na nacionalnom nivou (na primer, Kamenov,

⁵ Istraživanje je sprovedeno u okviru šireg projekta koji je imao za cilj da doprinese promenama politika i prakse kako bi se osiguralo prepoznavanje štetnih rodnih stereotipa i rodne diskriminacije i obezbedilo suzbijanje i blagovremeno reagovanje u slučajevima rodno zasnovanog nasilja, naročito nad marginalizovanim grupama žena, posebno Romkinjama i ženama koje žive na selu. Projekat je realizovan od decembra 2018. do decembra 2019. godine u okviru programa Agencije Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) pod nazivom *Zaustavljanje nasilja nad ženama na Zapadnom Balkanu i u Turskoj: Primena normi, promena svesti*, koji finansira Evropska komisija.

Galić, 2011; UNDP Georgia, 2013; Evans i dr., 2018; Phillips i dr., 2018). Važan izvor saznanja su i istraživanja koja, iako su sprovedana na uzorku muškaraca i žena, u fokusu ipak imaju ispitivanje rodnih stavova muškaraca (Pulerwitz, Barker, 2008; Bijelić, 2011; Dušanić, 2012; Hughson, 2018; UNFPA Ukraine, 2018). Najzad, kako se primećuje, poseban fokus u istraživanjima je na ispitivanju stavova mlađih (srednjoškolske i studentske populacije) o rodnoj ravnopravnosti i nasilju nad ženama, što je važno jer takva istraživanja pružaju smernice za rad na razvijanju svesti o normama i vrednostima kako bi se sprečili stavovi i ponašanja koji promovišu diskriminaciju i nasilje nad ženama (Oliver, Valls, 2004). Sa druge strane, primećuje se da su ređa istraživanja na uzorku stručnjaka u različitim sektorima, kao što su socijalna zaštita, zdravstvo, policija, pravosuđe i slično.

Istraživanja sprovedena u svetu pokazuju da su tradicionalni (rodni) stereotipi prisutni i kod muškaraca i kod žena (Kamenov, Galić, 2011; Sotiriou, Ntinapogias, Petroulaki, 2011; United Nations Development Programme, 2020). Istraživanje sprovedeno u 75 država i teritorija sveta sa obuhvatom od oko 81% svetske populacije, pokazuje da 91% muškaraca i 86% žena u svetu iskaže bar jednu jasnu sklonost ka rodnoj neravnopravnosti u oblastima kao što su politika, ekonomija, partnersko nasilje i žensko reproduktivno zdravlje (United Nations Development Programme, 2020: 8). Drugim rečima, oko 90% ljudi u svetu, bez obzira na polnu/rodnu pripadnost, ima rodne stereotipe u odnosu na žene. Oko 50% muškaraca i žena je mišljenja da su muškarci bolji političari od žena, oko 40% da su muškarci bolji u poslu, dok se 30% slaže sa tim da je opravdano da muškarac tuče ženu (United Nations Development Programme, 2020: 8-9).

I pored toga što su rodni stereotipi prisutni i kod muškaraca i kod žena, većina istraživanja potvrđuje da mladići, odnosno muškarci imaju konzervativnije stavove prema rodnoj ravnopravnosti nego žene, više nego žene izražavaju seksističke stavove, te je veća verovatnoća da će se dečaci, odnosno muškarci složiti sa stavovima i uverenjima koji podržavaju rodnu diskriminaciju i nasilje nad ženama (Flood, Pease, 2009; Kamenov, 2011; Sotiriou, Ntinapogias, Petroulaki, 2011; Saeed Ali i dr., 2017; Ramos-Galarza i dr., 2018; Phillips i dr., 2018). Žene pokazuju egalitarnije stavove od muškaraca (Bijelić, 2011; United Nations Development Programme, 2020: 9) i percipiraju rodnu neravnopravnost kao problem u društvu (Ajduković, 2011; Evans i dr., 2018). Sa druge strane, muškarci češće nego žene smatraju da je u njihovoј zemlji dostignuta rodna ravnopravnost.

nost, dok su žene te koje su mišljenja da nema bitnijih promena u domenu rodne ravnopravnosti u njihovoj zemlji (Ajduković, 2011; Bijelić, 2011; Poushter, Fetterolf, Tamir, 2019), što upućuje na zaključak da je percepcija nivoa rodne nejednakosti povezana sa rodnim iskustvima. Međutim, pojedina istraživanja na uzorku mladih (adolescenata) utvrđila su da dečaci i devojčice pokazuju egalitarne stavove u različitim aspektima svakodnevnog života, kao što je ravноправno učešće žena i muškaraca u kućnim poslovima (Redondo i dr., 2011). Egalitarni stavovi dečaka i devojčica prisutni su i kada se govori o domenu rada i obrazovanja, jer mladi smatraju da bi devojčice i dečaci trebalo da imaju iste mogućnosti u ovim sferama društvenog života (Redondo i dr., 2011).

Istraživanja pokazuju da starije osobe imaju tradicionalnije, odnosno konzervativnije stavove o rodnim ulogama, dok mlađi pokazuju egalitarnije stavove (Kamenov, 2011; Phillips i dr., 2018). Jedno istraživanje sprovedeno u 27 država u svetu je pokazalo da punoletne osobe mlađe od 50 godina imaju pozitivniji stav prema postizanju rodne ravnopravnosti u svojoj zemlji, odnosno smatraju da je došlo do porasta nivoa ostvarene rodne ravnopravnosti u odnosu na one starije od 50 godina (Poushter, Fetterolf, Tamir, 2019).

Istraživanjima sprovedenim u svetu je, takođe, utvrđeno postojanje veze između stavova o rodnim ulogama i rodnim odnosima i stavova o nasilju nad ženama, pa i nasilnog ponašanja muškaraca prema ženama, posebno prema svojim partnerkama (Flood, Pease, 2009; Bijelić, 2011). Drugim rečima, tradicionalniji stavovi o rodnim ulogama i odnosima povezani su sa tolerisanjem i opravdavanjem nasilja nad ženama, posebno partnerskog nasilja. Isto tako, muškarci koji su nasilni prema ženama, posebno prema svojim partnerkama, imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti, odnosno manje podržavaju koncept rodne ravnopravnosti (Pulerwitz, Barker, 2008).

Prema nalazima sprovedenih istraživanja, muškarci, odnosno mladići su tolerantniji nego žene prema nasilju nad ženama, posebno prema partnerskom nasilju (Bijelić, 2011; Sotiriou, Ntinapogias, Petroulaki, 2011; Gracia, Lila, 2015; UNFPA Ukraine, 2018). Na primer, 18% muškaraca u Španiji, 12% u Hrvatskoj i 23,1% u Bosni i Hercegovini smatra da postoje situacije u kojima je opravданo da muškarac udari ženu (partnerku) (Bijelić, 2011: 46; Dušanić, 2012: 51; UNFPA Ukraine, 2018: 75-76). Kod muškaraca su prisutniji stavovi koji idu u prilog okrivljavanja žrtve, posebno u slučajevima partnerskog i seksualnog nasilja (Gracia, Lila, 2015; UNFPA Ukraine, 2018), što predstavlja jedan od važnih društvenih i kulturoloških faktora koji utiču na javljanje i povećanje stope nasilja.

nad ženama, rezultirajući tolerisanjem i prihvatanjem ovog vida nasilja u društvu. Muškarci su skloniji da manji broj ponašanja percipiraju kao nasilje nad ženama (posebno vezano za seksualno uznemiravanje, nasilje tokom zabavljanja i nasilje nad suprugom/partnerkom), potom, umanjuju posledice koje nasilje nad ženama proizvodi i pokazuju manje empatije prema ženama žrtvama nasilja, posebno partnerskog (Flood, Pease, 2009). U jednom istraživanju u Brazilu u kome su ispitanici bili zdravstveni radnici utvrđeno je da, iako su ispitanici generalno pokazali pozitivne stavove o rodno zasnovanom nasilju, 13% njih je još uvek tvrdilo da je nasilje u porodici privatna stvar, a 18% da učinioce ne treba kažnjavati kaznom zatvora (Maloni Vieira i dr., 2009).

U Srbiji nije bilo mnogo istraživanja o stavovima opšte javnosti i stručnjaka i stručnjakinja o rodnoj ravnopravnosti, rodnim ulogama i rodno zasnovanom nasilju. Pa ipak, istraživanja koja su sprovedena pokazuju da su, slično kao u svetu, tradicionalni (rodni) stereotipi prisutni i kod muškaraca i kod žena (Džamonja Ignjatović i dr., 2009; Ignjatović i dr., 2010). Indeks rodnih društvenih normi pokazao je da u Srbiji, prema podacima koji se odnose na period 2005-2009. godina, 82,6% građana i građanki pokazuje bar jednu sklonost ka rodnoj neravnopravnosti; to čini 88,4% muškaraca i 76,7% žena. Sa druge strane, 17,4% građana i građanki u Srbiji ne pokazuje rodne stereotipe prema ženama, i to 23,3% žena i 11,6% muškaraca (United Nations Development Programme, 2020: 20, 22).

Iako neka istraživanja ukazuju na to da pripadnost polu ne utiče na razlike u shvatanju rodne ravnopravnosti (Ignjatović i dr., 2010), ipak se primećuje da, kao i u svetu, u Srbiji žene imaju manje tradicionalne stavove o rodnoj ravnopravnosti, nego što je to slučaj sa muškarcima, odnosno da ispoljavaju egalističnije stavove (Stefanović, Vidanović, Todorović, 2012; Bogetić, Mitrović, Nikolić, 2018; Hughson, 2018). I u Srbiji, žene u većoj meri nego muškarci prihvataju i podržavaju koncept rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena (SeCons, 2017). Takođe, neka istraživanja potvrđuju nalaze stranih istraživanja koja idu u prilog zaključku da starije osobe imaju tradicionalnije, odnosno, konzervativnije stavove o rodnim ulogama u odnosu na mlađe (Stefanović, Vidanović, Todorović, 2012). Pa ipak, jedno istraživanje stavova studenata ukazalo je na činjenicu da rodne stereotipe i tradicionalne rodne uloge više podržavaju mlađe nego starije generacije studenata (Džamonja Ignjatović, Popović, Duhaček, 2010). Kao glavne oblike rodne neravnopravnosti mladi percipiraju nejednaku raspodelu kućnih poslova i nasilje u porodici (Subotić i dr., 2019).

Jedno istraživanje stavova o nasilju u porodici, koje je sprovedeno u dva kruga (2002. i 2004. godine) na uzorku opšte populacije u devet regionalnih centara u Srbiji, ukazalo je na prisustvo tradicionalnih, konzervativnih i patrijarhalnih stavova o rodnim ulogama i odnosima u porodici, kojima se opravdava nasilje nad ženama u porodici (razumljivo je da muž (momak) udari ženu (devojku) ako ona nešto pogreši ili ga ne sluša) i žene žrtve okrivljavaju za nasilje koje trpe (žena svojim ponašanjem provocira nasilje, žene vole da muškarci budu grubi i slično) (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2010). Iako u nešto manjem procentu u odnosu na neke druge države, i u Srbiji su muškarci, odnosno, mladići tolerantniji nego žene, odnosno, devojke prema nasilju nad ženama, posebno prema partnerskom nasilju. Jedno istraživanje je pokazalo da 11,9% muškaraca u Srbiji smatra da žena treba da toleriše nasilje da bi održala porodicu (Hughson, 2018: 99).

Kada su u pitanju istraživanja stavova stručnjaka i stručnjakinja, jedno istraživanje u okviru kog je ispitivano postojanje stereotipnih shvatanja i predrasuda u odnosu na žrtve nasilja u porodici, a koje je sprovedeno na uzorku zaposlenih u policiji, tužilaštvinama i sudovima u četiri grada u Srbiji (Beograd, Niš, Kragujevac i Novi Sad), pokazalo je da su seksistički stavovi profesionala koji neposredno dolaze u kontakt sa slučajevima nasilja u porodici ključni uzroci institucionalne diskriminatorene prakse prema ženama žrtvama porodičnog nasilja (Petrušić, Konstantinović Vilić, Žunić, 2015). Istraživanje je pokazalo da većina profesionalaca ne vidi nasilje u porodici kao opasan oblik kriminaliteta, da ga tretira kao privatnu stvar, te da smatra da ovaj problem treba da se rešava prevashodno u okviru sistema socijalne zaštite, kroz pružanje pomoći porodici kako bi se ona održala na okupu (Petrušić, Konstantinović Vilić, Žunić, 2015: 46). Rodni stereotipi ispitanih stručnjaka i stručnjakinja uočeni su i u pogledu kruga lica koja treba da uživaju krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici (samo bračni supružnici i deca), uzroka, dinamike i ozbiljnosti ovog oblika nasilja nad ženama (Petrušić, Konstantinović Vilić, Žunić, 2015: 46-47). Kako su zaključile autorke ovog istraživanja „ovakvi nalazi ne iznenađuju, imajući u vidu da su rodni stereotipi i predrasude široko rasprostranjeni u društvu i da je veoma visok nivo diskriminatornih stavova prema ženama i među predstavnicima organa javne vlasti na svim nivoima“ (Petrušić, Konstantinović Vilić, Žunić, 2015: 48), što potvrđuju rezultati i nekih drugih sprovedenih istraživanja.

Tako je jedno istraživanje među predstvincima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na republičkom, pokrajinskom i lokalnom nivou o njihovim sta-

vovima prema diskriminaciji u Srbiji pokazalo da je i dalje u velikom procentu izražen stav da su diskriminisane grupe same odgovorne za svoj položaj, čime se relativizuje odgovornost države i društva (IPSOS, 2014). Uz to, visok procenat zaposlenih u organima javne vlasti toleriše diskriminatorsko ponašanje, te slučaj diskriminacije ne bi prijavili nadležnim organima, što je posebno došlo do izražaja među ispitanicima koji rade u sudovima (IPSOS, 2014). Istraživanje stavova pripadnika policije u Srbiji prema diskriminaciji pokazalo je da ispitanici smatraju da diskriminacije još uvek ima u priličnoj meri u srpskom društvu, te da su, između ostalog, žene jedna od najdiskriminisanih grupa (Zekavica, 2014, 2016), čime se potvrđuju nalazi i nekih drugih istraživanja javnog mnjenja o percepciji diskriminacije u Srbiji (CeSID, 2013). Pri tome, visok je procenat policijskih službenika koji ne znaju šta je diskriminacija ili bar ne šta je njena suština, što može negativno da utiče na prepoznavanje diskriminacije (u sopstvenim ili tuđim postupcima) i da rezultira nereagovanjem ili neblagovremenim ili neadekvatnim reagovanjem, usled čega žrtve mogu da ostanu bez pomoći i zaštite i da budu izložene sekundarnoj viktimizaciji (Zekavica, 2014, 2016).

Imajući sve navedeno u vidu, verujemo da će nalazi istraživanja koji su analizirani dalje u radu, popuniti praznine koje postoje u Srbiji vezano za nedostatak ispitivanja stavova stručnjaka i stručnjakinja o rodno zasnovanoj diskriminaciji i nasilju, te da će omogućiti dalji rad na kreiranju politika i praksi koje će biti usmerene ka eliminisanju negativnih rodnih stereotipa i diskriminatorskih praksi prema ženama, kako bi se osigurala njihova efikasna i pravovremena zaštita.

○ istraživanju

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja bili su stavovi stručnjaka o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju. Za potrebe ovog istraživanja rodno zasnovano nasilje definisano je kao nasilje koje se vrši prema ženama i devojčicama zbog njihove pripadnosti ženskom polu, odnosno, nasilje koje nesrazmerno više pogađa žene i devojčice. Oblici rodno zasnovanog nasilja koji su bili u fokusu istraživanja su: nasilje u porodici, seksualno nasilje, trgovina ženama i devojčicama i proganjanje. Cilj istraživanja bio je ispitivanje stavova stručnjaka i

stručnjakinja u državnim institucijama, ustanovama, nezavisnim telima i organizacijama civilnog društva u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, kao i o iskustvima i izazovima u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja, posebno Romkinjama i ženama sa sela.

Metod

Istraživanje je sprovedeno u februaru i martu 2019. godine na uzorku od 199 ispitanika. Uzorak istraživanja činili su stručnjaci i stručnjakinje koji rade u različitim sektorima u kojima dolaze ili mogu da dođu u kontakt sa ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja i drugih oblika rodno zasnovane diskriminacije, i to u: sudovima, tužilaštvo, policiji, centrima za socijalni rad, nezavisnim telima (Zaštitnik građana RS, Pokrajinski zaštitnik građana-Ombudsman i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti) i organizacijama civilnog društva u Srbiji.

Podaci su prikupljeni putem ispitivanja, primenom ankete. Za prikupljanje podataka napravljen je poseban upitnik, koji je bio anoniman. Upitnik su činile Skala stavova o rodnoj ravnopravnosti (stavovi o rodnim ulogama i odnosima između muškaraca i žena) i Skala stavova o rodno zasnovanom nasilju. *Skala stavova o rodnoj ravnopravnosti* je skala Likertovog tipa koju čine 24 tvrdnje na koje su ispitanici odgovarali zaokruživanjem broja od 1 do 4, u zavisnosti od toga u kojoj meri se slažu sa datim tvrdnjama (1 – uopšte se ne slažem, 2 – uglavnom se ne slažem, 3 – uglavnom se slažem i 4 – u potpunosti se slažem). Pojedine tvrdnje preuzete su iz Gender Equitable Men Scale – GEM skale za ispitivanje stavova o rodnoj ravnopravnosti (Pulerwitz, Barker, 2008), dok su neke tvrdnje konstruisali autori za potrebe ovog istraživanja. Skala stavova o rodnoj ravnopravnosti pokazala se kao izuzetno pouzdana, Kronbahova alfa iznosila je .87. Viši skor na skali ukazuje na negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti. Prilikom zbrajanja rezultata skorovi za pojedine tvrdnje su obrnuti. *Skala stavova o rodno zasnovanom nasilju* je skala Likertovog tipa, koja ima 24 tvrdnje na koje su ispitanici odgovarali zaokruživanjem broja od 1 do 4, u zavisnosti od toga u kojoj meri se slažu sa datim tvrdnjama (1 – uopšte se ne slažem, 2 – uglavnom se ne slažem, 3 – uglavnom se slažem i 4 – u potpunosti se slažem). Kao i za Skalu stavova o rodnoj ravnopravnosti, prilikom konstruisanja ove skale pojedine tvrdnje su preuzete iz GEM skale (Geeta, 2011), dok su neke tvrdnje konstruisali autori za potrebe ovog istraživanja. Skala stavova o rodno zasnovanom nasilju pokazala se kao izuzetno pouzdana, Kronbahova alfa izno-

sila je .86. Viši skor na skali ukazuje na negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju. Pored ove dve skale, upitnik je činila Bogardusova skala socijalnih stavova koja je poslužila da se dođe do podataka o distanci koju ispitanici imaju prema pripadnicima romske nacionalnosti. Jedan deo upitnika odnosio se na ispitivanje percepcije ispitanika o tome na koji način predrasude i stereotipi mogu da ometaju stručnjake i stručnjakinje u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja i kako je moguće umanjiti njihov štetan uticaj.

Podaci su obrađeni u statističkom paketu SPSS 17.0. Za obradu podataka korišćene su sledeće statističke tehnike: mere deskriptivne statistike, jednofaktorijska univarijantna analiza varijanse i Pirsonova korelaciona matrica. Pored kvantitativne, rađena je i kvalitativna analiza odgovora na otvorena pitanja.

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno u 21 lokalnoj zajednici u Srbiji. Uzorak je činilo 199 ispitanika iz sledećih mesta: Beograd (44 ispitanika), Niš i Novi Sad (po 13), Kragujevac i Užice (po 12), Kruševac i Vranje (po 11), Sombor (10), Šabac (9), Aleksinac, Pančevo i Subotica (po 8), Novi Pazar, Negotin, Vršac i Zaječar (po 6), Novi Bečeј i Pirot (po 4), Babušnica, Kovačica i Požega (po 2 ispitanika). Distribucija uzorka po regionima u kojima je istraživanje sprovedeno je bila ujednačena: Beograd (44 ili 22,1%), Vojvodina (52 ili 26,1%), Istočna i Južna Srbija (51 ili 25,6%) i Centralna i Zapadna Srbija (52 ili 26,1%).

U uzorku je bilo 148 (74,4%) ispitanica i 51 (25,6%) ispitanik. Iz najmlađe starosne kategorije, od 24 do 40 godina, bila su 73 (36,7%) ispitanika, iz starosne kategorije od 41 do 50 godina bila su 62 (31,2%) ispitanika, a 50 (25,1%) ispitanika je bilo iz starosne kategorije preko 50 godina. Najveći broj ispitanika je sa završenim fakultetom – 156 (78,4%). Slede ispitanici sa završenom višom/visokom školom (16 ispitanika ili 8%), sa magisterijumom ili doktoratom (14 ispitanika ili 7,1%), dok je 13 (6,5%) ispitanika bilo sa završenom srednjom školom. U ispitanom uzorku je bilo 120 (60,3%) ispitanika koji su u braku, 42 (21,1%) ispitanika koji su neudati/neoženjeni, 21 (10,6%) razvedeni/razdvojeni i 14 (7%) ispitanika koji su naveli da žive sa partnerom/partnerkom u vanbračnoj zajednici.

Posmatrano prema sektoru rada, po 45 (22,6%) ispitanika je iz pravosuđa (osnovni i viši sudovi) i policije, po 39 (19,6%) ispitanika iz tužilaštava (osnovnog i višeg tužilaštva) i centara za socijalni rad, 27 (13,6%) ispitanika je iz organizacija civilnog društva i 4 (2%) iz nezavisnih tela. Kada je u pitanju dužina

radnog staža u organizaciji/instituciji/ustanovi u kojoj rade, 37 (18,6%) ispitanika radi od jedne do pet godina, 41 (20,6%) od 6 do 10 godina, 85 (42,7%) ispitanika od 11 do 20 godina, dok je u uzorku bilo i 30 (15,1%) ispitanika koji imaju radni staž duži od 20 godina.

Rezultati istraživanja

Stavovi o rodnoj ravnopravnosti

Prosečni skor na skali stavova o rodnoj ravnopravnosti, koji iznosi 36,14, je ispod središnje tačke i govori o tome da generalno ispitanici nemaju negativne stavove o rodnoj ravnopravnosti. Međutim, jasniji uvid u prisutnost rodnih stereotipa dobija se ako se pogledaju odgovori ispitanika za pojedinačne tvrdnje na Skali stavova o rodnoj ravnopravnosti. Ono što se primećuje je da na nekim tvrdnjama ispitanici pokazuju konzervativnije stavove.

Najkonzervativniji stavovi izraženi su na sledećim tvrdnjama: „*Majke mogu bolje da kupe deci odeću za školu nego očevi*” (41,2% se delimično ili u potpunosti slaže), „*Gore je videti pijanu ženu nego pijanog muškarca*” (33,1%) i „*Mali broj žena u politici ukazuje na to da žene ne žele da se bave politikom*” (27,1%). Iako ne veliki broj, ipak je bilo ispitanika koji su se delimično ili u potpunosti složili i sa sledećim tvrdnjama: „*Menjanje pelena, kupanje dece i hranjenje dece su dužnosti majke*” (12,6%), „*Najvažnija uloga žene je da se brine o kući i da kuva za svoju porodicu*” (9,0%), „*Muškarci imaju veće liderske sposobnosti, pa zato treba da zauzimaju rukovodeće pozicije*” (8,5%), „*Žene treba da prepuste muškarcima bavljenje politikom*” (5,5%) i „*Samo žena koja rodi dete je prava žena*” (4,5%). Ovi nalazi pokazuju da su kod ispitanih stručnjaka i stručnjakinja još uvek prisutni rodni stereotipi, prevashodno vezani za rod (društveno uslovljena očekivanja vezana za ženski pol) i za mesto i ulogu žene u društvu, koja se tradicionalno povezuje sa privatnom sferom i obavezama i odgovornostima žene kod kuće.

Više od polovine ispitanika se u potpunosti ili delimično slaže sa tvrdnjom da „*prema ženama treba biti pažljiviji nego prema muškarcima*” (55,3%), što bi moglo da se tumači time da su žene nežnije, slabije, dok se 24,6% ispitanika složilo sa tvrdnjom „*biti muškarac znači da moraš biti čvrst*”. Drugim rečima, u stavovima ispitanika se očitavaju neke od ključnih karakteristika ženskog, odnosno muškog roda. Iako su ispitanici generalno mišljenja da je obrazova-

nje jednako važno za dečake i devojčice, kada se pogledaju odgovori ispitanika za tvrdnju „žene su jednako sposobne kao i muškarci da se školiju za automehaničara”, primećuje se da se čak 38,2% ispitanika ne slaže (delimično ili u potpunosti) sa tim, što je u skladu sa još uvek prisutnom rodnom segregacijom obrazovnih profila, gde se uočava prisustvo postojanja tradicionalne podele na „muška” i „ženska” zanimanja (Ćopić, 2016).

Kako bi se došlo do dodatnih podataka o stavovima ispitanika o rođnoj ravnopravnosti, ispitanici su zamoljeni da odgovore na pitanje ko treba da obavlja poslove u kući (žena, muškarac ili oboje), a onda da sami navedu koje poslove u kući treba da obavlja muškarac, odnosno, žena. Skoro svi ispitanici (98,7%) su naveli da poslove u kući treba da obavljaju muškarac i žena zajedno. To su obrazložili time da partnerska zajednica treba da počiva na principu ravnopravnosti u svim segmentima, da u kući žive oboje i da je to podrazumevajuće i prirodno, kao i da muškarci i žene mogu potpuno jednako i sa istim uspehom da obavljaju sve poslove u kući. Kvalitativna analiza odgovora ispitanika na pitanje koje poslove u kući treba da obavlja žena, a koje muškarac pokazala je sledeće: najvažnije obaveze žene u kući su spremanje hrane, briga i vaspitanje dece i održavanje higijene u kući, dok su najvažnije obaveze muškarca briga o deci, a potom popravke u kući i oko kuće, registracija automobila, iznošenje smeća, nabavka namirnica, cepanje drva i slično. Iako briga o deci i učestvovanje u obavljanju kućnih poslova nisu deo tradicionalne muške rodne uloge, muškarci, kako smatraju ispitanici, ipak sve više treba da učestvuju u njima, što je rezultat delovanja emancipatorskih matrica (Vujadinović, Stanimirović, 2017) i društvenih promena, posebno ulaska žena na tržište rada (Bijelić, 2011). Međutim, rodne razlike su ipak vidljive: tako su poslovi koje treba da obavljaju žene upravo oni koji tradicionalno važe za ženske, koji su svakodnevni i mahom se moraju obaviti u određeno vreme, zahtevaju bolju organizaciju i više odgovornosti, dok su kućni poslovi muškaraca mahom povremeni i vremenski fleksibilniji (Bjelić, 2011).

Ukupno gledano, iako ispitanii stručnjaci i stručnjakinje generalno imaju prilično egalitarne stavove u pogledu rodne ravnopravnosti, među njima ipak ima onih koji još uvek ispoljavaju tradicionalne stavove, posebno u odnosu na rodne uloge i rodne odnose u privatnoj sferi (kod kuće), što je u skladu sa nalazima drugih istraživanja (Ignjatović i dr., 2010). Ovi podaci ukazuju na još uvek prisutnu patrijarhalnu rodnu socijalizaciju, kroz koju se uče rodne uloge, koje podrazumevaju skup očekivanja koje određena zajednica ima u odnosu

na muški i ženski pol, odnosno na pretpostavljene razlike između muškaraca i žena. Stoga, nalazi do kojih se došlo ovim istraživanjem potvrđuju nalaze drugih istraživanja da pol nije po sebi faktor negativnih stavova o rodnoj ravnopravnosti već je to rod, odnosno rodne uloge koje se uče kroz proces socijalizacije (Flood, Pease, 2009). Pri tome, tradicionalna rodna socijalizacija opstaje u uslovima u kojima se patrijarhalni obrasci održavaju i obnavljaju u različitim modalitetima (retradicionalizacija, repatrijarhalizacija), ali se istovremeno, što nalazi istraživanja potvrđuju, pod uticajem emancipatorskih matrica i društvenih promena uočava postepeno menjanje rodnih uloga i rodnih odnosa u svim sferama života (Vujadinović, Stanimirović, 2017).

Podaci dobijeni u ovom istraživanju pokazuju da muškarci iz uzroka u proseku imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti od žena ($F=90,93$, $df=198$, $p<0,001$). Međutim, zbog malog broja muških ispitanika u uzorku i nejednake distribucije uzorka po polu teško je izvući neke opšte zaključke o razlikama između muškaraca i žena po pitanju stavova o rodnoj ravnopravnosti. Takođe, podaci pokazuju da ispitanici i ispitanice koji su u braku imaju negativnije, odnosno tradicionalnije stavove o rodnoj ravnopravnosti u odnosu na neudate/neoženjene i one koji su razvedeni ili žive u vanbračnoj zajednici ($F= 4,68$, $df=196$, $p<0,05$).

Istraživanjem je utvrđeno da ispitanici koji rade u pravosuđu, policiji i tužilaštvu imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti u odnosu na ispitanike iz nezavisnih tela, centara za socijalni rad i organizacija civilnog društva ($F=12,07$, $df=198$, $p<0,001$), koji su očigledno senzibilisаниji za pitanja roda i rodnih odnosa.

Tabela 1. Povezanost sektora rada ispitanika i stavova o rodnoj ravnopravnosti

Sektor rada	N	AS	SD	SE	df	F	p
Pravosuđe	45	39,17	10,69	1,59	5 193 198	12,07	0,000
Policija	45	39,15	7,40	1,10			
Tužilaštvo	39	39,05	7,93	1,27			
Socijalni rad	39	32,25	5,91	0,94			
NVO	27	27,81	3,07	0,59			
Nezavisna tela	4	33,75	8,42	4,21			
Ukupno	199	36,14	8,78	0,62			

Takođe, kao što se vidi u Tabeli 2, ispitanici koji imaju duži radni staž imaju negativnije stavove od onih koji rade kraće.

Tabela 2. Povezanost dužine radnog angažovanja ispitanika i stavova o rodnoj ravnopravnosti

Godine radnog staža	N	AS	SD	SE	df	F	p
1-5 godina	37	32,78	8,34	1,37	3 189 192	4,45	0,005
6-10 godina	41	34,97	7,11	1,11			
11-20 godina	85	37,41	8,90	0,96			
Preko 20 godina	30	39,70	9,61	1,75			
Ukupno	193	36,36	8,79	0,63			

Ovaj podatak bi trebalo tumačiti povezano sa nalazima o povezanosti starosti ispitanika i činjenice da li su prošli neku obuku o rodnoj ravnopravnosti ili ne, sa jedne, i njihovih stavova o rodnoj ravnopravnosti, sa druge strane. Iako istraživanjem nisu utvrđene statistički značajne razlike u stavovima o rodnoj ravnopravnosti između ispitanika različite starosne dobi, ipak se primećuje da stariji ispitanici iz uzorka imaju konzervativnije stavove, a to su zapravo ispitanici koji ujedno imaju i najduži radni staž.

Takođe, kako pokazuju podaci u Tabeli 3, istraživanjem je utvrđeno da ispitanici koji nisu prošli obuku za rad sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja imaju negativnije stavove o rodnim ulogama i odnosima nego ispitanici koji su prošli takvu obuku i stekli osnovna znanja o konceptu rodne ravnopravnosti ($F=13,59$, $df=198$, $p<0,001$).

Tabela 3. Razlike u stavovima o rodnoj ravnopravnosti između ispitanika koji su prošli i ispitanika koji nisu prošli neku obuku za rad sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja

Prošli obuku	N	AS	SD	SE	df	F	p
Da	114	34,21	8,13	0,76	1 197 198	13,59	0,000
Ne	85	38,71	8,99	0,97			
Ukupno	199	36,14	8,78	0,62			

Ovi nalazi mogu se objasniti time da u Srbiji koncept rodne ravnopravnosti dolazi u fokus državne politike tek tokom poslednje decenije, mahom pod pritiskom međunarodnih i domaćih (nevladinih) organizacija i zbog obaveza preuzetih ratifikacijom relevantnih međunarodnih dokumenata (Jarić, 2015; Ćopić, 2016). Od tada su načinjeni značajni koraci ka harmonizaciji zakonodav-

stva, institucionalnog okvira, javnih politika i prakse sa međunarodnim standardima, što je, između ostalog, uključilo razvijanje različitih programa obuke o rodnoj ravnopravnosti, rodno zasnovanoj diskriminaciji i nasilju za zapoštene u različitim sistemima (policija, pravosuđe, socijalna zaštita, zdravstvo) (Jarić, Ranković, 2010; Jarić, 2015). Imajući to u vidu, može se prepostaviti da upravo ispitanici koji imaju duži radni staž nisu prolazili ove obuke, pa ispoljavaju tradicionalnije stavove.

Istraživanjem nisu utvrđene statistički značajne razlike u stavovima o rodnoj ravnopravnosti između ispitanika različitog nivoa obrazovanja, niti između ispitanika iz različitih regiona u Srbiji.

Stavovi o rodno zasnovanom nasilju

Prosečni skor na skali stavova o rodno zasnovanom nasilju iznosi 36,07 i ovaj podatak pokazuje da ispitanici generalno nemaju negativne stavove o rodno zasnovanom nasilju. Međutim, kao i kod stavova o rodnoj ravnopravnosti, pojedinačne tvrdnje koje se odnose na stavove o rodno zasnovanom nasilju ukazuju da ispitanici ipak imaju stereotipe koji se odnose na izloženost žena određenim oblicima rodno zasnovanog nasilja.

Nalazi istraživanja pokazuju da su među ispitanicima najizraženiji stereotipi u vezi sa seksualnim nasiljem i proganjanjem, što može da rezultira nepoznavanjem viktimizacije, neverovanjem žrtvi i njenim okriviljavanjem. Tako se, na primer, nešto više od polovine ispitanika delimično ili u potpunosti složilo sa tvrdnjama: „Žena uvek može da odbije seksualni odnos ako ga stvarno ne želi“ (56,3% ispitanika) i „Silovatelji su bolesnici, pverzrnjaci ili seksualno frustrirane osobe“ (56,2%), dok se nešto manje od polovine njih saglasilo sa tvrdnjom „Većina progonitelja ima mentalne probleme“ (45,2%).

Nešto manje od jedne trećine ispitanika se delimično ili u potpunosti složilo sa tvrdnjom „Žene žrtve nasilja potiču iz socijalno ugroženih slojeva“ (30,2%), dok se 14,1% njih saglasilo sa tvrdnjom „Nasilje se dešava u određenim kulturnim ili ekonomskim sredinama“, a 13,6% i sa tvrdnjom „Žene žrtve nasilja su neobrazovane i nekvalifikovane“. Ove podatke bi možda trebalo posmatrati u kontekstu radnog iskustva ispitanika i ispitanica. Naime, istraživanje je pokazalo da većina ispitanika (171 ili 85,9%) ima iskustva u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja. Može se prepostaviti da se oni u praksi mahom sreću sa ženama žrtvama nasilja koje dolaze iz socijalno marginalizovanih kategorija, što sva-

kako utiče na izgradnju stava o tome iz kojih miljea žrtve mahom potiču. To, pak, upućuje na potrebu kontinuiranog rada na podizanju svesti o tome da se nasilje nad ženama dešava u svim kulturama i da žrtve, kao i nasilnici, potiču iz svih socio-ekonomskih i obrazovnih grupa, iako je, kako pokazuju istraživanja, rizik veći za one sa nižim statusom (Nikolić-Ristanović, 2002; Nikolić-Ristanović, 2010; OEBS, 2019), pa je na njih potrebno obratiti posebnu pažnju.

Među ispitanicima je bilo i onih koji su se delimično ili u potpunosti složili i sa sledećim tvrdnjama: „*Nasilje se uvek dešava pod uticajem alkohola ili droga*“ (13,6%) i „*Ako žrtva napusti nasilnika, nasilje će prestati*“ (10,6%). Iako ne tako veliki, ipak nije zanemarljiv broj onih koji su se saglasili sa ovim tvrdnjama, što ukazuju na nedovoljno razumevanje uzroka, ali i dinamike nasilja nad ženama, posebno nasilja u porodici, te činjenice da nasilje ne prestaje sa napuštanjem nasilnika i da upravo napuštanje nasilne zajednice predstavlja kritičan moment za žrtvu jer tada dolazi do eskalacije nasilja, čak i femicida (Simeunović-Patić, Jovanović, 2013; Lacmanović, 2019).

Najzad, mali je broj ispitanika (3%) koji su se složili sa tvrdnjom da je „*nasilje privatna stvar između partnera i u to niko ne treba da se meša*“, što se može oceniti kao pozitivno. To je svakako rezultat brojnih kampanja i programa za podizanje svesti opšte i stručne javnosti o tome da nasilje u porodici nije privatna stvar, da je to krivično delo i ozbiljan društveni problem i da je država dužna da osigura žrtvama zaštitu.

Istraživanjem je utvrđena statistički značajna pozitivna korelacija između stavova o rodnoj ravnopravnosti i stavova o rodno zasnovanom nasilju. Podaci prikazani u Tabeli 4 pokazuju da ispitanici koji imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti imaju i negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju, što potvrđuje nalaze drugih istraživanja o tome da su stavovi o rodnoj ravnopravnosti, odnosno o rodnim ulogama i odnosima značajan prediktor stavova prema različitim oblicima rodno zasnovanog nasilja nad ženama (Flood, Pease, 2009). Dakle, stručnjaci i stručnjakinje koji imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti i pokazuju veći stepen konzervativnosti i tradicionalizma, imaju i predrasude o uzrocima, oblicima i karakteristikama rodno zasnovanog nasilja, što može da bude ometajući faktor u situacijama kada dolaze u kontakt sa ženom žrtvom nasilja i kada treba da zaštite žrtvu ili da gone i sankcionišu učinioca rodno zasnovanog nasilja.

Tabela 4. Korelacija između stavova o rodnoj ravnopravnosti i stavova o rodno zasnovanom nasilju

		Stavovi o rodnoj ravnopravnosti	Stavovi o rodno zasnovanom nasilju
Stavovi o rodnoj ravnopravnosti	Koeficijent korelacije	1,000	0,600**
	Sig. (2-tailed)	.	0,000
	Broj	199	199
Stavovi o rodno zasnovanom nasilju	Koeficijent korelacije	0,600**	1,000
	Sig. (2-tailed)	0,000	.
	Broj	199	199

U istraživanju je utvrđeno da postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena u uzorku u pogledu stavova o rodno zasnovanom nasilju: ispitanici imaju negativnije stavove od ispitanica ($F=21,81$, $df=198$, $p<0,001$). Međutim, kao i kod stavova o rodnoj ravnopravnosti, zbog malog broja muških ispitanika u uzorku i nejednakе distribucije uzorka po polu teško je izvući neke opšte zaključke o razlikama između muškaraca i žena po pitanju stavova o rodno zasnovanom nasilju. Takođe, ispitanici koji žive ili su živeli u bračnoj zajednici, pa su sada razvedeni imaju najnegativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju ($F=2,99$, $df=195$, $p<0,05$).

Ispitanici iz Istočne i Južne Srbije imaju negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju, nego ispitanici iz drugih regiona (Tabela 5), što bi, barem delom, moglo da se objasni jačim uticajem patrijarhalne rodne socijalizacije i kulturoloških obrazaca prisutnih u tim krajevima Srbije.

Tabela 5. Povezanost regiona i stavova o rodno zasnovanom nasilju

Region	N	AS	SD	SE	df	F	p
Beograd	44	33,63	7,342	1,10	3 195 198	2,21	0,048
Vojvodina	52	36,30	9,24	1,28			
Istočna i Južna Srbija	51	37,98	7,33	1,02			
Centralna i Zapadna Srbija	52	36,03	8,66	1,20			
Ukupno	199	36,07	8,30	0,58			

Kao i u slučaju stavova o rodnoj ravnopravnosti, podaci pokazuju da ispitanici koji rade u pravosuđu, tužilaštву i policiji imaju negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju nego ispitanici koji rade u nezavisnim telima, centrima za socijalni rad i organizacijama civilnog društva.

Tabela 6. Povezanost sektora rada ispitanika i stavova o rodno zasnovanom nasilju

Sektor rada	N	AS	SD	SE	df	F	p
Pravosuđe	45	39,60	8,42	1,25	5 193 198	13,09	0,000
Tužilaštvo	39	39,30	6,62	1,06			
Socijalni rad	39	32,20	6,31	1,01			
NVO	27	28,07	3,98	0,76			
Policija	45	38,02	8,41	1,25			
Nezavisna tela	4	34,75	10,87	5,43			
Ukupno	199	36,07	8,30	0,58			

Takođe, kao i u slučaju stavova o rodnoj ravnopravnosti, podaci pokazuju da ispitanici koji imaju najviše radnog staža imaju najnegativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju (Tabela 7).

Tabela 7. Povezanost dužine radnog angažovanja i stavova o rodno zasnovanom nasilju

Godine radnog staža	N	AS	SD	SE	df	F	p
1-5 godina	37	33,56	7,75	1,27	3 189 192	2,73	0,045
6-10 godina	41	34,95	7,94	1,24			
11-20 godina	85	37,52	8,62	0,93			
Preko 20 godina	30	37,86	7,84	1,43			
Ukupno	193	36,27	8,31	0,59			

I ovaj podatak se, kao što je navedeno kod nalaza vezanih za stavove o rodnoj ravnopravnosti, može tumačiti povezano sa podacima o povezanosti starosti i činjenice da li su ispitanici prošli obuke o rodno zasnovanom nasilju ili ne i njihovih stavova o rodno zasnovanom nasilju. Iako istraživanjem nije utvrđena statistički značajna razlika između ispitanika različitog uzrasta i stavova o rodno zasnovanom nasilju, ipak postoji trend da stariji ispitanici ispoljavaju negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju u odnosu na mlađe. To su samim tim ispitanici koji imaju i duži radni staž. Takođe, ispitanici koji nisu prošli nikakvu obuku o rodno zasnovanom nasilju imaju negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju u odnosu na one koji su prošli obuku ($F=12,43$, $df=198$, $p<0,001$). Iako je tema nasilja nad ženama postala društveno vidljiva tokom 1990tih godina zahvaljujući zalaganjima ženskih organiza-

cija i feministički orijentisanih istraživačica, jačanju kapaciteta zaposlenih u sistemima koji dolaze ili mogu da dođu u kontakt sa ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja pažnja je počela da se posvećuje znatno kasnije. Tema nasilja nad ženama se postepeno uvodi u programe visokoškolskih ustanova tokom poslednjih petnaest godina (Nikolić-Ristanović, 2019), a od 2010. godine su intenzivirani napori usmereni na razvijanje različitih programa obuke za one koji su zaposleni u sistemima u kojima dolaze u kontakt sa ženama žrtvama nasilja (Jarić, 2015; Jarić, Ranković, 2010). Imajući to u vidu, može se pretpostaviti da upravo ispitanici koji su stariji i imaju duži radni staž nisu bili obuhvaćeni ovim obukama (ni tokom redovnog školovanja niti kasnijim obukama organizovanim za zaposlene u različitim sistemima), pa ispoljavaju negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju.

Socijalna distanca prema Romima i Romkinjama

U okviru istraživanja ispitana je i socijalna distanca stručnjaka i stručnjakinja prema pripadnicima i pripadnicama romske nacionalnosti. Dobijeni prosečan skor 6,91 je ispod srednje tačke (9), pa se može reći da ispitanici generalno posmatrano nemaju izraženu socijalnu distancu prema pripadnicima i pripadnicama romske nacionalnosti. Međutim, kada se pogledaju podaci o socijalnoj distanci pojedinačno prema tvrdnjama, dobija se preciznija slika o socijalnoj distanci ispitanika prema pripadnicima i pripadnicama romske nacionalnosti. Rezultati prikazani u Tabeli 8 pokazuju da mali broj ispitanika ne bi prihvatio da živi u istoj državi, da budu susedi, da rade zajedno i da budu prijatelji sa pripadnicima romske nacionalnosti, dok postoji distanca za tvrdnje da budu cimeri i da stupe u rodbinsku vezu sa pripadnicima romske nacionalnosti. Polovina ispitanika (100 ispitanika ili 50,3%) ne bi prihvatile da bude u rodbinskoj vezi sa pripadnikom romske nacionalnosti, a 47 (23,6%) ispitanika ne bi prihvatile da bude cimer sa pripadnikom romske nacionalnosti. Dakle, što je odnos bliži, socijalna distanca je veća.

Tabela 8. *Socijalna distancu prema Romima i Romkinjama*

Tvrđnje	Da		Ne	
	Broj	%	Broj	%
Da živimo u istoj državi	195	98,0	4	2,0
Da smo susedi (da živimo u istoj ulici)	190	95,5	9	4,5
Da radimo zajedno	191	96,0	8	4,0
Da smo prijatelji	186	93,5	13	6,5
Da smo cimeri	152	76,4	47	23,6
Da stupimo u rodbinsku vezu	99	49,7	100	50,3

Statistički značajna povezanost utvrđena je između sektora u kome ispitanici rade i socijalne distance prema Romima i Romkinjama: najveću socijalnu distancu imaju ispitanici koji rade u policiji i tužilaštvu, a najmanju oni koji rade u organizacijama civilnog društva, koji su, očigledno, senzibilisани i prihvataju različitost ($F=7,69$, $df=198$, $p<0,000$). Takođe, ispitanici iz Istočne i Južne Srbije imaju najveću socijalnu distancu prema pripadnicima i pripadnicama romske nacionalnosti ($F=3,36$, $df=198$, $p<0,05$).

Mišljenje ispitanika o uticaju predrasuda i stereotipa na javljanje rodno zasnovanog nasilja i na rad stručnjaka i stručnjakinja sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja

Analiza odgovora ispitanika na pitanje o tome koje predrasude i stereotipi po njihovom mišljenju utiču na javljanje nasilja nad ženama pokazuje da su ispitanici svesni postojanja rodnih stereotipa i da uočavaju na koji način oni utiču na javljanje rodno zasnovanog nasilja, ali i na pristup i odnos stručnjaka prema žrtvama. Prema njihovom mišljenju, na javljanje rodno zasnovanog nasilja utiču, pre svega, predrasude i stereotipi o rodnim ulogama (žena pripada privatnoj, a muškarac javnoj sferi), a potom i predrasude i stereotipi o drugim oblicima različitosti (nacionalne, etničke, verske i slično). Tako, prema mišljenju ispitanika, na javljanje rodno zasnovanog nasilja utiču sve predrasude koje su zasnovane na idejama o inferiornosti žena i superiornosti muškaraca, prema kojima su žene manje društveno vredne od muškaraca, a muškarci su sposobniji i bolji u raznim segmentima društvenih odnosa u odnosu na žene. Konkretno, ispitanici su izlistali sledeće predrasude o rodnim ulogama i odnosima koji dovode do diskriminacije i nasilja nad ženama: „Žene su manje vredne od muškaraca i muškarci moraju da vladaju ženama”, „Muškarac treba da bude glava porodice”, „Žena je

intelektualno inferiornija u odnosu na muškarca, i žena je supruga i majka". U pozadini toga su stavovi koji proizilaze iz patrijarhalnog i tradicionalističkog diskursa prema kome se jasno zna koja je uloga žene, a koja je uloga muškarca u porodici i društvu. Prema tom diskursu žene su rođene da bi se udavale i rađale decu, da znaju da kuvaju, čiste i služe muškarcu, da im je mesto u kuhinji, da treba da budu poslušne, da je zadatak žene da podiže decu. Sa druge strane, prema ovom diskursu, muškarac je glavni i žena treba da poštuje sve njegove odluke. Dobra ilustracija toga mogu biti reči jedne ispitanice:

„Zaista je mnogo predrasuda i stereotipa koji mogu da utiču na javljanje rodno zasnovanog nasilja i ti stereotipi podržavaju patrijarhalne strukture i odnose koji ograničavaju učešće žena na svim poljima: političkom, ekonomskom, pa i u porodičnim odnosima. To mogu biti verovanja o rodno zasnovanim ulogama: da su samo žene te koje treba da brinu o deci i domaćinstvu; o ekonomskoj participaciji; da ženama ne ide dobro upravljanje novcem i donošenje važnih finansijskih odluka i dr. U (re)kreiranju takvih predrasuda i stereotipa veliku ulogu ima i predstavljanje žena u medijima.”

Ispitanici smatraju da patrijarhalni stavovi i krute norme koje se nameću muškarcima i ženama zavise i od religije i uticaja verskih zajednica, kao i od načina na koji oni tumače ulogu žene u društvu i porodici. Pored toga, prema mišljenju ispitanika, na pojavu nasilja nad ženama utiču i predrasude koje su vezane za okrivljavanje žrtve, opravdavanje nasilja i nasilnika i minimizovanje nasilja nad ženama, posebno u kontekstu partnerskog nasilja, a što je u neposrednoj vezi sa stavovima o rodnim ulogama: „Žene nasilje izazivaju i provokiraju”, „Nasilje je posledica gubljenja kontrole i napada besa”, „Nasilje u porodici nije pravi zločin, svi parovi se svađaju”, „Muškarci su gazde u kući i jedan šamar nije nikakvo nasilje”, „Muškarac ima pravo da bije ženu ako ga vara ili učini nešto što mu se ne dopada”, „Žene to vole i vide nasilje kao dokaz ljubavi”.

Prema mišljenju ispitanika, ovakve predrasude i stereotipi, koji su ukorenjeni u kulturi i tradiciji, mogu u velikoj meri da utiču na profesionalni rad i na to da je u pojedinim situacijama teško odvojiti lične stavove od profesionalnih. Drugim rečima, stručnjaci koji rade sa ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja u različitim sistemima nisu samo objektivni posmatrači, već mogu da poseduju razna predubeđenja bazirana na ličnim stavovima i vrednostima, koje usvajaju kroz proces socijalizacije. Stoga, veoma je bitno da u direktnom

radu sa žrtvama ne dozvole da rodni i drugi stereotipi i predrasude utiču na postupanje prema korisnicama u njihovom najboljem interesu. Dobra ilustracija toga su sledeći navodi ispitanika:

„Predrasude i stereotipi mogu i oblikuju način na koji stručnjaci, ali i celo društvo posmatra i reaguje na nasilje. Takođe, njihovo postojanje može da ima tendenciju da se žrtva okrivi za nasilje koje je preživela, a počinoci nasilja da ne budu adekvatno kažnjeni za dela koja su učinili. Stručnjaci angažovani u ovoj oblasti moraju da imaju visok stepen senzitivnosti za rad sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja, i stereotipi i predrasude mogu da ih ometaju da ne pruže adekvatnu pomoć ili da uopšte ne pruže pomoć i podršku žrtvi. Neophodno je praviti razliku između činjenica, predrasuda i stereotipa i održavati profesionalni odnos.“

„Predrasude i mitovi su štetni jer imaju tendenciju da krive one koji su preživeli nasilje, umesto da počinioce nasilja smatraju odgovornim za njihovo ponašanje. Predrasude mogu da nanesu dodatnu štetu ženama koje su doživele nasilje i na taj način mogu da spreče stručne radnike u pružanju adekvatne pomoći.“

Pored toga, predrasude koje, po mišljenju ispitanika, mogu otežavati pristup i rad sa ženom koja je žrtva nasilja su i: „alkoholizam je glavni uzrok nasilja u porodici“, „žene su kao majke krive ako ne zaštite decu od nasilnog oca“, „razvodom (odlaskom žene) nasilje će prestati“ i slično. Ovakve predrasude i stereotipi mogu da vode opravdavanju nasilja i okrivljavanju žrtve, da umanje osetljivost stručnjaka i utiču na odluke koje donose u radu, kao i na mere i postupke koje predlažu i sprovode u cilju zaštite žrtava. Ovo sve vodi ka tome da rad profesionalaca bude nekompetentan i neadekvatan. Zato je neophodno raditi na stalnom osvećivanju štetnih rodnih stereotipa i umanjivanju njihovog uticaja jer je predrasude teško u potpunosti eliminisati. Prema mišljenju ispitanika, štetan efekat rodnih stereotipa i predrasuda može se umanjiti kontinuiranom edukacijom, većom saradnjom sa nevladinim sektorom, uvođenjem jasnih i strogih procedura u rad i uspostavljanjem odgovornosti za propuste u radu, kao i blagovremenim i adekvatnim postupanjem po žalbama korisnica. Sledeća dva navoda upravo govore o tome:

„Svi smo mi poprimili neke stereotipe tokom primarne socijalizacije i teško ih je potpuno suzbiti u kasnijem dobu. Međutim, obrazovanje i iskustvo treba

da doprinesu da stručnjaci budu u što većoj meri objektivni i da čak i kada se susretnu sa svojim ličnim predrasudama i stereotipima to prihvate i pokušaju da ih to ne ometa u radu."

„Stalno informisanje, radionice, povećanje aktivizma u selima i romskim naseljima, uključivanje svih aktera iz institucija (centar za socijalni rad, policija, tužilaštvo) i razgovori sa žrtvama, ženama, članovima porodica, ukazivanje na posledice nasilja i konstantne aktivnosti, mogu u budućnosti promeniti sadašnju sliku. Stereotipi i predrasude su duboko ukorenjeni u našoj sredini, zbog čega je potrebno da se svi uključe u promenu sadašnjeg stanja. Ovo je dugotrajan proces i nije realno očekivati da će se svest i štetan uticaj predrasuda promeniti za jednu noć.“

Diskusija i zaključak

Sprovedeno istraživanje je pokazalo da, ukupno gledano, ispitan stručnjaci i stručnjakinje u institucijama, ustanovama, nezavisnim telima i organizacijama civilnog društva u velikoj meri pokazuju egalitarne stavove. Međutim, kao što su podaci pokazali, kada se posmatraju pojedinačne tvrdnje na skalamu stavova o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, kao i odgovori na dodatna pitanja vezana za ulogu žene i muškarca u kući, ipak se može zaključiti da su tradicionalni (rodni) stereotipi prisutni i to kod ispitanika oba pola, što potvrđuje nalaze drugih istraživanja (Džamonja Ignjatović, i dr., 2009; Ignjatović i dr., 2010; Kamenov, Galić, 2011; Sotiriou, Ntinapogias, Petroulaki, 2011; United Nations Development Programme, 2020). To je rezultat patrijarhalne rodne socijalizacije, kroz koju, ali i u interakciji sa drugima, pojedinci i pojedinke uče rodne uloge, što doprinosi održavanju rodne nejednakosti i može da rezultira rodnom diskriminacijom i nasiljem nad ženama. Međutim, rezultati ovog istraživanja ne upućuju samo na postojanje rodnih stereotipa, koji mogu negativno da utiču na rad stručnjaka i stručnjakinja i njihov odnos prema žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja, već i na nedovoljno znanje o rodno zasnovanom nasilju i načinima na koji se ono manifestuje i na nerazumevanje odnosa između žrtve i nasilnika i dinamike nasilja, posebno nasilja u porodici. Sve skupa, to može da rezultira neprepoznavanjem žrtve, okrivljavanjem žrtve za nasilje koje trpi, nepružanjem potrebne pomoći i

zaštite, što može da dovede do revictimizacije i sekundarne viktimizacije. To, pak, može da bude razlog nepoverenja žrtava u institucije, što je, kako pokazuju istraživanja, jedan od razloga zbog koga žene žrtve rodno zasnovanog nasilja isto ne prijavljuju institucijama, odnosno ne obraćaju se za pomoć i zaštitu (OEBS, 2019).

Zbog ograničenja istraživanja u pogledu malog broja muških ispitanika u uzorku i nejednake distribucije uzorka po polu, mora se biti oprezan pri izvlačenju nekih opštih zaključaka o razlikama između muškaraca i žena po pitanju stavova o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju. Pa ipak, istraživanje je pokazalo da muškarci iz uzorka u proseku imaju negativnije, odnosno konzervativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju nego žene, što je u skladu sa nalazima drugih istraživanja (Flood, Pease, 2009; Kamenov, 2011; Sotiriou, Ntinapogias, Petroulaki, 2011; Stefanović, Vidanović, Todorović, 2012; Saeed Ali i dr., 2017; Hughson, 2018; Bogetić, Mitrović, Nikolić, 2018; Ramos-Galarza i dr., 2018; Phillips i dr., 2018). Kako primećuju pojedini autori, postoje dva objašnjenja prisustva rodnih stereotipa ili, pak, egalitarnih stavova: jedno je zasnovano na interesima, a drugo na iskustvu (Bolzendahl, Myers 2004, prema Kitterød, Nadim, 2020: 414). Prema prvom objašnjenju, ljudi su skloni da ispolje egalitarne stavove i uverenja ako imaju neku korist od koncepta rodne ravnopravnosti. Kako su žene te koje mogu da imaju više koristi od zalaganja za postizanje pune rodne ravnopravnosti nego muškarci, jer su one izloženije rodno zasnovanoj diskriminaciji i nasilju, one više podržavaju ideje vezane za rodnu ravnopravnost, te imaju i egalitarnije stavove. Drugo objašnjenje počiva na premisi da izloženost rodno egalitarnim idejama i uverenjima (kroz proces socijalizacije, obrazovanje, socijalni kontakt i slično) doprinosi razvijanju egalitarnih stavova, dok, sa druge strane, izloženost, a što je slučaj u patrijarhalnim društvima kakvo je još uvek društvo u Srbiji, rigidnim patrijarhalnim idejama i obrascima ponašanja dovodi do prihvatanja konzervativnih rodnih stavova.

Ukupno gledano, stariji ispitanici, a time i ispitanici koji imaju duži radni staž imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju nego mlađi ispitanici, odnosno oni koji kraće rade u institucijama, organizacijama i ustanovama u kojima je istraživanje sprovedeno. Ovaj podatak može da ide u prilog zaključku da se i pored, još uvek prisutne, tradicionalne rodne socijalizacije, društvena očekivanja u pogledu rodnih uloga polako menjaju (Stefanović, Vidanović, Todorović, 2012). Uz to, ovaj nalaz

govori o potrebi za kontinuiranom edukacijom usmerenom na osvešćivanje rodnih stereotipa i predrasuda, kao i sticanje znanja o novim pristupima u podršci i zaštiti žrtava rodno zasnovane diskriminacije i nasilja kroz redovne obuke za osvežavanje znanja i specijalizovane obuke, koje bi trebalo da obuhvate sve zaposlene, dakle, i one sa dužim radnim stažom.

Važan nalaz je i da ispitanici koji rade u pravosuđu, policiji i tužilaštvu imaju negativnije stavove o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju u odnosu na ispitanike iz nezavisnih tela, centara za socijalni rad i organizacija civilnog društva. Ovaj nalaz upućuje na potrebu kontinuiranog rada na podizanju svesti kod stručnjaka u policiji, sudovima i tužilaštvu o temi rodne ravnopravnosti, ali je sticanje znanja o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju i veština za rad sa žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja neophodno uključiti u proces redovnog školovanja stručnjaka koji mogu da rade u ovim sistemima (policiji i pravosuđu). Uz to, nalazi ukazuju na to da ispitanici iz Istočne i Južne Srbije imaju negativnije stavove o rodno zasnovanom nasilju u odnosu na ispitanike iz drugih regiona, pa bi u narednom periodu trebalo posvetiti više pažnje radu na podizanju svesti i sticanju znanja i veština za rad sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja stručnjaka i stručnjakinja u ovom delu Srbije.

Istraživanje je potvrdilo da su stavovi o rodnoj ravnopravnosti, odnosno o rodnim ulogama i odnosima značajan prediktor stavova prema rodno zasnovanom nasilju nad ženama (Flood, Pease, 2009). Upravo zato je važan rad na podizanju svesti opšte populacije, počev od najmlađeg uzrasta, o konceptu roda, rodnim ulogama i rodnim odnosima, kako bi se delovalo u pravcu umanjivanja negativnih rodnih stereotipa i razvijanja egalitarnih stavova o rodnoj ravnopravnosti, a onda i o neprihvatanju nasilja nad ženama i razvijanju nulte tolerancije prema njemu. Sa druge strane, rad na podizanju svesti javnosti, uključujući (potencijalne) žrtve o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju značajan je i kako bi građani i građanke mogli da prepoznaju sopstvenu ili viktimizaciju drugih, te da blagovremeno potraže pomoć i zaštite sebe i svoja prava. S tim u vezi, važnim se čini i rad na informisanju javnosti o postojećim mehanizmima podrške i zaštite u slučaju rodno zasnovane diskriminacije i nasilja (putem medija, kampanja, informativnog materijala i slično).

Ispitanici generalno posmatrano nemaju izraženu socijalnu distancu prema pripadnicima i pripadnicama romske nacionalnosti, što potvrđuje nalaze nekih prethodnih istraživanja (Zekavica, 2014, 2016). Međutim, podaci ipak pokazuju da što je odnos bliži, socijalna distanca postaje veća (CeSID, 2013),

što je posebno vidljivo kod ispitanika koji rade u policiji i tužilaštvu, a što, uz rodne stereotipe i predrasude može negativno da utiče na odnos prema Romkinjama kao žrtvama diskriminacije i nasilja.

Važan nalaz istraživanja je da su ispitanici svesni postojanja rodnih stereotipa i predrasuda, kao i toga da oni mogu u velikoj meri da utiču na profesionalni rad i postupanje prema ženama žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja. Iako je u pojedinim situacijama teško odvojiti lične stavove od profesionalnih, bitno je da u direktnom radu sa žrtvama stručnjaci i stručnjakinje ne dozvole da stereotipi utiču na njihovo postupanje. Upravo zato je važno i dalje raditi na podizanju svesti i jačanju kapaciteta stručnjaka i stručnjakinja u organizacijama i institucijama, posebno u policiji i pravosuđu, za pitanja rodne ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja i za rad sa žrtvama rodno zasnovane diskriminacije i nasilja, s posebnim fokusom na rad sa ženama iz marginalizovanih društvenih grupa, koje su višestruko diskriminiowane (kroz redovne obuke, obuke za osvežavanje znanja i slično).

Najzad, istraživanja stavova o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju bi trebalo sprovoditi i nadalje, na celoj teritoriji države, uključiti i druge sisteme, ali ih sprovoditi i na uzorku opšte populacije. To bi pomoglo u praćenju stanja u pogledu prisustva rodnih stereotipa među stručnjacima i stručnjakinjama, ali i opštom populacijom i omogućilo da se aktivnosti na osvećivanju rodnih stereotipa i podizanju svesti o rodnoj ravnopravnosti zasnivaju na empirijskim nalazima.

Literatura

- Ajduković, D. (2011) Svijest o rodnoj neravnopravnosti i diskriminaciji. U: Ž. Kamenov, B. Galić (ur.) *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, str. 77-91.
- Babović, M. (2016) *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji - Merenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2014*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije.
- Babović, M. (2018) *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji – Merenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2016*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije.

Sanja Ćopić, Bejan Šaćiri Stavovi stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju: Rezultati istraživanja

Bijelić, M. (2011) *Muškarci i rodna ravnopravnost u Hrvatskoj (Rezultati istraživanja IMA-GES – International Men and Gender Equality Survey)*. Zagreb: CESI.

Bogetić, D., Mitrović, J., Nikolić, S. (2018) Stavovi mlađih u Srbiji prema prostituciji, rodnoj ravnopravnosti i feminizmu u 2016. godini. *Teme*, 3, str. 741-761.

Ćopić, S. (2016) *Rodna ravnopravnost u Srbiji: Stanje i perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Dušanić, S. (2012) *Muškarci i rodni odnosi u BiH*. Banja Luka: Perpetuum mobile.

Džamonja Ignjatović, T., Žegarac, N., Popović, D., Duhaček, D. (2009) Istraživanje stavova prema rodnoj ravnopravnosti u sistemu visokoškolskog obrazovanja. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, 3, str. 696–709.

Flood, M., Pease, B. (2009) Factors Influencing Attitudes to Violence against Women. *Trauma, Violence and Abuse*, 2, str. 125-142.

Geeta, N. (2011) *Compendium of Gender Scales*. Washington, DC: FHI 360/C-Change.

Gracia, E., Lila, M. (2015) *Attitudes towards Violence against Women in the EU*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.

Hughson, M. (2018) *Muškarci u Srbiji: Promene, otpori i izazovi - Rezultati istraživanja o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Centar E8.

Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A., Pavlović, Z. (2010) *Građani i građanke Srbije o rodnoj ravnopravnosti – Javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike RS.

Jarić, V. (2015) Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima: od međunarodnog prava do prakse. *Temida*, 1, str. 55- 74.

Jarić, V., Ranković, D. (ur.) (2010) *Prilozi za unapređenje strateškog i pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike, Uprava za rodnu ravnopravnost.

Kamenov, Ž. (2011) Stavovi, predrasude i uvjerenja o uzrocima rodne diskriminacije. U: Ž. Kamenov, B. Galić (ur.) *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH”*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, str. 92-11.

Kamenov, Ž., Galić, B. (ur.) (2011) *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH”*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.

Kitterød, R. H., Nadim, M. (2020) Embracing Gender Equality: Gender-role Attitudes among Second-generation Immigrants in Norway. *Demographic research*, 14, str. 411-440.

- Konstantinović Vilić, S. (2010) Pravo žena na zaštitu od nasilja u porodici. U: S. Konstantinović Vilić, N. Petrušić (ur.) *Žene, zakon i društvena stvarnost, knjiga prva*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, SVEN, str. 148-153.
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2010) Stavovi o nasilju u porodici. U: S. Konstantinović Vilić, N. Petrušić (ur.) *Žene, zakon i društvena stvarnost, knjiga prva*. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, SVEN, str. 3-14.
- Lacmanović, V. (2019) Femicid u Srbiji: Potraga za podacima, odgovorom institucija i medijska slika. *Annales - Series Historia et Sociologia*, 1, str. 39-54.
- Maloni Vieira, E., Perdona, G. de C. S., Almeida, A. M. de, Nakano, A. M. S., Santos, M. A. dos, Daltoso, D., Ferrante, F. G. D. (2009) Conhecimento e atitudes dos profissionais de saúde em relação à violência de gênero (Knowledge and Attitudes of Healthcare Workers towards Gender Based Violence). *Revista Brasileira de Epidemiologia*, 4, str. 566-577.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Nikolić-Ristanović, V. (2019) Nasilje nad ženama i nastava na visokoškolskim ustanovama u Srbiji. *Temida*, 2, str. 129-142.
- OEBS (2019) *Dobrobit i bezbednost žena, Srbija – Osnovni izveštaj*. Beograd: OEBS.
- Oliver, E., Valls, R. (2004) *Violencia de género. Investigaciones sobre quiénes, por qué y cómo superarla (Gender Violence: Research on Who, Why, and How to Overcome It)*. Barcelona: El Roure.
- Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Žunić, N. (2015) Institucionalni seksizam – Prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, 1, str. 31-53.
- Pulerwitz, J., Barker, G. (2008) Measuring Attitudes toward Gender Norms among Young Men in Brazil: Development and Psychometric Evaluation of the GEM Scale. *Men and Masculinities*, 3, str. 322-338.
- Ramos-Galarza, C., Apolo, D., Peña-García, S., Jadán-Guerrero, J. (2018) Gender Differences towards Gender Equality: Attitudes and Perceptions of College Students. *Review of European Studies*, 10, str. 61-71.
- Saeed Ali, T., Karmaliani, R., Mcfarlane, J., Khuwaja, H. M. A., Soman, Y., Chirwa, E. D., Jewkes, R. (2017) Attitude towards Gender Roles and Violence against Women and Girls (VAWG): Baseline Findings from an RCT of 1752 Youths in Pakistan. *Global Health Action*, 1, str. 1-9.

Sanja Ćopić, Bejan Šaćiri Stavovi stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju: Rezultati istraživanja

SeCons (2017) *Studija o oblicima reagovanja i stavovima stručnjaka u postupanju sa ženama žrtvama nasilja* (neobjavljen).

Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Stefanović, J., Vidanović, S., Todorović, D. (2012) Polne uloge i stavovi o rodnim ulogama osoba sa visokim obrazovanjem. *Temida*, 4, str. 179-196.

Subotić, L., Somer, A., Steljić, K., Nikolić, K., Todorović, M., Perić, T., Jablanović, A. (2019) *Stavovi studenata univerziteta u Beogradu o rodnoj ravnopravnosti u Republici Srbiji*. Beograd: Centar za međunarodnu javnu politiku.

Vujadinović, D., Stanimirović, V. (2017) Rodni odnosi u Srbiji u doba tranzicije - Između emancipacije i retradicionalizacije. U: D. Vujadinović, V. Stanimirović (ur.) *Studije roda*. Beograd: Pravni fakultet, str.151-177.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 11/81.

Zekavica, R. (2014) Odnos policije prema diskriminaciji u Srbiji. *Temida*, 2, str. 65-94.

Zekavica, R. (2016) Odnos policije prema diskriminaciji u Srbiji – Rezultati istraživanja stavova pripadnika policije opšte nadležnosti i saobraćajne policije RS. *Temida*, 1, str. 135-160.

Internet izvori

CeSID (2013) *Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji - Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja/ Public Perceptions of Discrimination in Serbia*. Dostupno na: http://www.undp.org/content/dam-serbia/Publications%20and%20reports/English/UNDP_SRБ_AD%20survey_2013.pdf, stranici pristupljeno 6.7.2020.

Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia, CEDAW/C/SRB/CO/4. Dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSRB%2fCO%2f4&Lang=en, stranici pristupljeno 6.7.2020.

Evans, M., Haussegger, V., Halupka, M., Rowe, P. (2018) *From Girls to Men: Social Attitudes to Gender Equality in Australia*. Canberra: 50/50 BY 2030 FOUNDATION. Dostupno na: <https://www.5050foundation.edu.au/assets/reports/documents/From-Girls-to-Men.pdf>, stranici pristupljeno 20.4.2020.

IPSOS (2014) *Rodna ravnopravnost u Srbiji*. IPSOS i Ministarstvo za rad, zapošljavanje i boračka pitanja. Dostupno na: <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/09-25-14-Rodna-ravnopravnost.pdf>, stranici pristupljeno 6.7.2020.

Phillips, D., Curtice, J., Phillips, M., Perry, J. (eds.) (2018) *British Social Attitudes: The 35th Report*. London: The National Centre for Social Research. Dostupno na: https://www.bsa.natcen.ac.uk/media/39284/bsa35_full-report.pdf, stranici pristupljeno 20.4.2020.

Poushter, J., Fetterolf, J., Tamir, C. (2019) *A Changing World: Global Views on Diversity, Gender Equality, Family Life and the Importance of Religion*. Pew Research Center. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/22/a-changing-world-global-views-on-diversity-gender-equality-family-life-and-the-importance-of-religion/>, stranici pristupljeno 20.4.2020.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (2018) *Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2017*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji/>, stranici pristupljeno 6.7.2020.

Redondo, G., Ramis, M., Girbis, S., Schubert T. (2011) *Attitudes on Gender Stereotypes and Gender-based Violence among Youth*. Daphne III Programme: Youth4Youth: Empowering Young People in Preventing Gender-based Violence through Peer Education. Centre of Research on Theories and Practices that Overcome Inequalities CREA – University of Barcelona. Dostupno na: https://medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/report_dapnhe-Spain_CREA.pdf, stranici pristupljeno 5.7.2020.

Sotiriou, P., Ntinapogias, S., Petroulaki, K. (2011) *Attitudes on Gender Stereotypes and Gender-based Violence among Youth – Greece*, Daphne III Programme: Youth4Youth: Empowering Young People in Preventing Gender-based Violence through Peer Education. Dostupno na: http://www.antiviolence-net.eu/Y4Y_Research-report_Greece.pdf, stranici pristupljeno 13.4.2020.

UNDP Georgia (2013) *Public Perceptions on Gender Equality in Politics and Business* (research report), Tbilisi: UNPD Georgia. Dostupno na: https://www.ge.undp.org/content/georgia/en/home/library/democratic_governance/public-perceptions-on-gender-equality-in-politics-and-business.html, stranici pristupljeno 20.4.2020.

United Nations Development Programme (2020) *Tackling Social Norms: A Game Changer for Gender Inequalities*. New York: United Nations Development Programme. Dostupno na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hd_perspectives_gsni.pdf, stranici pristupljeno 20.4.2020.

UNFPA Ukraine (2018) *Masculinity Today: Men's Attitudes to Gender Stereotypes and Violence against Women*. Kyiv: UNFPA. Dostupno na: <https://ukraine.unfpa.org/en/publications/masculinity-today-mens-attitudes-gender-stereotypes-and-violence-against-women>, stranici pristupljeno 20.4.2020.

Sanja Ćopić, Bejan Šaćiri Stavovi stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju: Rezultati istraživanja

World Economic Forum (2018) *The Global Gender Gap Report 2018*, Geneva: World Economic Forum. Dostupno na: <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2018>, stranici pristupljeno 20.4.2020.

SANJA ĆOPIĆ⁶

BEJAN ŠAĆIRI⁷

Attitudes of Professionals in Serbia on Gender Equality and Gender-based Violence: The Research Results

In 2019 the Victimology Society of Serbia conducted the survey aimed at assessing the attitudes of *professionals* who work in state institutions, independent state agencies and civil society organizations in Serbia about gender equality and gender-based violence, and collecting data on their experiences and challenges in dealing with gender-based violence victims, especially Roma women and women in rural areas. The survey was a part of the broader project aimed to contribute to policy and practice changes to ensure the recognition of harmful gender stereotypes and gender discrimination and to ensure suppression and timely response in cases of gender-based violence. It was a part of the program "Ending Violence against Women in the Western Balkan countries and Turkey: Implementing Norms, Changing Minds", implemented by the UN Women and funded by the European Commission. The survey was conducted on a sample of 199 respondents from the police, courts, prosecutors' offices, social welfare centres, independent institutions and civil society organizations, in 21 local communities in Serbia.

The survey findings suggested that in general practitioners involved in the survey do not have negative attitudes towards gender equality and gender-based violence. However, when looking at some individual statements on the scales of attitudes on gender equality and gender-based violence, as well as answers to additional

⁶ Dr Sanja Ćopić is Senior Research Associate in the Institute of Criminological and Sociological Research and researcher and president of the Executive Board in the Victimology Society of Serbia, E-mail: sanja.copij01@gmail.com.

⁷ Dr Bejan Šaćiri is senior lecturer at the Medical College of Applied Studies "Milutin Milanković", researcher in the Victimology Society of Serbia and coordinator of the VDS Victim Support Service. E-mail: bejansaciri@yahoo.com.

questions regarding the role of women and men at home, one can still conclude that traditional (gender) stereotypes are present in respondents of both sexes. The survey results also revealed a lack of knowledge about gender-based violence, which can result in the victim not being recognized, blaming the victim, failing to provide necessary assistance, support and protection, leading to re-victimization and secondary victimization. On average, male respondents have more conservative attitudes towards gender equality and gender-based violence than women. Older respondents, and consequently respondents with longer working experience, have more negative attitudes towards gender equality and gender-based violence than younger respondents. Respondents working in the judiciary, police and prosecution have more negative attitudes towards gender equality and gender-based violence than respondents from independent state bodies, centres for social work and civil society organizations. Attitudes on gender equality proved to be a strong predictor of attitudes about different forms of gender-based violence. Therefore, it is necessary to work further on raising awareness and strengthening capacities of practitioners in state institutions and civil society organizations on issues related to gender equality and gender-based violence, as well as on raising public awareness, including (potential) victims of gender inequality and gender-based violence, so that citizens can recognize their own or victimization of others and seek help and protect their rights.

Keywords: gender equality, gender based-violence, attitudes, research, Serbia.

TEMIDA

2020, vol. 23, br. 2, str. 203-227

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2002203T>

Originalni naučni rad

Primljeno: 17.9.2018.

Odobreno za štampu: 20.5.2020.

Učestalost i tipovi zlostavljanja starijih osoba u Srbiji

NATAŠA TODOROVIĆ*

MILUTIN VRAČEVIĆ

BOSILJKA ĐIKANOVIC

BOJANA MATEJIĆ

Cilj rada je da se prikažu rezultati istraživanja koje je imalo za cilj da ispita učestalost zlostavljanja starijih osoba i učestalost pojedinih tipova nasilja nad starijima, kao i učestalost zlostavljanja kod dve različite grupe starijih osoba. Istraživanje je realizovano 2016. godine u devet opština u Srbiji. Po dizajnu istraživanja radi se o studiji preseka. U istraživanju je učestvovalo 616 starijih osoba, od toga 58,1% (358) onih koji su socijalno manje aktivne osobe i imaju neku vrstu podrške u svakodnevnom funkcionisanju i 41,9% (258) starijih koji su aktivni članovi zajednice i socijalno uključene osobe. Polazna pretpostavka istraživanja je da je učestalost nasilja nad starijima češća kod socijalno isključenih osoba nego kod osoba koje su socijalno uključene i aktivne. Istraživanjem je utvrđeno postojanje veze između nivoa socijalne aktivnosti i rizika od zlostavljanja starije osobe i ona se može jasnije objasniti uvidom u druge protektivne faktore i faktore rizika, kao što su visina prihoda i stečeno obrazovanje ili prisustvo hroničnih bolesti i funkcionalnih umanjenja.

Ključne reči: starije osobe, zlostavljanje, nasilje, socijalno aktivne starije osobe, istraživanje, Srbija.

* Nataša Todorović je psihološkinja, master iz javnog zdravlja, stručna saradnica Crvenog krsta Srbije, koordinatorka mreže HumanaS i potpredsednica Gerontološkog društva Srbije. E-mail: natas@redcross.org.rs.

Dr Milutin Vračević je lekar, master iz javnog zdravlja, stručni saradnik Crvenog krsta Srbije i jedan od osnivača mreže HumanaS. E-mail: milutin@redcross.org.rs.

Dr Bosiljka Đikanović je vanredna profesorka Medicinskog fakulteta, Institut za socijalnu medicinu, Univerzitet u Beogradu. E-mail: bosiljka.djikanovic@med.bg.ac.rs.

Dr Bojana Matejić je vanredna profesorka Medicinskog fakulteta, Institut za socijalnu medicinu, Univerzitet u Beogradu. E-mail: bojana.matejic@med.bg.ac.rs.

Uvod

Starije osobe su osobe koje imaju 60 i više godina i, s obzirom na biološke karakteristike ovog životnog perioda, ubrajaju se u ranjive društvene grupe, odnosno grupe kojima je potrebna dodatna podrška i zaštita (Stambolović, 2012). Kada govorimo o nasilju kojem su izložene ranjive društvene grupe, mora se spomenuti da je ono dugo bilo privatna, socijalno skrivena i „porodična stvar“. Tek 1960-ih godina prošlog veka došlo je do prelaska iz privatne u javnu sferu. Počelo je da se govori o nasilju u porodici, najpre o zlostavljanju dece, a 1970-ih godina o zlostavljanju žena, dok je nasilje nad starijima prvi put spomenuto 1975. godine, kao zlostavljanje bakica (WHO, INPEA, 2002).

Kada je u pitanju zlostavljanje starijih osoba i na šta se konkretno ono odnosi, postoji nekoliko definicija, ali se danas najčešće koristi definicija Svetске zdravstvene organizacije i Međunarodne mreže za prevenciju nasilja nad starijima koja navodi da je „zlostavljanje starijih osoba pojedinačno ili ponovljeno ponašanje, ili uzdržavanje od delovanja, koje se događa u međuljudskom odnosu zasnovanom na poverenju, a koji izaziva bol ili uznemirenje starije osobe“ (WHO, INPEA, 2002: 3). Iako je ova definicija prilično sveobuhvatna, njen nedostatak je u tome što nedovoljno opisuje nasilje nad starijim osoba u institucionalnom smeštaju (United Nations, 2013a).

Postoji nekoliko razloga zašto je važno govoriti o zlostavljanju starijih osoba i zašto ono predstavlja sve veći javnozdravstveni izazov. Prvi razlog je demografsko starenje koje je širom sveta dovelo do povećanja broja, odnosno udela starijih u populaciji. Statistički podaci pokazuju da je udeo starijih od 60 godina iznosio 9,2% u 1990. godini, a da je u 2013. godini taj udeo povećan na 11,7 % (United Nations, 2013b). Dve godine kasnije, 2015. godine, udeo starijih u populaciji iznosio je 12,3% (The HelpAge Global Network, 2015), a procene su da će do 2050. godine broj starijih osoba u populaciji na globalnom nivou dostići 1,5 milijardi, što je povećanje od 120% u odnosu na broj starijih osoba u 2019. godini (United Nations, 2019). Prema podacima popisa iz 2011. godine, 17,4% populacije u Srbiji bilo je starije od 65 godina, a prema procenama stanovništva u 2016. godini, 19% stanovništva je bilo starije od 65 godina (Sekulić, Paunović Radulović, 2014). Demografska tranzicija dovela je do situacije da vlade širom sveta moraju da prilagode svoje sisteme zdravstvene, socijalne i pravne zaštite, ali i usluge i razvojne potencijale, povećanom broju starijih u populaciji. Još važnije je da moraju da obezbede

mogućnost da starije osobe žive u dostojanstvu i sigurnosti, uz puno poštovanje ljudskih prava (Petrušić, Todorović, Vračević, 2015).

Drugi veoma važan razlog zašto je neophodno prevenirati, suzbijati i kažnjavati zlostavljanje starijih su, pre svega, posledice zlostavljanja koje utiču na zdravlje starijih osoba, a često i na dužinu njihovog života. Tako telesne povrede, kao posledica zlostavljanja, mogu dovesti do invaliditeta ili do smrti starijih osoba (WHO, UNDP, UNODC, 2014). Podaci različitih studija pokazuju da su starije osobe koje su bile zlostavljane za 300% u većem riziku od smrti (NCOA, 2019), a psihičko nasilje može biti uzrok skraćenja životnog veka starije osobe do pet godina (Baker i dr., 2009; Dong, 2015).

Nasilje nad starijima povećava i troškove sistema zdravstvene i socijalne zaštite (Sooryanarayana, Choo, Hairi, 2013), jer u velikom broju slučajeva zahteva lečenje i rehabilitaciju starijih osoba koje duže traje zbog njihovog opšteg zdravstvenog stanja i osetljivosti, a tu su i troškovi procesuiranja i smeštaja žrtava nasilja u sigurno okruženje.

Cilj ovog rada je da se prikažu rezultati istraživanja nasilja nad starijim osobama koje je 2016. godine realizovano u devet opština u Srbiji. Nakon kratkog osvrta na vrste zlostavljanja starijih osoba, sledi prikaz nalaza prethodnih istraživanja u svetu i Srbiji, a koji se odnose na osnovne fenomenološke i etiološke karakteristike zlostavljanja starijih. Potom sledi prikaz osnovnih metodoloških karakteristika i rezultata istraživanja zlostavljanja starijih u Srbiji. Na samom kraju je dat zaključni osvrt na ovaj problem i ključne preporuke usmerene na zaštitu starijih osoba.

Tipovi zlostavljanja starijih osoba

U stručnoj literaturi prepoznaje se pet tipova nasilja nad starijima: fizičko nasilje, psihičko nasilje, seksualno nasilje, finansijsko zlostavljanje i zanemarivanje (Phelan, 2013). Svetska zdravstvena organizacija (SZO) definiše fizičko zlostavljanje kao nanošenje fizičkog bola ili povreda starijoj osobi (WHO, 2002). Pod fizičkim zlostavljanjem podrazumeva se i zloupotreba lekova, ali i neprekidno kažnjavanje i lišavanje zadovoljenja osnovnih životnih potreba (CDC, 2016; Kent and Medway Safeguarding Adults Board, 2017).

Psihičko zlostavljanje SZO je definisala kao postupke (verbalne i neverbalne) koji mogu da izazovu psihički bol i emocionalnu patnju starije osobe

(WHO, 2002). Psihičko zlostavljanje dovodi do poniženja i degradacije starije osobe, izaziva strah, uznemirenje, ali, takođe, deluje i preteče, dovodi do izolacije i postupanja prema starijoj osobi kao prema detetu (CDC, 2016).

Po definiciji SZO, finansijsko zlostavljanje je protivzakonito ili neadekvatno korišćenje finansijskih sredstava i resursa starije osobe (WHO, 2002). Finansijsko zlostavljanje spada u jedan od najčešćih oblika nasilja nad starijima (UNFPA EECARO, UNECE, 2013). Primeri finansijskog zlostavljanja starijih mogu se kretati od uzimanja manje količine novca i vrednih predmeta iz kuće starije osobe, do većih prevara, uzimanja veće količine novca sa računa, prodaje ili prenosa nekretnina bez saglasnosti starije osobe. Ispoljava se i kao neovlašćeno korišćenje kreditnih kartica i čekova, korišćenje ličnih podatka starijih da se dobiju usluge, falsifikovanje, prisiljavanje i ucenjivanje starije osobe da potpiše ugovor o doživotnom izdržavanju ili punomoćje na korišćenje penzije, kao i na prevaru oduzimanje poslovne sposobnosti (CDC, 2016). Svakako, postoji još puno primera finansijskog zlostavljanja starijih, a koji mogu biti suptilniji tako da ih starija osoba, a ni njen okruženje ne primeti ili ih primeti kada već bude kasno.

Seksualno zlostavljanje je SZO definisala kao bilo koju vrstu seksualnog kontakta bez pristanka starije osobe (WHO, 2002). Pod ovom vrstom nasilja podrazumeva se neprikladno dodirivanje starije osobe ili sebe u prisustvu starije osobe (preko odeće ili direktno), eksplicitan, lascivan, neprikladan rečnik, voajerizam, primoravanje starije osobe na gledanje pornografskog materijala, fotografisanje starijih, silovanje ili pokušaj silovanja (Kent and Medway Safeguarding Adults Board, 2017).

Peti tip nasilja nad starijima, koji se spominje u literaturi je zanemarivanje, koje po definiciji podrazumeva namerno (aktivno) ili nemamerno (pasivno) neobezbeđivanje osnovnih uslova za život starije osobe (WHO, 2002).

U novije vreme se u literaturi spominju još neki tipovi nasilja nad starijima, kao što su samozanemarivanje, napuštanje i medicinske zloupotrebe (CDC, 2016). U domovima za starija lica u Srbiji najprisutnije je nasilje među samim korisnicima (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2016). Može se govoriti i o „modelu samožrtvovanja” koji bi mogao predstavljati jedan varijetet internalizovanih predrasuda u vezi sa starenjem, kada stariji, pre svega, zadovoljavaju potrebe svoje porodice, pa tek onda svoje potrebe, jer smatraju da njihove potrebe nisu prioritet (Petrušić i dr., 2015).

Pregled nalaza prethodnih istraživanja

Prevalencija nasilja nad starijima

Procena je da jedna od šest starijih osoba doživi neki oblik nasilja svakog meseca, a taj broj je svakako mnogo veći, jer podaci pokazuju da se samo jedan od dvadeset i četiri slučaja nasilja nad starijima prijavljuje (WHO, 2015). Razlog za to je često strah starijih da prijave članove porodice, rođake i prijatelje, pa su, samim tim, podaci koji ukazuju na prevalenciju nasilja nad starijima u literaturi znatno niži i potcenjeni.

Zlostavljanje starijih prisutno je u svim državama sveta, međutim kada uporedimo podatke iz različitih istraživanja videćemo da ovi podaci variraju, pa tako, u Severnoj i Južnoj Americi prevalencija nasilja nad starijima varira od 10% do 47,3% (Acierno i dr., 2010). U Evropi prevalencija varira između 2,2% u Irskoj (Naughton i dr., 2011), do 61,1% u Hrvatskoj (Ajudukovic, Oresta, Rusac, 2009). Slični podaci dobijaju se i u Aziji i Africi, pa je tako prevalencija nasilja nad starijima u Indiji 14,0% (Chokkanathan, 2014), a u Kini 36,2% (Dong, Simon, Gorbian, 2007). Prevalencija nasilja nad starijima u Africi se kreće od 30% u Nigeriji (Cadmus, Owoaje, 2012) do 43,7% u Egiptu (Abdel Rahman, El Gaafary, 2011).

Svetska zdravstvena organizacija je u svom izveštaju *Starenje i zdravlje* navela podatke o prevalenciji različitih tipova nasilja nad starijima, pa se po tim podacima prevalencija fizičkog zlostavljanja kreće od 0,2% do 4,9%, prevalencija seksualnog zlostavljanja od 0,04% do 0,8%, prevalencija psihičkog zlostavljanja od 0,7% do 6,3%, prevalencija zanemarivanja od 0,2% do 5,5%, dok je za finansijsko zlostavljanje prevalencija najviša i kreće se od 1,0% do 9,2%, (WHO, 2015). Prilikom interpretacije ovih podataka treba imati na umu da prikazane stope predstavljaju vrh ledenog brega i ne uključuju osobe sa kognitivnim oštećenjima i starije osobe koje žive u domovima za stare ili objektima dugoročne nege, a one se nalaze u većem riziku od zlostavljanja. Neka istraživanja su pokazala da se prevalencija psihičkog zlostavljanja osoba sa demencijom kreće od 28% do 62%, a da se prevalencija fizičkog zlostavljanja nad starijima sa demencijom kreće od 3,5% do 23% (WHO, 2015).

Ove razlike u podacima i velike varijacije u prevalenciji nasilja nad starijima su kontekstualno osetljive, zavise od kulturnih i socio-ekonomskih faktora, ali potiču od različitih polaznih definicija, korišćenja različitih mernih instrumenata i drugih metodoloških razlika u istraživanju (WHO, UNDP,

UNODC, 2014). Mnogi smrtni slučajevi starijih osoba nisu rutinski istraživani ili nisu bili predmet obdukcije, što otežava da se utvrdi precizan broj smrtnih slučajeva kao posledica zlostavljanja (WHO, 2015).

Nasilje prema starijima u Srbiji

U Srbiji je do sada sprovedeno nekoliko istraživanja koja su pokazala da je prevalencija nasilja nad starijima slična kao u razvijenim i srednje razvijenim državama. Jedno veliko istraživanje u kome je učestvovalo 800 osoba starijih od 65 godina je sprovedeno 2015. godine, i podaci do kojih se došlo ukazuju da je skoro svaka peta starija osoba (19,8%) doživela neki oblik nasilja, pri čemu je to najčešće bilo finansijsko nasilje (11,5%), zatim psihičko (7,8%) i fizičko nasilje (3,9%), a zanemarivanje je potvrdilo 3,4% starijih osoba iz uzorka (Janković, Todorović, Vračević, 2015). Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je rizik od zanemarivanja veći kod funkcionalno zavisnih osoba, a što se tiče seksualnog nasilja, nađeno je da se o tome nerado priča i da je to još uvek tabu tema jer 50% starijih nije želelo da odgovara na ova pitanja.

Učinioci nasilja nad starijima

Podaci različitih studija pokazuju da su najčešći zlostavljači članovi porodice i rođaci, kao i bliske osobe. To su najčešće sinovi, čerke, bračni drug, unuci ili drugi srodnici (Wahl, Purdey, 2018). U većini slučajeva učinioci fizičkog zlostavljanja su muškarci i to mogu biti članovi porodice, poznanici i komšije, staratelji i negovatelji u institucijama, a retko se radi o nepoznatim osobama. Učinioci psihičkog zlostavljanja mogu biti članovi porodice, staratelji, negovatelji ili poznanici.

Učinioce finansijskog zlostavljanja možemo podeliti u tri kategorije. To su članovi porodice, predatori pojedinci i beskrupulozni profesionalci koji žive od finansijskih prevara. Kod seksualnog zlostavljanja učinioci mogu biti članovi porodice, uključujući i supružnika, ali i zaposleni u institucijama za smeštaj i negu starijih, kao i drugi korisnici usluga u tim institucijama. Učinioci zanemarivanja mogu biti članovi porodice, ali i negovatelji u institucijama za smeštaj i negu starijih osoba. Istraživanje sprovedeno u Srbiji pokazalo je da je među izvršiocima dela zlostavljanja starijih u istraživanom uzorku najviše bilo muškaraca, preko 90% (Petrušić, Todorović, Vračević, 2012).

Faktori rizika povezani sa zlostavljanjem starijih osoba

Faktore koji su povezani sa zlostavljanjem starijih osoba možemo podeliti u nekoliko kategorija, iako postoji velika interakcija i povezanost među njima. Ti faktori odgovaraju ekološkom modelu, i to su faktori koji su povezani sa ličnim karakteristikama žrtve i nasilnika, sa interpersonalnim odnosima između žrtve i nasilnika, kao i faktori koji se odnose na zajednicu u kojoj se dešava nasilje, kao i celokupno društvo (WHO, 2015).

Od faktora koji su povezani sa ličnim karakteristikama žrtve, u literaturi se kao jedan od najznačajnijih faktora navodi funkcionalna zavisnost osobe (Pillemer i dr., 2016), što može da bude posledica invaliditeta (urođenog ili stečenog tokom života, a pogotovo u starijoj životnoj dobi). Takođe, starije osobe lošeg fizičkog ili mentalnog zdravlja koje su teško pokretne i zavisne od negovatelja, osobe sa depresijom, kao i osobe sa kognitivnim problemima, u povećanom su riziku od nasilja. Pod rizikom su i osobe koje imaju niska primanja, žive u siromaštvu i ekonomski su zavisne od drugih (Johannesen, LoGiudice, 2013), kao i starije žene (u odnosu na starije muškarce). Kada su žene u pitanju, radi se o kontinuiranom nasilju tokom celog životnog ciklusa, ali kod starijih žena postoji problem nedostatka podataka o izloženosti nasilju (United Nations, 2013a).

Druga vrsta faktora koji su povezani sa zlostavljanjem starijih tiče se ličnih karakteristika nasilnika. U većini slučajeva radi se o članovima porodice, deci, unucima, bračnom drugu ili osobi od poverenja koja se brine o starijoj osobi. Nasilje nad starijima može biti rezultat nekoliko različitih faktora koji mogu da budu prisutni kod nasilnika, kao što su stres, mentalni i kognitivni problemi, emocionalni poremećaji, poremećaji ponašanja, alkoholizam ili problemi sa zloupotrebotom psihoaktivnih supstanci (WHO, 2015).

Kvalitet odnosa i zajednički životni aranžmani, takođe, mogu da budu faktori rizika koji utiču na zlostavljanje starijih (WHO, 2015). Ove faktore nije jednostavno opisati jer čine veoma kompleksnu „mrežu međuzavisnosti”: oni mogu podrazumevati zavisnost starije osobe od negovatelja, ali osim nege, mogu da uključuju i ekonomsku zavisnost. Međutim, ovi odnosi mogu da budu obrnuti i da sadrže zavisnost negovatelja od starije osobe, kako ekonomsku, tako i stambenu. Evidentirana je i transmisija nasilnog ponašanja, te se često dešava da je negovatelj i sam bio žrtva zlostavljanja u detinjstvu, pa sada zlostavlja svoje roditelje. U gotovo svim studijama koje se bave faktorima rizika, socijalna izolacija pojavljuje se kao značajan faktor rizika od zlostavlja-

nja starijih. Izolacija starijih osoba može da bude i uzrok i posledica nasilja (WHO, 2002).

Iako još uvek ima malo empirijskih dokaza o uticaju društvenih faktora, oni se, takođe, smatraju važnim faktorima rizika za zlostavljanje starijih. Kulturne norme i uvreženo poimanje starijih osoba kao pasivnih, krhkikh i zavisnih, mogu dovesti do predrasuda i stigmatizacije starijih osoba i doživljaja da su starije osobe manje vredne (WHO, 2002).

Svakako nemaju svi faktori podjednak značaj i uticaj. Najveći značaj i uticaj imaju sledeći faktori koji se tiču individualnih karakteristika starije osobe: funkcionalna zavisnost (pre svega invaliditet), loše telesno zdravlje, loše mentalno zdravlje (pre svega depresija), kognitivna oštećenja, siromaštvo, loš ekonomski status i socijalna izolacija. Počinjenici nasilja često mogu da imaju sledeće karakteristike: poremećaji mentalnog zdravlja, bolesti zavisnosti, kao i finansijska zavisnost od starije osobe. Posebno snažan faktor predstavljaju međuljudski odnosi, pre svega u slučajevima kada žrtva živi sama sa učiniocem (WHO, 2015).

Istraživanje zlostavljanja starijih osoba u Srbiji

Metodološki okvir istraživanja

a) Cilj istraživanja

Istraživanje je imalo za cilj da se kod dve grupe starijih osoba u Srbiji: onih koji su aktivni i onih koji dobijaju neki vid podrške i pomoći u svakodnevnom funkcionisanju, ispita učestalost zlostavljanja i učestalost pojave pojedinih tipova nasilja nad njima.

b) Vreme, mesto i tip istraživanja

Istraživanje je obavljeno tokom maja i juna meseca 2016. godine u devet opština u Srbiji: Jagodina, Kragujevac, Lozniča, Negotin, Pirot, Požarevac, Velika Plana, Vladimirci i Vrbas. Po dizajnu istraživanja radi se o studiji preseka. Podaci su prikupljeni u prostorijama organizacija civilnog društva gde se okupljaju starije osobe (populaciona grupa starijih aktivnih), dok su u svom domaćinstvu

anketirane starije osobe koje su dobijale neki vid pomoći u svakodnevnom funkcionisanju. Prosečno vreme popunjavanja upitnika bilo je 45 minuta.

c) Uzorak istraživanja

U istraživanju je učestvovalo ukupno 616 starijih osoba, od toga 58,1% (358) onih koji primaju neku vrstu usluge pomoći u kući („manje aktivne osobe“) i 41,9% (258) onih koji su „društveno aktivne osobe“, odnosno predstavljaju volontere i članove grupa samopomoći (Tabela 1). U uzorku je bilo više žena nego muškaraca (59,9%), skoro devet od deset ispitanika imalo je više od 65 godina (prosečna starost ispitanika je 73,8 godina), a polovina ispitanika je imala završenu barem srednju školu. U bračnoj zajednici je živelo 39,4%, a skoro isti procenat su bili udovci/udovice (41,1%). Dominantan izvor primanja većini ispitanika bila je penzija (82,6%), a najveći procenat ispitanika (71,6%) je na mesečnom nivou raspolagao prihodima do 30 hiljada dinara.

Tabela 1. Socio-demografske i zdravstvene karakteristike ispitanika u uzorku starijih osoba

Varijable	Broj	Procenat
Pol		
Muški	235	38,1
Ženski	369	59,9
Bez odgovora	12	2,0
Nivo socijalne aktivnosti		
Visok	258	41,9
Nizak	358	58,1
Godine života		
Manje od 64 godine	66	10,7
65 – 74 godine	245	39,8
74 – 84 godine	252	40,9
85 godina i više	45	7,3
Bez odgovora	8	1,3
Stepen obrazovanja		
Bez škole	41	6,7
4 godine osnovne škole	100	16,2
Završena osnovna škola	162	26,3
Srednja škola	214	34,7
Viša škola	57	9,3

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Bosiljka Đikanović, Bojana Matejić Učestalost i tipovi zlostavljanja starijih osoba u Srbiji

Fakultet	34	5,5
Magistratura/doktorat	3	0,5
Bez odgovora	5	0,8
Bračno stanje ispitanika		
U braku, živim sa mužem/ženom	243	39,4
U braku, ne živim sa mužem/ženom	4	0,6
Vanbračna zajednica	8	1,3
Razvedena/razvedena	55	8,9
Udovac/udovica	253	41,1
Nikad nisam bio/bila u braku	53	8,6
Izvor prihoda*		
Penzija	509	82,6
Deca	71	11,5
Drugo	16	9,3
Prihodi od poljoprivrede	47	7,6
Socijalna pomoć	44	7,1
Honorarni poslovi	23	3,7
Plata	11	1,8
Ugovor o doživotnom izdržavanju	6	1,0
Ušteđevina	6	1,0
Visina mesečnih prihoda		
Do 9.999 dinara	68	11,0
Od 10-19.999 dinara	160	26,0
Od 20-29.999 dinara	213	34,6
Od 30-49.999 dinara	110	17,9
50.000 dinara i više	44	7,1
Bez odgovora	21	3,4
Prisustvo hronične bolesti	395	64,1
Prisustvo funkcionalnog ograničenja	238	38,6

*Pitanja su imala mogućnost višestruktih odgovora, pa zato ukupan zbir prevaziđa 100%

Podaci prikazani u Tabeli 1 pokazuju da više od polovine ispitanika ima dijagnostikovanu neku hroničnu bolest (64,1%). Pored dijagnostikovane hronične bolesti, pitali smo ispitanike i da li ih njihovo zdravlje ograničava u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, i 38,6% je odgovorilo potvrđeno, a 61,2% je dalo odričan odgovor.

d) Instrument

Instrument istraživanja bio je anketni upitnik koji je već korišćen u telefonskom istraživanju nasilja nad starijima sprovedenom 2015. godine (Janković, Todorović, Vračević, 2015). Upitnik se sastoji od 39 pitanja podeljenih u šest celina.

Prva celina sadrži set pitanja koja se odnose na sociodemografske osobine ispitanika (pol, godine života, stepen obrazovanja i bračni status), ekonomski status ispitanika (glavni izvori prihoda i mesečni iznos sredstava kojima raspolaže) i zdravstveno stanje (prisustvo hroničnih bolesti, potreba za asistencijom usled prisustva hronične bolesti).

Drugu celinu čine pitanja koja se odnose na zanemarivanje, koje je definisano kao uskraćivanje pomoći u svakodnevnim aktivnostima koje osoba nije mogla sama da obavi.

Treću celinu čine pitanja koja se odnose na finansijsko zlostavljanje, koje je operacionalizovano pitanjem „Da li vam je neko uzimao novac od plate/penzije/prihoda, a bez vaše saglasnosti ili znanja?”, a zatim i pitanjima da li se to dogodilo u poslednjih 12 meseci, koliko puta se to dogodilo, kao i da li je to uradio neko ko je član porodice ili neka druga osoba. Takođe, u ovoj grupi se nalazi i pitanje da li još neko ima ovlašćenje za njihov lični bankovni račun.

Cetvrtu celinu čine pitanja koja se odnose na psihološko zlostavljanje, a ova tema je operacionalizovana pitanjem: „Od kada ste napunili 60 godina, da li Vam je neko rekao ili uradio nešto od sledećeg: a) vredao Vas, ili nazivao pogrdnim imenima; b) pretio Vam kaznom ili smeštajem u dom za stare; c) ignorisao Vas i pravio se kao da ne postojite; d) sprečio Vas da viđate osobe do kojih Vam je stalo; e) na drugi način pokušao da Vas uzinemiri (navesti kako)?”. Ovo pitanje je, takođe, praćeno pitanjem o učestalosti u poslednjih 12 meseci, kao i da li je to uradio neki član porodice, ili neka druga osoba.

Peta celina su pitanja koja se odnose na fizičko nasilje, i ona glase: „Da li Vas je neko nakon što ste napunili 60 godina ikada: a) drmusao ili grubo gurao; b) ošamario ili udario; c) šutnuo ili udario jako nogom; d) udarao pesnicom; e) naneo bilo kakve fizičke povrede; f) ponašao se nasilno prema vama na način koji nije spomenut (navesti koji)?”.

U poslednjoj, šestoj celini su pitanja koja se tiču seksualnog zlostavljanja starijih osoba, koje se odnosi na sledeće postupke: dodirivanje ili pokušaj dodirivanja na seksualizovan način, prisiljavanje na gledanje pornografskih mate-

rijala, uvredljivo i vulgarno komentarisanje starije osobe, pokušaj seksualnog odnosa, seksualni odnos, na drugi način neadekvatan i seksualizovan odnos.

e) Metode statističke analize

U statističkoj analizi korišćene su metode deskriptivne i inferencijalne statistike. Podaci su analizirani deskriptivnim (apsolutni i relativni brojevi, proporcije) i analitičkim statističkim metodama. Za izračunavanje statističke značajnosti razlike u učestalosti obeležja posmatranja od najvećeg interesovanja (izloženost nasilju) i niza sociodemografskih i zdravstvenih varijabli, korišćen je hi kvadrat test, pri čemu je verovatnoća manja od 0,05 smatrana statistički značajnom, a manja od 0,01 statistički visoko značajnom.

Rezultati

Od ukupno 616 anketiranih osoba starije životne dobi, 18,6% ispitanika je doživelo barem jedan od pet ispitivanih tipova zlostavljanja: zanemarivanje, finansijsko, psihičko, fizičko ili seksualno nasilje.

Zanemarivanje

Zanemarivanju je u nekom periodu života bio izložen 81 ispitanik (13,1%), a u poslednjih godinu dana 9,1% ispitanika, pri čemu je 4,1% saopštilo da se to dogodilo između dva i tri puta.

Karakteristike zanemarivanja u starijem životnom dobu (bilo kada tokom života) u odnosu na socijalnu aktivnost, sociodemografske i zdravstvene karakteristike su prikazane u Tabeli 2. U podacima se može uočiti da su osobe sa nižim nivoom socijalne aktivnosti statistički značajno češće izložene riziku od zanemarivanja (16,1% u odnosu na 9,3%, $p<0,05$). Takođe, u najvećem riziku od zanemarivanja su osobe koje nisu isle u školu (čak 40% njih je doživelo zanemarivanje i taj procenat se smanjuje sa povećanjem stepena obrazovanja ispitanika), kao i osobe čiji mesečni prihodi iznose do 10.000 dinara (trećina njih je doživela zanemarivanje). Osobe koje imaju neku hroničnu bolest ili funkcionalno ograničenje su, takođe, značajno češće bile zanemarivane

u odnosu na one koji to nemaju (hronična bolest: 18,6% u odnosu na 3,7%; funkcionalno oštećenje: 24,7% u odnosu 6,2%, p<0,001).

Tabela 2. Zanemarivanje starijih osoba - karakteristike

	Doživeli zanemarivanje n (%)	Nisu doživeli zanemarivanje n (%)	Ukupno	p
Socijalna aktivnost				
Aktivni	24 (9,3)	234 (90,7)	258	
Neaktivni	57 (16,1)	298 (83,9)	355	<0,05
Stepen obrazovanja*				
Bez škole	16 (40,0)	24 (60,0)	40	
4 godine osnovne škole	17 (17,5)	80 (82,5)	97	
Završena osnovna škola	17 (12,0)	142 (88,0)	159	
Srednja škola	21 (10,0)	190 (90,0)	211	
Viša škola	4 (7,0)	53 (93,0)	57	
Fakultet	2 (5,9)	32 (94,1)	34	
Magistratura/doktorat	0 (0,0)	3 (100,0)	3	
Visina mesečnih prihoda*				
Do 9.999 dinara	22 (33,3)	44 (66,6)	66	
Od 10.000 - 19.999 dinara	22 (14,0)	135 (86,0)	157	
Od 20.000 - 29.999 dinara	20 (9,5)	190 (90,5)	210	
Od 30.000 - 49.999 dinara	11 (10,2)	97 (89,8)	108	
50.000 dinara i više	1 (2,3)	43 (97,7)	44	
Hronična bolest*				
Da	72 (18,6)	315 (81,4)	387	
Ne	8 (3,7)	206 (96,3)	214	<0,001
Funkcionalno ograničenje*				
Da	59 (24,7)	179 (75,3)	238	
Ne	23 (6,2)	354 (93,8)	377	<0,001

*Ukupan broj odgovora je manji od ukupnog broja osoba koje su doživele zanemarivanje (n=81) usled toga što neki ispitanici nisu odgovorili na to pitanje

Finansijsko zlostavljanje

Kao što je već navedeno, u pogledu izvora prihoda dominira penzija (82,6%). Svaki treći ispitanik (34,6%) ima mesečna primanja između 20.000

i 30.000 dinara, a svaki četvrti ispitanik (25%) više od 30.000 dinara (Tabela 1). Što se tiče raspolaganja sopstvenim sredstvima, skoro svaki peti ispitanik (19,9%) ne odlučuje samostalno o korišćenju svojih sredstava; 4,7% ispitanika navodi da izdržava članove svoje porodice, dok 23,2% pomaže članove svoje porodice. Na pitanje o tome ko im uzima novac bez njihovog znanja ili saglasnosti, većina ispitanika nije želela da odgovori (98,7%), a među onima koji su odgovorili preovladava odgovor „član porodice”.

Iako davanje ovlašćenja za bankovni račun ne mora da bude znak bilo kakve finansijske zloupotrebe, uočava se da su ispitanici sa višim prihodima to radili češće u odnosu na one sa nižim, koji su u svega 7,6% slučajeva davali ovlašćenje nekom drugom ($p < 0,001$) (Tabela 3). Nivo socijalne aktivnosti ispitanika nije povezan sa davanjem ovlašćenja drugoj osobi za korišćenje bankovnog računa (30,5% manje aktivnih ispitanika i 30,2% aktivnijih su dali drugima ovlašćenje da koriste njihov bankovni račun). Utvrđeno je da u najvećem broju slučajeva (16,7%) ovlašćenje imaju sin ili čerka.

Tabela 3. Učestalost davanja ovlašćenja drugima u odnosu na visinu mesečnih prihoda

Visina mesečnih prihoda	Neko drugi ima ovlašćenje po računu n (%)	Niko nema ovlašćenje po računu n (%)	Ukupno	p
Do 9.999 dinara	5 (7,6)	61 (92,4)	66	
Od 10.000 - 19.999 dinara	43 (27,0)	116 (73,0)	159	
Od 20.000 – 29.999 dinara	76 (36,3)	135 (63,7)	212	<0,001
Od 30.000 - 49.999 dinara	47 (42,7)	63 (57,3)	110	
50.000 dinara i više	16 (36,4)	28 (63,6)	44	
Ukupno	187	403	594	

Psihičko/emocionalno zlostavljanje

Barem jedan od ispitivanih oblika psihičkog zlostavljanja potvrdilo je 15,7% (97) ispitanika (Tabela 4), pri čemu je u godini koja je prethodila istraživanju svaki deseti ispitanik (10,9%) imao to iskustvo, a 4% starijih je to doživelo dva do tri puta. U odnosu na različite oblike emocionalnog nasilja, najčešći su bili vređanje i nazivanje pogrdnim imenima (12%) i ignorisanje (8,1%) (Tabela 4).

Tabela 4. Učestalost emocionalnog zlostavljanja

Oblici psihičkog/emocionalnog zlostavljanja*	Broj	Procenat
Vređanje, nazivanje pogrdnim imenima	74	12%
Pretnja kaznom ili smeštajem u dom za stare	13	2,1%
Ignorisanje ili ponašanje kao da osoba ne postoji	50	8,1%
Sprečavanje da se viđa sa osobom do koje je stalo starijoj osobi	8	1,3%
Drugi načini psihičkog/emocionalnog zlostavljanja	2	0,3%

*Ispitanici su imali mogućnost višestrukih odgovora, odnosno da potvrde više od jednog oblika psihičkog/emocionalnog zlostavljanja

Što se tiče učestalosti psihičkog zlostavljanja u odnosu na nivo socijalne aktivnosti ispitanika, osobe sa nižim nivoom socijalne aktivnosti su izloženije ovoj formi zlostavljanja u odnosu na aktivne ispitanike (17,3% prema 13,6%), ali ova razlika nije statistički značajna ($p>0,05$) (Tabela 5). Ovom obliku zlostavljanja značajno više su bili izloženi najstariji ispitanici (28,9%, $p<0,001$), zatim ispitanici koji su imali niži stepen obrazovanja (bez škole, čak 46,3%, $p<0,001$), neku hroničnu bolest (21% naspram 6%, $p<0,001$) ili funkcionalno ograničenje (23,5% naspram 10,9%, $p<0,001$) (Tabela 5).

Tabela 5. Psihičko/emocionalno zlostavljanje - karakteristike

	Doživeli psihičko zlostavljanje n (%)	Nisu doživeli psihičko zlostavljanje n (%)	Ukupno	p
Socijalna aktivnost				
Aktivni	35 (13,6)	223 (82,7)	258	
Neaktivni	62 (17,3)	296 (86,4)	358	>0,05
Godine starosti*				
Do 64	7 (10,6)	59 (89,4)	66	
65-74	24 (9,8)	221 (90,2)	245	
75-84	51 (20,2)	200 (79,8)	251	<0,001
85 godina i više	13 (28,9)	32 (71,1)	45	
Stepen obrazovanja*				
Bez škole	19 (46,3)	22 (53,7)	41	
4 godine osnovne škole	20 (20,0)	80 (80,0)	100	
Završena osnovna škola	23 (14,2)	139 (85,8)	162	
Srednja škola	23 (10,7)	191 (89,3)	214	<0,001
Viša škola	5 (8,8)	52 (91,2)	57	
Fakultet	3 (8,8)	31 (91,2)	34	
Magistratura/doktorat	0 (0,0)	3 (100)	3	

Hronična bolest*				
Da	83 (21,0)	312 (79,0)	395	<0,001
Ne	13 (6,0)	203 (94,0)	216	
Funkcionalno ograničenje				
Da	56 (23,5)	182 (76,5)	238	<0,001
Ne	41 (10,9)	366 (89,1)	377	

*Ukupan broj odgovora u ovim varijablama je manji od ukupnog broja osoba koje su doživele zanemarivanje (n=97) usled toga što neki ispitanici nisu odgovorili na to pitanje

Fizičko zlostavljanje

Neki od oblika fizičkog zlostavljanja doživelo je 48 (7,8%) ispitanika. U godini pre istraživanja ovo je doživelo 2,6% ispitanika, dok je 1% potvrdilo da im se u tom periodu nasilje dogodilo dva do tri puta. Najčešći oblik fizičkog zlostavljanja je drmusanje i grubo guranje, što je doživelo 5,5% ispitanika, a najređi udaranje pesnicama (0,6%). Učestalost fizičkog nasilja je bila veća među ispitanicima koji su manje socijalno aktivni (9,8% prema 5%, p<0,05), kao i među ispitanicima koji imaju neku hroničnu bolest (9,6% prema 4,6%, p<0,05) ili funkcionalno ograničenje (10,9% prema 5,8%, p<0,05) (Tabela 6).

Što se tiče odnosa između godina starosti i rizika od fizičkog zlostavljanja uočava se da se on povećava sa godinama, i najviši je u grupi između 75 i 84 godine (11,1%), a najniži među starijim osobama do 64 godine starosti (4,5%), i ove razlike su granično statistički značajne (p=0,05) (Tabela 6). U odnosu na nivo obrazovanja uočava se sličan trend: ispitanici bez škole ili samo sa četiri godine provedene u školovanju bili su češće izloženi fizičkom zlostavljanju (12,2% i 14%), međutim, u odnosu na ispitanike sa više škole, ova razlika nije statistički značajna (p>0,05).

Tabela 6. Fizičko zlostavljanje starijih osoba - karakteristike

	Doživeli fizičko zlostavljanje n (%)	Nisu doživeli fizičko zlostavljanje n (%)	Ukupno	p
Socijalna aktivnost				
Aktivni	13 (5,0)	245 (95,0)	258	<0,05
Neaktivni	35 (9,8)	323 (90,2)	358	
Pol				
Muški	18 (7,7)	217 (92,3)	235	>0,05
Ženski	29 (7,9)	340 (92,1)	369	

Godine starosti				
Do 64	3 (4,5)	63 (95,5)	66	
65-74	12 (4,9)	233 (95,1)	245	
75-84	28 (11,1)	223 (89,9)	251	
85 godina i više	4 (8,9)	41 (91,1)	45	=0,05
Stepen obrazovanja				
Bez škole	5 (12,2)	36 (87,8)	41	
4 godine osnovne škole	14 (14,0)	86 (86,0)	100	
Završena osnovna škola	13 (8,0)	149 (92,0)	162	
Srednja škola	10 (4,7)	204 (95,3)	214	>0,05
Viša škola	2 (3,5)	55 (96,5)	57	
Fakultet	2 (5,9)	32 (94,1)	34	
Magistratura/doktorat	0 (0,0)	3 (100)	3	
Hronična bolest				
Da	38 (9,6)	357 (90,4)	395	
Ne	10 (4,6)	206 (95,4)	216	<0,05
Funkcionalno ograničenje				
Da	26 (10,9)	212 (89,1)	238	
Ne	22 (5,8)	355 (94,2)	377	<0,05

Seksualno zlostavljanje

Pitanja koja se odnose na seksualno zlostavljanje postavljena su na takav način da se starijima nagovesti sadržaj pitanja, pri čemu su mogli da odustanu od tog dela upitnika ili od bilo kog daljeg pitanja u ovom delu. U ukupnom uzorku 2,3% ispitanika se izjasnilo da je doživelo neki oblik seksualnog zlostavljanja nakon navršenih 60 godina života; 0,3% ih je to doživelo samo jednom u godini koja je prethodila istraživanju. Najčešći oblik ove vrste zlostavljanja je komentarisanje na vulgaran i seksualno provokativan način i ovakvo iskustvo imalo je 1,9% ispitanika.

Podaci pokazuju da su socijalno aktivnije starije osobe izloženije riziku od seksualnog zlostavljanja: 3,1% ovih osoba je doživelo taj oblik zlostavljanja u odnosu na 1,7% socijalno manje aktivnih, ali ta razlika nije statistički značajna (Tabela 7). Što se tiče odnosa nivoa obrazovanja i rizika od seksualnog zlostavljanja, pokazalo se da, slično kao i kod ostalih tipova zlostavljanja, obrazovanje predstavlja jedan od protektivnih faktora: ne postoji nijedno potvrđeno iskustvo ove vrste zlostavljanja u populaciji koja ima završenu višu školu, fakultet ili magistraturu/doktorat, dok su osobe bez obrazovanja potvrdile ovaj oblik zlostavljanja u 9,8% slučajeva.

Tabela 7. Seksualno zlostavljanje starijih osoba - karakteristike

	Doživeli seksualno zlostavljanje n(%)	Nisu doživeli seksualno zlostavljanje n(%)	Ukupno	p
Socijalna aktivnost				
Aktivni	8 (3,1)	250 (96,9)	258	
Neaktivni	6 (1,7)	352 (98,3)	358	>0,05
Pol				
Muški	3 (1,3)	232 (98,7)	235	
Ženski	9 (2,4)	360 (97,6)	369	>0,05
Godine starosti				
Do 64	1 (1,5)	65 (98,5)	66	
65-74	4 (1,6)	241 (98,4)	245	
75-84	6 (2,4)	245 (97,6)	251	
85 godina i više	2 (4,4)	43 (95,6)	45	>0,05
Stepen obrazovanja				
Bez škole	4 (9,8)	37 (90,2)	41	
4 godine osnovne škole	4 (4,0)	96 (96,0)	100	
Završena osnovna škola	4 (2,5)	158 (97,5)	162	
Srednja škola	1 (0,5)	213 (99,5)	214	
Viša škola	0 (0,0)	57 (100)	57	
Fakultet	0 (0,0)	34 (100)	34	
Magistratura/doktorat	0 (0,0)	3 (100)	3	<0,01

Diskusija

U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja učestalosti i tipova zlostavljanja u populaciji starijih osoba koje su više aktivne i onih koje su manje aktivne. Rezultati pokazuju da je 18,6% starijih osoba koje su učestvovalo u istraživanju doživelo neki oblik zlostavljanja u trećem životnom dobu, pri čemu je najčešće prisutno psihičko zlostavljanje (15,7%), zatim zanemarivanje (13,1%) i fizičko zlostavljanje (7,8%), dok je najređe seksualno zlostavljanje (2,3%). Skoro svaki peti ispitanik je naveo da ne raspolaže samostalno sopstvenim finansijskim sredstvima (19,9%).

U istraživanju smo dobili veću prevalenciju zlostavljanja starijih nego u ranijem istraživanju iz 2015. godine, kada je svega 3,9% starijih izjavilo da je doživelo neki oblik zlostavljanja (Janković, Todorović, Vračević, 2015). Možemo prepostaviti da dva razloga imaju uticaja na ove rezultate. Prvi razlog je da su u grupi socijalno aktivnih ispitanika uglavnom bile starije osobe volonteri

Crvenog krsta Srbije, od kojih su neki edukovani na temu ljudskih prava starijih i nasilja nad starijima, pa prema tome lakše prepoznaju različite forme nasilja. Drugi razlog je što su anketari bili takođe starije osobe, što je olakšalo uspostavljanje poverenja, naročito sa manje aktivnim ispitanicima koji su anketirani u domaćinstvu.

Istraživanje je pokazalo da postoji statistički značajno veći rizik od zanemarivanja i fizičkog zlostavljanja kod socijalno manje aktivnih osoba u odnosu na socijalno aktivnije osobe, što je u skladu sa polaznom pretpostavkom istraživanja. Socijalna aktivnost je protektivni faktor zlostavljanja starijih, što sugerira koliko je važno stvoriti podsticajan ambijent za uključivanje starijih u socijalnu sferu. Ovo obuhvata aktivnosti u lokalnim zajednicama, poput volontiranja, učestvovanja u radu grupa samopomoći, angažovanja starijih u kulturnim, umetničkim, humanitarnim i drugim aktivnostima zajednice, celoživotnog učenja i slično. Nivo socijalne aktivnosti starije osobe zavisi od niza faktora, od kojih su neki individualni, i tiču se zdravstvenog stanja, obrazovanja i prihoda starije osobe, a drugi faktori se tiču zajednice, načina njenog organizovanja i njenog odnosa prema starijim članovima. To se odnosi ne samo na postojanje usluga prilagođenih njihovim potrebama i kapacitetima, već i niza programa koji će starijima omogućiti bolju socijalnu integraciju, aktiviranje i kontinuirano učestvovanje u različitim segmentima života zajednice.

Treba imati na umu da su u ovom istraživanju osobe koje ispoljavaju niži nivo socijalne aktivnosti takođe one koje imaju neku hroničnu bolest ili funkcionalno ograničenje (invaliditet). Među hronično obolelim osobama, kao i onim sa funkcionalnim ograničenjem, značajno je češće zanemarivanje i psihičko nasilje, kao i fizičko nasilje, što potvrđuje rezultate prethodnih studija (WHO, 2015) i govori u prilog neophodnosti zaštite ove grupe starijih osoba. U domenu psihičkog zlostavljanja, rezultati pokazuju da je ono najčešće kod osoba starijih od 85 godina. Skoro svi oblici zlostavljanja bili su češći kod ispitanika koji su imali niži stepen obrazovanja, u odnosu na one sa višim obrazovanjem, tako da se može zaključiti da obrazovanje ima protektivnu ulogu i deluje višestrukim mehanizmima. Obrazovanje se može povezati sa boljim kvalitetom života, većim mogućnostima za postizanje boljeg materijalnog stanja, razvijenije socijalne veze, bolju informisanost koja vodi ka boljem pristupu institucijama, uslugama i servisima, kao i zdravim stilovima života koji vode ka boljem zdravlju tokom celog životnog ciklusa.

U domenu seksualnog zlostavljanja podaci su u suprotnosti sa polaznom hipotezom, budući da rezultati pokazuju da socijalno aktivnije osobe češće od socijalno manje aktivnih bivaju izložene ovoj vrsti zlostavljanja. Može se pretpostaviti da je ovakav rezultat dobijen zato što su socijalno aktivnije osobe bile otvoreniye da pričaju o ovoj temi, iako je mali broj ispitanika koji su bili izloženi ovom vidu nasilja da bi se mogao sa sigurnošću doneti zaključak. Kako smo ovaj vid zlostavljanja starijih veoma široko definisali na skali od komentarisanja na vulgaran i seksualno provokativan način, a upravo je najveći broj ispitanika odabrao ovu vrstu (verbalnog) zlostavljanja, može se pretpostaviti da se socijalno aktivnije osobe nalaze u većem broju situacija u kojima mogu biti izložene ovoj vrsti zlostavljanja. Za razliku od istraživanja iz 2015. godine, kada je samo jedna osoba odgovorila na pitanje (Janković, Todorović, Vračević, 2015), u ovom istraživanju su ispitanici bili otvoreni, verovatno zbog toga što su imali poverenja u anketare koji su bili starije osobe.

Iz svih navedenih rezultata, jasno je da se zlostavljanje starijih osoba dešava i u našem okruženju i da je potrebno da zajednica i društvo udruženim snagama reaguju na njega i sprečavaju ga na svim nivoima prevencije. U izveštaju Svetske zdravstvene organizacije o prevenciji zlostavljanja, koji sadrži podatke iz 133 države sveta, 17% zemalja (jedna od šest) izveštava da realizuje istraživanja o zlostavljanju starijih osoba (WHO, 2014). Manje od polovine zemalja (41%) ima akcione planove i preventivne aktivnosti, a skoro 40% zemalja sprovodi programe edukacije i podrške negovatelja. Samo jedna trećina država širom sveta ima razvijene usluge zaštite i pomoći za starije osobe žrtve nasilja. Prevencija i preventivni programi su vrlo značajni sa stanovišta zaštite starijih od nasilja, međutim odgovor na zlostavljanje starijih je otežan potpunim odsustvom pouzdanih dokaza o efikasnosti programa prevencije (WHO, 2015). Iako u mnogim zemljama postoje kampanje podizanja svesti javnosti i profesionalaca o nasilju nad starijima, ono ipak ostaje najmanje istraženi oblik nasilja, o njemu države najmanje izveštavaju i najmanje je prisutno u akcionim planovima (WHO, 2014).

Poslednjih nekoliko godina na globalnom nivou postoji rasprava o potrebi adekvatnog mehanizma zaštite ljudskih prava starijih (što podrazumeva i zaštitu od zlostavljanja), jer se u većini dosadašnjih dokumenta i sporazuma o ljudskim pravima, starije osobe najčešće navode pod izrazom „ostali“ ili „drugi“, a godine starosti se ne prepoznaju kao uzrok diskriminacije i kršenja ljudskih prava. Važne promene u pravcu poboljšanja položaja starijih i pošto-

vanja ljudskih prava su osnivanje Otvorene radne grupe za starenje Ujedinjenih nacija (UN), zatim uvođenje datuma 15. jun u kalendar UN kao Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad starijima i imenovanje nezavisnog eksperta za praćenje poštovanja ljudskih prava starijih (OHCHR, 2018).

Zaključak

Na osnovu svega napred navedenog, može se zaključiti da su nasilju u skoro svim njegovim formama više izložene starije osobe koje imaju niži nivo socijalnih aktivnosti, iz čega proizilazi preporuka da je potrebno unaprediti normativni okvir i porodičnopravnu zaštitu, naročito u pogledu određivanja i sprovođenja privremenih mera kojima treba starijima obezbediti hitnu zaštitu. Potrebno je obučiti i neformalne negovatelje, ali i profesionalce koji rade sa starijima, socijalne radnike i lekare da prepoznaju pokazatelje nasilja, jer je za dalji postupak često potrebno da starija osoba ima izveštaj lekara. Značajna je i edukacija bankarskih službenika, posebno kada je finansijsko nasilje u pitanju. Neophodno je obezbediti multidimenzionalni pristup problemu zlostavljanja starijih osoba i omogućiti koordiniran rad svih aktera, što treba da dovede do toga da se starijim osobama koje su se suočile sa zlostavljanjem olakša pristup efikasnoj zaštiti.

Zahvalnica

Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (projekat br. 175025).

Literatura

Abdel Rahman, T., El Gaafary, M. (2011) Elder Mistreatment in a Rural Area in Egypt. *Geriatrics & Gerontology International*, 3, str. 532-537.

Ajdukovic, M., Ogresta, J., Rusac, S. (2009) Family Violence and Health Among Elderly in Croatia. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 3, str. 261-279.

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Bosiljka Đikanović, Bojana Matejić Učestalost i tipovi zlostavljanja starijih osoba u Srbiji

- Baker, M., LaCroix, A., Wu, C., Cochrane, B., Wallace, R., Woods, N. (2009) Mortality Risk Associated with Physical and Verbal Abuse in Women Aged 50 to 79. *Journal of the American Geriatrics Society*, 10, str. 1799-1809.
- Cadmus, E., Owoaje, E. (2012) Prevalence and Correlates of Elder Abuse Among Older Women in Rural and Urban Communities in South Western Nigeria. *Health Care for Women International*, 10, str. 973-984.
- Centers for Disease Control and Prevention - CDC (2016) *Elder Abuse Surveillance: Uniform Definitions and Recommended Core Data Elements for use in Elder Abuse Surveillance, Version 1.0*. Atlanta: Centers for Disease Control and Prevention, str. 93-115.
- Chokkanathan, S. (2014) Elder Mistreatment and Health Status of Rural Older Adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 18, str. 3267-3282.
- Dong, X., Simon, M., Gorbien, M. (2007) Elder Abuse and Neglect in an Urban Chinese Population. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 3-4, str. 79-96.
- Janković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) *Dobro čuvana porodična tajna*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Kent and Medway Safeguarding Adults Board (2017) *Revised Multi-agency Safeguarding Adults Policy, Protocols and Guidance*. Maidstone: Kent and Medway Agency Safeguarding Adults Board.
- Naughton, C., Drennan, J., Lyons, I., Lafferty, A., Treacy, M., Phelan, A., O'Loughlin, A., Delaney, L. (2011) Elder Abuse and Neglect in Ireland: Results from a National Prevalence Survey. *Age and Ageing*, 1, str. 98-103.
- Petrušić, N., Todorović, N., Vračević, M. (2012) *Nasilje nad starijim osobama*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Petrušić, N., Todorović, N., Vračević, M. (2015) *Uvod u starenje i ljudska prava starijih: Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih osoba*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Petrusic, N., Todorovic, N., Vracevic, M., Jankovic, B. (2015) Financial Abuse of Older Women in Serbia. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 4-5, str. 410-421.
- Phelan, A. (2013) Elder Abuse: An Introduction. U: A. Phelan (ur.) *International Perspectives on Elder Abuse* (first edition). London: Routledge, str. 1-32.
- Pillemer, K., Burnes, D., Riffin, C., Lachs, S. (2016) Elder Abuse: Global Situation, Risk Factors and Prevention Strategies. *Gerontologist*, 56, str. 194-205.
- Sekulić, L., Paunović Radulović, D. (2014) *Projekcije stanovništva Republike Srbije 2011-2041*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Sooryanarayana, R., Choo, W., Hairi, N. (2013) A Review on the Prevalence and Measurement of Elder Abuse in the Community. *Trauma, Violence, & Abuse*, 4, str. 316-325.

Stambolović, V. (2012) Ranjive društvene grupe. U: S. Simić (ur) *Socijalna medicina*. Libri Medicorum. Beograd: Medicinski fakultet, str. 63-77.

WHO (2002) *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization.

Internet izvori

Acierno, R., Hernandez, M., Amstadter, A., Resnick, H., Steve, K., Muzzy, W., Kilpatrick, D. (2010) Prevalence and Correlates of Emotional, Physical, Sexual, and Financial Abuse and Potential Neglect in the United States: The National Elder Mistreatment Study. *American Journal of Public Health*, 2, str. 292-297. Dostupno na: <https://ajph.aphapublications.org/doi/10.2105/AJPH.2009.163089>, stranici pristupljeno 17.6.2018.

Dong, X. (2015) Elder Abuse: Systematic Review and Implications for Practice. *Journal of the American Geriatrics Society*, 6, str. 1214-1238. Dostupno na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jgs.13454>, stranici pristupljeno 18.8.2018.

Johannesen, M., LoGiudice, D. (2013) Elder Abuse: A Systematic Review of Risk Factors in Community-dwelling Elders. *Age and Ageing*, 3, str. 292-298. Dostupno na: <https://academic.oup.com/ageing/article/42/3/292/24179>, stranici pristupljeno 24.6.2018.

NCOA (2019) *Elder Abuse Statistics and Facts*. Dostupno na: <https://www.ncoa.org/public-policy-action/elder-justice/elder-abuse-facts/>, stranici pristupljeno 11.12.2019.

OHCHR (2018) *Independent Expert on the Enjoyment of all Human Rights by Older Persons*. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, E/2012/51, 2012. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/issues/olderpersons/ie/pages/ieolderpersons.aspx>, stranici pristupljeno 15.7.2018.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (2016) *Izveštaj o radu Ustanova za smeštaj odraslih i starijih korisnika u Republici Srbiji za 2015. godinu*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu. Dostupno na: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/izvestaj2016/izvestaj%20o%20radu%20ustanova%20za%20odrasle%20i%20starije%20za%202015.pdf>, stranici pristupljeno 6.8.2018.

The HelpAge Global Network (2015) *Helping Older People Live Full and Secure Lives: Age helps – Global AgeWatch Index 2015*. Dostupno na: <http://www.helpage.org/global-agewatch/>, stranici pristupljeno 25.7.2018.

United Nations (2013a) *Neglect Abuse And Violence Of Older Women: Report of the Expert Group Meeting*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs. Dostupno na: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/>

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Bosiljka Đikanović, Bojana Matejić Učestalost i tipovi zlostavljanja starijih osoba u Srbiji

ReportofEGMNeglectAbuseandViolenceofOlderWomen.pdf, stranici pristupljeno 16.11.2019.

United Nations (2013b) *World Population Ageing 2013*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Dostupno na: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2013.pdf>, stranici pristupljeno 8.11.2019.

United Nations (2019) *World Population Ageing 2019 - Highlights*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Dostupno na: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>, stranici pristupljeno 14.12.2019.

UNFPA EECARO, UNECE (2013) *Report of the Expert Meeting: ICPD Beyond 2014 review in the UNECE region*. Dostupno na: https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ICPD_Beyond_2014_review_in_the_UNECE_region_WEB.pdf, stranici pristupljeno 4.8.2018.

Wahl, J., Purdy, S. (2018) *Elder Abuse: The Hidden Crime*. Toronto: CLEO. Dostupno na: https://www.cleo.on.ca/sites/default/files/book_pdfs/elderab.pdf, stranici pristupljeno 30.8.2018.

WHO (2014) *Global Status Report on Violence Prevention 2014*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/145086/1/9789241564793_eng.pdf?ua=1&ua=1, stranici pristupljeno 5.12.2019.

WHO (2015) *World Report on Ageing and Health*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf?sequence=1, stranici pristupljeno 10.8.2018.

WHO, INPEA (2002) *Missing Voices: Views of Older Persons on Elder Abuse*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=0B8FA0213457E5AF28B7A2803FA40AE6?sequence=1, stranici pristupljeno 12.8.2018.

WHO, UNDP, UNODC (2014) *Global Status Report on Violence Prevention 2014*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/145086/1/9789241564793_eng.pdf?ua=1&ua=1, stranici pristupljeno 8.8.2018.

NATAŠA TODOROVIĆ*

MILUTIN VRACEVIĆ

BOSILJKA ĐIKANOVIĆ

BOJANA MATEJIĆ

Frequency and Forms of Elder Abuse in Serbia

This paper aims at presenting findings of the research that aimed at exploring the frequency of abuse targeting older persons, frequency of individual types of elder abuse, as well as the frequency of elder abuse targeting two different types of older persons. The research took place in 2016 in 9 Serbian municipalities and was designed as a cross-section study. It was conducted on a sample of 616 older persons of whom 58.1% (358) are socially less active and have some kind of support in daily life activities and 41.9% (258) are active in their communities and are socially included. The starting assumption of the research is that the frequency of elder abuse is more often in socially excluded persons than it is in socially included and more active ones. The research confirmed the correlation between the level of social activity and the risk of elder abuse and this correlation can be clearly explained by exploring other protective factors and risk factors such as income and education level or chronic diseases and disability.

Keywords: older people, abuse, violence, socially active older people, research, Serbia.

* Natasa Todorovic is a Psychologist, a Master of Public Health, Programme Manager at the Red Cross of Serbia, the Coordinator of HumanaS Network and a Vice President of the Gerontological Society of Serbia. E-mail: natasa@redcross.org.rs.

Dr Milutin Vracevic is a Medical Doctor, a Master of Public Health, Programme Manager at the Red Cross of Serbia and one of the founders of HumanaS Network.
E-mail: milutin@redcross.org.rs.

Dr Bosiljka Djikanovic is an Associate Professor of the Medical Faculty, Institute for Social Medicine, University Belgrade. E-mail: bosiljka.djikanovic@med.bg.ac.rs.

Dr Bojana Matejic is an Associate Professor of the Medical Faculty, Institute for Social Medicine, University Belgrade. E-mail: bojana.matejic@med.bg.ac.rs.

TEMIDA

2020, vol. 23, br. 2, str. 229-239

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2002229A>

Pregledni rad

Primljeno: 8.5.2020.

Odobreno za štampu: 29.9.2020.

Psychiatric Defence of a Nigerian Minor with Intellectual Disability and Co-morbid Mental Illness: An Exploration into Legal Grounds

OLUYEMI O. AKANNI*

NOSA G. IGBINOMWANHIA

People with intellectual disability and co-morbid serious mental illness are sometimes involved as perpetrators of an offence and suffer exploitation in the criminal justice system. Understanding the link between mental illness and crime and the experience of an accused deserves attention because it may be essential in the administration of justice. The subject of this paper is the experience of a 17-year-old boy, suffering from both intellectual disability and schizophrenia, who was accused of theft and charged to court. The aim is to show how psychiatric services can be helpful in the disposal of court sentences for a minor. The relationship between his mental illness (with a focus on intellectual disability) and crime, and potential victimization in the criminal justice system is discussed. We advocate for awareness on the part of the legal system in the protection of people with intellectual disability from being victimized and recommend the need for psychiatric service to educate the court on the stringent application of the insanity rule.

Keywords: mental illness, minor, psychiatric defence, victim, Nigeria.

* Dr Oluyemi Akanni is a senior consultant at the Forensic Unit, Clinical services Department, Federal Neuro-Psychiatric Hospital, Uselu, Benin City, Nigeria.
E-mail: popyemi@gmail.com.

Dr Nosa Igbinomwanhia, is a senior medical officer at the Memorial Hospital, Forensics and Prisons Directorate, Oxleas NHS Foundation Trust, Pinewood House, Pinewood Place, Dartford Kent, United Kingdom. E-mail: nosa.igbinomwanhia@nhs.net.

Introduction

Mental illness is commonly associated with offending, therefore, a significant number of persons with mental illness are found within the criminal justice system (Matcheswalla, De Sousa, 2015). Intellectual disability is, likewise, represented among individuals that offend, with estimate ranging from 2% to 10% (Fogden et al., 2016). The risk of offending is consequently increased in the co-morbid presentation of intellectual disability with mental illness (Hodgins et al., 1996; Fogden et al., 2016).

Intellectual disability is a condition which occurs before the age of 18 and it is characterized by significant limitations in both intellectual functioning and in adaptive behaviour, resulting in diminished ability to adapt to the daily demands of the normal social environment (WHO 1992; AAIDD, 2020). This explains why persons with intellectual disability may be more prone to offending because they may not understand the implication of their actions with regards to rule-breaking, may be susceptible to exploitation by others who engage them as accomplices in crime and/or be easily apprehended when they offend because of poor intelligence in planning escape (Davis, 2005; Harrison et al., 2017). It is also worth knowing that persons with intellectual disability are likely to be more vulnerable to victimization due to impaired cognitive abilities and judgment, physical disabilities, insufficient adaptive behaviour and lack of knowledge on how to protect themselves (Conley, Luckasson, Bouthilet, 1992). Moreover, because they are suggestible, they may admit to offences never committed during interrogation (Davis, 2005).

On entry to the criminal justice system (CJS), persons with intellectual disability are likely to encounter more difficulties than the general population such as not comprehending their rights, nor understanding the complexity of the legal process (Jones, 2007). In Nigeria, additional problems encountered in the police custody or prison include: being victimized and exposure to unpleasant conditions of inadequate space, light, food, water which can make them more prone to developing a new-onset mental illness because they lack the psychological resources to cope.

If the ability to follow trial proceedings is compromised, particularly in severe cases of intellectual disability, the issue of their fitness to plead may arise (Laws of the Federation of Nigeria, 2004a). Furthermore, if it can be proven that the individual with intellectual disability had no capacity to

understand the offence committed or did not have control of his action or know that he ought not to do what he did, a legal defence of insanity can be raised during a trial (Laws of the Federation of Nigeria, 2004b). However, successfully raising such a defence in Nigeria is very difficult because only one in four pleas succeeds (Ogunwale, Oluwaranti, 2020). Moreover, it may be extremely difficult to prove legal insanity with intellectual disability alone, without another ,more credible' mental illness, even though the Nigerian insanity plea (section 28) adds a term ,natural mental infirmity' which satisfies the description of intellectual disability (Rex v Omoni, 1949; Ogunwale, Oluwaranti, 2020).

It is against this background that we discuss the case of a 17-year-old male with intellectual disability and co-morbid psychotic disorder, who was accused of theft and was charged to court by the police. The article brings to the fore the relationship between intellectual disability and offending, shows how insanity can be used as a defence to acquit one of a crime in a minor and discusses observations made in the judiciary process.

Medical history

Background information

The patient is a 17-year-old male who resides in Benin City, Edo State, Nigeria. He was first evaluated in the hospital in the company of his father on the 1st of August, 2016 and commenced on outpatient treatment. Six months before the first contact with services, he was accused of theft for which he was charged to a magistrate court.

Personal history

He was the fourth of seven children in a monogamous family with no known history of mental illness in the family. His early development as a child was fairly normal, though there was a significant history of a fall from a height, leading to some minutes of unconsciousness, which he sustained at the age of two. However, while in primary school, he was observed to perform poorly in his academics. Other areas of adaptive functioning such as communication

and social interaction were also noted to be poor. He repeated several times in primary school. He was in the junior secondary school class three at the time of the first presentation (about three years below what is expected of his age group), and his academic performance was below average. There was no history of the use of alcohol or other drug abuse. He had no conflict with law enforcement agencies until the current offence.

Psychiatric history

Relatives complained at the first presentation that he communicates poorly. Sometimes he does not respond during conversations and also has difficulty expressing himself. Also, at times, he keeps to self and stares into space. He prefers to play with very young children. He was generally described as not being sharp or keen.

On mental state examination, he presented as a young male, appropriately dressed and calm. His speech was hesitant, selectively mute with low tone and volume. His thought flow was slow but well connected. He had no form of abnormal perception, but his attention, concentration, short term memory, intelligence, judgment and insight were impaired. There was a moderately sized ulcer (wound) in the lower part of the right leg which he had sustained for about one year on physical examination. Other organ systems were normal. The result of the basic biological investigation carried out on the blood and urine were normal. Test conducted on the wound discharge revealed a bacterial infection. Psychological tests of the intelligence quotient and personality profile identified mild intellectual disability and an antisocial tendency respectively.

He was immediately given treatment for his leg ulcer and behavioural problem. There was an improvement in both his physical and mental conditions, but he defaulted treatment because of improved mental health state between November 2016 and August 2017. He was presented to the hospital in a relapsed mental health condition, which was characterized by restlessness, aggressiveness and poor sleep at night. Two months after resuming treatment, he was admitted for 72 hours since his mental state worsened. He was, however, stabilized on admission and discharged to the clinic. He is currently receiving treatment at the outpatient department which he attends fairly regularly for intellectual disability and co-morbid schizophrenia. Drugs

prescribed for him include injection fluphenazine decanoate 25mg monthly, tablets risperidone 3mg at night and benzhexol 2.5mg daily, in addition to other psychosocial interventions.

Legal history

His forensic ordeal began in February 2016 when he was apprehended alone by local vigilantes in the market place at dusk when other traders had closed down their shops for the day. He was accused of theft of several fowls previously declared missing in the market. Though the alleged stolen items were not found in his possession, he was said to have admitted guilt at the point of confrontation, but this was suspected to be under duress. He was thereafter handed over to the police who immediately remanded him in their custody. Though the family members were able to secure his bail after two days, some weeks after (16/2/2016), he was charged to court for theft.

His legal tussle continued for another eight months before a psychiatric report (19/10/2016) was requested on his behalf by his attorney. This was ten weeks after his first presentation. The report was provided, and it stated that he was suffering from a severe psychological problem which could impair his behaviour and it would require continuous treatment for satisfactory mental state and functioning. This was tendered to the court; however, the forensic psychiatric team was invited to give an oral testimony about ten months later, because the court wanted the appearance of an expert to verbally confirm the written report.

The court appearance entailed testifying that he was a psychiatric patient receiving treatment and that though his first presentation in the hospital occurred after the alleged crime, the nature of his illness predated the alleged offence. Notably, there was no cross-examination done and the issue of being criminally culpable at the time the alleged offence was committed was never brought up. In the next court sitting, the case was dismissed and he was acquitted on the ground that the boy had a mental illness.

Ethical issues

Clearance for this report was obtained from the Federal Neuropsychiatric Hospital, Benin City. Informed consent was obtained from the mother of the patient, while the patient also assented to the publishing of the report after assurance of anonymity.

Discussion

This case has revealed how a minor who has an intellectual disability with co-morbid schizophrenia was accused of theft and subsequently defended at the court using psychiatric services. Theft is a criminal offence of dishonesty of which if he had been convicted, he would have spent years in detention in a Borstal institution (Laws of the Federation of Nigeria, 1962). A borstal institution in Nigeria is a centre for training and rehabilitating juvenile and youth between the ages of 16 and 21, who have offended but hitherto cannot be admitted into a regular prison (Olashore, Akanni, Olashore, 2017).

The case has also shown the inherent possibility in victimising a person with intellectual disability. The defendant attorney believed that the young boy was pressurised by the local vigilantes who nabbed him to confess to a crime that he never committed. Since the case was not pursued to the end to determine whether the alleged act was committed by the patient, it is difficult to know whether the patient was truly guilty. A person with an intellectual disability stands a high risk of being victimized because he suffers impairment in cognitive abilities which render him susceptible to exploitation by others (Davis, 2005). The allusion of the minor's innocence by his lawyer establishes a valid concern for custodians of justice to be sensitive to protecting the need of a person with intellectual disability.

It is interesting to note that the requests to provide a psychiatric report and give an expert opinion were restricted to the determination of the mental health status of the accused, comment on criminal culpability was never sought. Anecdotal reports and personal experiences have shown that request made by the court or lawyers, usually do not include this. Previously, Ogunlesi and Sijuwola had reported that judges viewed comments on criminal responsibility to be useful, and it was at times missing in psychiatric reports (Ogunlesi, Sijuwola, 1989). It appears that it is missing in psychiatric reports because

it is not asked for. As long as the ultimate issue is avoided, it is advocated that this should be included with caution in reports, even when directly not requested, to cover for gaps that the court may not envisage.

Likewise, the court proceeding was silent about the issue of criminal culpability as documented in the report; there was no cross-examination where this could have been argued by the prosecutor of the case. Previous experiences corroborate this case in which the court most times do not raise the matter of criminal culpability. What is often questioned in the court when someone has been diagnosed of mental illness is the possibility of experiencing a 'lucid' interval, which is defined as a period when a mentally deranged person is sane and rational. The failure to challenge criminal culpability in seriously mentally ill persons may not be unconnected to a general belief among attorneys that capacity is always lost in all situations of severe mental ill-health. It will be good in a future study to survey the opinions and perceptions of the bench regarding mental illness and retainer-ship of capacity.

The law in Nigeria, however, is clear on the issue of culpability in cases of mental illness. It can only be used to exculpate a person suffering from mental illness, if at the time of doing the act or making the omission he was deprived of the capacity to understand what he was doing, or of the capacity to control his actions, or of the capacity to know that he ought not to do the act or make the omission (Laws of the Federation of Nigeria, 2004a). Thus, a person with severe intellectual disability can qualify to lack criminal intent (Holland, Clare, Mukhopadhyay, 2002; Jones, 2007). It is doubtful if intellectual disability alone could exonerate the boy of wrongdoing in this case if he committed the act because his level of intellectual disability was mild. The additional presence of schizophrenia, however, makes the matter of culpability complicated because it is a serious mental ailment which can impair one's capacity (Laws of the Federation of Nigerian, 2004b; Eastman et al., 2012).

As a psychotic illness, schizophrenia commonly occurs in intellectual disability and it can worsen functioning in this group (Deb, Thomas, Bright, 2001). The boy's level of functioning before the alleged crime was sub-optimal which can be explained by both intellectual disability and schizophrenia. His functioning after treatment commenced improved somewhat and it was noticed to bear a relationship with his compliance with treatment. It is not certain when exactly his psychotic experience was first noticed? However, it is not surprising that the first contact patient had with psychiatric services was via referral from

the criminal justice system (Morgan et al., 2005). He, however, maintained contact with psychiatric services having benefited in two folds from the same.

As earlier noted, whether he committed the offence or not is a question for us to answer but for the criminal justice system. One might think that if the boy was truly blameless as the lawyer claimed, he should have argued his case from that angle, however, his lawyer perhaps felt it would be easier bailing him out on the ground of mental illness. In Nigeria, where court cases are endlessly prolonged for years, it was a wise decision and direction taken by his lawyer to make a defence on the psychiatric ground, and it paid off. Though he was fortunate to have easy disposal, there was a delay of eight months in requesting for a psychiatric report which the lawyer attributed to the court bureaucracy. It was in the next court sitting after the expert witness that the case was quashed. Psychiatric services are to maintain neutrality to the court and should not be forced or coerced in 'acting' on behalf of any party. The ultimate decision lies in the wisdom and power of the court to absolve people of criminal culpability. However, it is possible that the court applied the principle of the best interest of the child in the favourable disposition of the case. The principle ensures that actions concerning children undertaken by the court of law and other institutions must consider their primary interest, (UN, 1989). This is equally enshrined in sections 204-259 of the Nigerian law (Laws of the Federation of Nigeria, 2003).

Conclusion

Understanding the link between intellectual disability (and co-morbid serious mental illness) and criminal offence is salient because a person suffering from the condition can be a perpetrator of a criminal offence. Being an accused with intellectual disability, one may be victimised in the criminal justice systems. In both circumstances, the issues that may arise will require the involvement of the legal system to resolve. The legal system can perform a significant role in protecting the right of such persons and should be wary of preventing exploitation. While a psychiatric defence can be raised to absolve perpetrators of the crime of culpability, it is canvassed that criminal intent is duly explored to ensure that justice is fairly dispensed. This lacuna in justice dispensation can be covered by the experts in the psychiatric discipline who can offer opinions to the court.

References

- Conley, R. W., Luckasson, R., Bouthilet, G. N. (1992) *The Criminal Justice System and Mental Retardation: Defendants and Victims*. Baltimore: Paul H Brookes Pub Co.
- Deb, S., Thomas, M., Bright, C. (2001) Mental Disorder in Adults with Intellectual Disability: The Rate of Behaviour Disorders among a Community-based Population Aged Between 16 and 64 years. *Journal of intellectual disability research*, 6, pp. 506–514. doi: <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2001.00373.x>.
- Eastman, N., Adshead, G., Fox, S., Latham, R., Whyte, S. (2012) *Forensic Psychiatry (Oxford Specialist Handbooks in Psychiatry)*. Oxford: Oxford University Press.
- Fogden, B. C., Thomas, S. D. M., Daffern, M., Ogloff, J. R. P. (2016) Crime and Victimisation in People with Intellectual Disability: A Case Linkage Study. *BMC psychiatry*, 16, pp. 1-9. doi: <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0869-7>.
- Harrison, P., Cowen, P., Burns, T., Fazel, M. (2017) *Shorter Oxford Textbook of Psychiatry*. Seventh Edition. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Hodgins, S., Mednick, S. A., Brennan, P. A., Schulsinger, F., Engberg, M. (1996) Mental Disorder and Crime: Evidence from a Danish Birth Cohort. *Archives of General Psychiatry*, 6, pp. 489–496. doi: <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1996.01830060031004>.
- Holland, T., Clare, I. C. H., Mukhopadhyay, T. (2002) Prevalence of Criminal Offending by Men and Women with Intellectual Disability and the Characteristics of Offenders: Implications for Research and Service development. *Journal of Intellectual Disability Research*, s1, pp. 6–20. doi: <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2002.00001.x>.
- Jones, J. (2007) Persons with Intellectual Disabilities in the Criminal Justice System: A Review of Issues. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 6, pp. 723–733. doi: <https://doi.org/10.1177/0306624X07299343>.
- Matcheswalla, Y., De Sousa, A. (2015) Crime and Psychiatry. *Mens Sana Monographs*, 1, pp. 143–149. doi: <https://doi.org/10.4103/0973-1229.153325>.
- Morgan, C., Mallett, R., Hutchinson, G., Bagalkote, H., Morgan, K., Fearon, P., Dazzan, P., Boydell, J., McKenzie, K., Harrison, G., Murray, R., Jones, P., Craig, T., Leff, J. (2005) Pathways to Care and Ethnicity: Source of Referral and Help-seeking. Report from the AESOP study. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 4, pp. 290–296. doi: <https://doi.org/10.1192/bjp.186.4.290>.
- Ogunlesi, A. O., Sijuwola, O. A. (1989) Psychiatric Reports for Nigerian Courts: An Analysis of the Views of the Bench. *West African Journal of Medicine*, 2, pp. 122–129.

Oluyemi O. Akanni, Nosa G. Igbinomwanhia Psychiatric Defence of a Nigerian Minor with Intellectual Disability and Co-morbid Mental Illness: An Exploration into Legal Grounds

Ogunwale, A., Oluwaranti, O. (2020) Pattern of Utilization of the Insanity Plea in Nigeria: An Empirical Analysis of Reported Cases. *Forensic Science International: Mind and Law*, 1, pp. 1-6. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsimi.2020.100010>.

Olashore, A. A., Akanni, O. O., Olashore, O. O. (2017) Associate Factors of Delinquency Among Incarcerated Male Juveniles in a Borstal Institution in Nigeria. *International Journal of Forensic Mental Health*, 3, pp. 207-214. <https://doi.org/10.1080/14999013.2017.1288668>.

Rex v Omoni (1949) 12 W. A. C. A, pp. 511–513.

WHO (1992) *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines* (1st edition). Geneva: World Health Organization.

Internet sources

AAIDD (2020) *Definition*. Available at: <https://www.aaidd.org/intellectual-disability/definition>, page accessed 26.7.2020.

Davis, L. A (2005) *People with Intellectual Disabilities in the Criminal Justice Systems: Victims & Suspects*. Available at: https://www.uwgb.edu/UWGBCMS/media/bhttp/files/ARC_DD_and_CJ.pdf, page accessed 12.7.2019.

Laws of the Federation of Nigeria (1962) *Borstal-Institutions-And-Remand-Centres-Act* (1962). Available at: <https://www.lawyard.ng/wp-content/uploads/2015/11/CRIMINAL-PROCEDURE-ACT-2004.pdf>, page accessed 27.12.2019.

Laws of the Federation of Nigeria (2003) *Child's Right Act (2003)*. Available at: <https://www.lawyard.ng/wp-content/uploads/2016/01/CHILD%20RIGHT-ACT.pdf>, page accessed 27.7.2020.

Laws of the Federation of Nigeria (2004a) *Criminal Procedure Act (2004)*. Available at: <https://www.lawyard.ng/wp-content/uploads/2015/11/CRIMINAL-PROCEDURE-ACT-2004.pdf>, page accessed 27.12.2019.

Laws of the Federation of Nigeria (2004b) *Criminal Code Act-PartI-II* (1990). Available at: <http://www.nigeria-law.org/Criminal%20Code%20Act-PartI-II.htm#Chapter%205>, page accessed 9.1.2020.

UN (1989) *Convention on the Rights of the Child*. Available at: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, page accessed 27.7.2020.

OLUYEMI O. AKANNI*
NOSA G. IGBINOMWANHIA

Odbrana maloletnih učinilaca krivičnih dela sa komorbiditetom intelektualne ometenosti i psihijatrijskih poremećaja u Nigeriji: Analiza pravne osnove

Osobe kod kojih je prisutan komorbitet intelektualne ometenosti i ozbiljnih mentalnih bolesti ponekad dolaze u kontakt sa krivičnopravnim sistemom kao učinoci krivičnih dela, u okviru kojeg mogu biti izloženi viktimizaciji. Poznavanje povezanosti između mentalnih bolesti i kriminalnog ponašanja, kao i iskustva osobe sa mentalnim oboljenjem kao optuženog, zaslužuje pažnju jer može biti od suštinske važnosti u sprovođenju pravde. Predmet ovog rada je prikaz iskustva sedamnaestogodišnjeg mladića koji ima komorbiditet intelektualne ometenosti i šizofrenije, a koji je optužen za krađu, zbog čega je došao u kontakt sa sudom. Cilj je da se pokaže kako psihijatrijske ustanove i službe mogu biti od pomoći pravosudnim organima u donošenju odluke o odustajanju od krivičnog gonjenja. U radu se analizira veza između njegove mentalne bolesti (sa fokusom na intelektualnoj ometenosti) i njegovog kriminalnog ponašanja i potencijalne viktimizacije u okviru krivičnopravnog sistema. Autori se zalažu za razumevanje uloge krivičnopravnog sistema u zaštiti osoba sa intelektualnom ometenošću od potencijalne viktimizacije i preporučuju dodatnu edukaciju o strogoj primeni instituta neuračunljivosti koje bi pravosudnim organima pružili stručnjaci iz psihijatrijskih ustanova.

Ključne reči: mentalna bolest, maloletnik, odbrana, žrtva, Nigerija.

* Dr Oluyemi Akanni je viši konsultant u Jedinici za forenziku, Odeljenje za kliničke usluge, Federalna neuropsihijatrijska bolnica, Uselu, Benin City, Nigerija.
E-mail: popyemi@gmail.com.

Dr Nosa Igbinomwanhia je viši specijalista u Memorijalnoj bolnici, Direktorat za forenziku i zatvore, Oxleas NHS Fondacija, Dartford Kent, Ujedinjeno Kraljevstvo.
E-mail: nosa.igbinomwanhia@nhs.net.

TEMIDA

2020, vol. 23, br. 2, str. 241-270

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2002241B>

Originalni naučni rad

Primljeno: 1.6.2020.

Odobreno za štampu: 26.10.2020.

Medijsko izvještavanje o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini

JOVANA BOKAN*

Cilj rada je predstavljanje rezultata istraživanja izvještavanja dva štampana medija u Bosni i Hercegovini o nasilju nad ženama. Kvalitativno-kvantitativnom analizom sadržaja dnevnih listova „Nezavisne novine“ i „Dnevni avaz“ tokom februara 2019. godine analizirana je odgovornost medija u izvještavanju o nasilju nad ženama. Cilj istraživanja je bio dvostruk: ispitivanje usaglašenosti novinarske prakse sa kodeksima i zakonima etičkog postupanja medijskih profesionalaca i ispitivanje da li mediji prilikom izvještavanja naglašavaju nasilje nad ženama u porodici i zajednici kao lični ili kao društveni problem. Rezultati kvantitativne analize pokazuju veći broj tekstova o nasilju nad ženama u zajednici, dok nasilje nad ženama u porodici ostaje u domenu ličnog, iako je ono najzastupljenije u Bosni i Hercegovini. Rezultati kvalitativne analize ukazuju da se mediji nasiljem ne bave iz analitičkog ugla. Umesto toga, mediji se bave neobzirnim i neetičkim stereotipiziranjem žene žrtve, kao i situacionim prikazom nasilja nad ženama, odnosno samo nakon nasilnog čina, ali ne i njegovom prevencijom. Nalazi ovog istraživanja potvrđuju nalaze mnogo opsežnijih i sveobuhvatnijih studija koje su do sad sprovedene u Bosni i Hercegovini, a koji ukazuju da je u ekspanziji senzacionalističko izvještavanje o nasilju nad ženama koje postaje vješto korišćeno sredstvo u svrhe opravdavanja muške agresije, popunjavanja crne hronike i privlačenja pažnje, što proizvodi svojevrsni efekat rezilijentnosti publike na nasilje.

Ključne riječi: nasilje nad ženama, štampa, regulativa, etika, odgovornost medija, Bosna i Hercegovina.

* Jovana Bokan je novinarka i studentkinja master studija novinarstva na Fakultetu političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina. E-mail: jovanaabokan@gmail.com.

Uvodna razmatranja

Prema Konvenciji Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici¹ nasilje nad ženama „smatra se kršenjem ljudskih prava i oblikom diskriminacije žena i označava sva djela rodno utemeljenog nasilja koja imaju za posljedicu ili će vjerovatno imati za posljedicu tjelesnu, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu. Deklaracija Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja prema ženama² pod nasiljem nad ženama podrazumijeva nasilje u porodici, nasilje u zajednici i nasilje počinjeno ili odobreno od strane države, ali se ne ograničava samo na te oblike nasilja“ (čl. 2).

Podaci istraživanja pokazuju da nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini (BiH) najviše proističe iz sfere porodičnih odnosa, te da je najrasprostranjenije psihičko nasilje, a potom fizičko (Babović i dr., 2013). Pri tome, najzastupljenije je partnersko nasilje čija je stopa 57,4% za teritoriju cijele države. U sociološkom smislu, zabrinjava podatak koji pokazuje da je 47,2% ispitanih žena u nekom trenutku svog života bilo izloženo nekom obliku nasilja. Takođe, 46,8% ispitanica iskusilo je višestruke oblike nasilja, najčešće kombinaciju fizičkog i psihičkog nasilja (Babović i dr., 2013: 48-80). Bosna i Hercegovina ima adekvatan zakonski okvir za pružanje zaštite ženama žrtvama nasilja, ali on nije iskorijenio probleme iz prakse. Svaki od entiteta u Bosni i Hercegovini je donio svoju formu zakona o zaštiti od nasilja u porodici 2005. godine. U Republici Srpskoj usvojene su izmjene i dopune Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske.³ Prema ovom zakonu, nasilje u porodici postoji „ukoliko postoji osnov sumnje da je član porodice ili porodične zajednice izvršio radnje fizičkog, seksualnog, psihičkog i/ili ekonomskog nasilja, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičke, seksualne, psihičke i/ili ekonomске štete kod drugog člana porodice ili porodične zajednice“ (čl. 6). Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine⁴ nasilje nad ženama u porodici postoji ukoliko „postoje osnove sumnje da su učinjene radnje kojim član

¹ Službeni glasnik BiH, br. 15/13.

² Declaration on the Elimination of Violence against Women (A/RES/48/104) usvojena na 48. sednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 20.12.1993. Dostupno na: <https://undocs.org/en/A/RES/48/104>, stranici pristupljeno 20.7.2020.

³ Službeni glasnik RS, br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019.

⁴ Službene novine FBiH, br. 20/2013.

porodice nanosi fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice" (čl. 7).

Mediji, kao sredstvo informisanja građana, jedan su od osnovnih izvora spoznaje o temama nasilja nad ženama: „Rodno osjetljivi, društveno odgovorni mediji mogu odigrati važnu ulogu za efikasno eliminisanje rodno zasnovane diskriminacije u društvu i rodno zasnovanih stereotipa“ (Tepšić prema Mršević, 2019: 13). Problem, međutim, nastaje kada u medijima dominira kultura isključivosti i netolerancije, kada oni postanu platforma za izražavanje govora mržnje, neukusa, umnožavanja nerelevantnih informacija, podsticajna nasilja, senzacionalizma i stereotipa umjesto da ukazuju na kršenje prava određenih grupa. Mediji mogu postati i prostor za opravdavanje nasilja i komuniciranje moći jačih nad slabijima. Stoga građani, nerijetko ograničeni prirodom filtriranih medijskih poruka koje često brane jednu a napadaju drugu stranu, počinju posmatrati svijet kroz oči medija. Postupcima medijskog uokvirivanja i postavljanja dnevnog reda mediji nam govore o čemu da razmišljamo, ono što oni izdvoje kao bitno postaje važno građanima (Bogdanić, 2016), a događaji koji nisu posredovani medijima kao da ne postoje. Rodno uslovljene metafore „proizvod su kulture na kojem se zasnivaju mnoge društvene i institucionalne strukture, a Lakoffov mehanizam medijskog uokvirivanja to i dokazuje“ (Kastels, 2014: 180). Mediji nisu samo agensi socijalizacije, nego i njegovatelji govora mržnje, predrasuda i opravdavanja muškaraca kao kontrolora društva i odnosa.

Prema izvršenom medijskom monitoringu u periodu od 1. januara do 30. juna 2012. godine ustanovljeno je da je u dnevnim štampanim medijima u Srbiji, u tekstovima sa tematikom nasilja nad ženama, prisutno stanovito nerazumijevanje problematike: u 33,4% slučajeva se o nasilju nad ženama izvještava diskriminišuće, čak je primjećeno i posthumno izlaganje stigmi, solidarnost sa žrtvom je prečutna bez analitičke distance, a tekstovi koji su u potpunoj saglasnosti sa smjernicama i etičkim principima, kao primjeri dobre prakse, potpuno odsustvuju (Višnjić, 2012). Odsustvo dobre prakse izvještavanja o ovom problemu i prikazivanja ovog problema u kontekstu žrtve ili nasilnika i u cilju popunjavanja rubrika crne hronike, a ne kao društvenog problema, dokazuju i istraživanja sprovedena na području Bosne i Hercegovine. Analiza štampanih i elektronskih medija u BiH iz 2016. godine pokazala je da, kada je riječ o nasilju nad ženama, najčešće su prisutni kratki članci tematski

najzastupljenijeg fizičkog i seksualnog nasilja, uz rijetko prikazivanje drugih vrsta nasilja nad ženama, u kojima su glavni akteri većinom izvršioci nasilja, a tek na posljednjem mjestu same žrtve i njihova strana priče, uz slabu zaštitu njihovog identiteta (Mujkić Jukić, 2016). Nepoštovanjem međunarodnih i nacionalnih etičkih pravila o medijskom izvještavanju o nasilju nad ženama, mediji i novinari postaju ti koji doprinose nasilju i koji nekada postaju čak i platforme za njegovanje govora mržnje, nerijetko prikazujući javne ličnosti koje promovišu nasilje i inspirišu nasilnike.

S obzirom na zabrinjavajući trend rasprostranjenosti nasilja nad ženama i neetičan prikaz istog u štampanim medijima kroz formu spektakla bez moralnog odnosa, lošu cjelokupnu medijsku praksu izvještavanja o ovoj osjetljivoj temi koja zahtjeva multidimenzionalni pristup i s obzirom na trend gubitka povjerenja u medije, ovim radom nastojaće se ispitati etička dimenzija prikazivanja nasilja nad ženama u diskursu štampanih medija, što je ujedno i predmet rada. Cilj rada je predstavljanje istraživanja izvještavanja dva štampana medija u Bosni i Hercegovini o nasilju nad ženama. Strukturu rada čini prikaz međunarodnog i nacionalnog normativnog i strateškog okvira, prikaz nasilja nad ženama u medijskom diskursu, kao i metodološki okvir istraživanja i predstavljanje rezultata istraživanja.

Međunarodni i nacionalni normativni i strateški okvir regulacije nasilja nad ženama

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je usvojilo Prijedlog strukture Gender akcionog plana za period 2013-2017. godine⁵ i zadužilo Agenciju za ravнопravnost spolova Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice da koordinira njegovu izradu. Naime, obaveza države je bila da izradi periodični gender akcioni plan koji, između ostalog, proizilazi i iz najvažnijih međunarodnih dokumenata koje je Bosna i Hercegovina ratifikovala, a to su: Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979),⁶ Pekinška deklara-

⁵ Službeni glasnik BiH, br. 98/13.

⁶ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>, stranici pristupljeno 24.7.2020.

cija i platforma za akciju (1995),⁷ Preporuka CM/Rec (2007)17 Komiteta ministara Vijeća Evrope.⁸ Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, koja je sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, ima prioritet nad domaćim zakonima. Za reformu legislative i politika u ovoj oblasti od naročite važnosti je i Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici,⁹ koju je ratifikovala i Bosna i Hercegovina. Za medijsko izvještavanje o nasilju nad ženama posebno je bitno poglavljje III i član 17 ove Konvencije, koji kazuje o sudjelovanju sektora informacijske i komunikacijske tehnologije i medija u „izradi i provođenju politika, te donošenju smjernica i autonomnih standarda odgovornog ponašanja za sprečavanje nasilja nad ženama i povećavanje poštovanja žrtvinog dostojanstva.“ Drugi stav člana 17 Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici ističe „bitnost razrade vještina i načina suočavanja sa informacijskim i komunikacijskim okruženjem koje omogućuje pristup omalovažavajućim sadržajima seksualne ili nasilne naravi koji mogu biti štetni“. Još od Deklaracije o obavezama i pravima novinara,¹⁰ koja je usvojena 24. i 25. novembra 1971. godine u Minhenu od strane predstavnika sindikata i federacije novinara šest zemalja koje su tada bile u sastavu Evropske ekonomskog zajednice, a koja predstavlja jedan od najistaknutijih međunarodnih dokumenata medijske regulative, ističe se obaveza novinara da „poštuju pristojnost i dobar ukus u izražavanju, opšteprihvачene vrijednosti u određenoj zajednici, odbijaju iskazivanje bilo kakvih pohvala o nasilju i ne podstiču nasilje“ (Korni, 1999: 60). Druge važne novinarske deklaracije, takođe, govore o obavezama novinara da ne povećavaju već nastalu štetu, ne upadaju u zamku ličnog mišljenja i pretjeranog moraliziranja, da ne opisuju detaljno fizičke posljedice nasilja i ne stigmatizuju, kao i da izbjegnu diskriminaciju zasnovanu na rasi, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, vjeri, političkom i dru-

⁷ Bejing Declaration and Platform for Action, usvojena 15.9.1995. na XVI plenarnom sastanku četvrtog Svjetskog Kongresa o ženama. Dostupno na: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf, stranicama pristupljeno 7.9.2020.

⁸ Standardi i mehanizmi za ravnopravnost spolova - Preporuka CM/Rec (2007)17 Komiteta ministara o standardima i mehanizmima za ravnopravnost spolova upućena državama – članicama. Dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CM-Rec200717-prelom.pdf>, stranici pristupljeno 1.9.2020.

⁹ Službeni glasnik BiH, br. 15/13.

¹⁰ Deklaracija o pravima i dužnostim novinara - Minhenska deklaracija. Usvojena 24. i 25. novembra 1971. Njeni donosoci bile su Francuska, Savezna Republika Njemačka, Italija, Belgija, Holandija i Luksemburg. Ova deklaracija je preteča današnjeg Kodeksa Savjeta Evrope

gom mišljenju, nacionalnom ili društvenom porijeklu. Jedna od takvih jeste i Deklaracija o principima postupanja novinara Međunarodne federacije novinara,¹¹ koja obavezuje novinare da izvještavaju samo u skladu sa činjenicama čiji izvor je njima poznat, da se koriste časnim sredstvima u pribavljanju informacija, fotografija i svih dokumenata i da izbjegavaju zlonamjerno izvrtanje činjenica koje naročito može biti opasno u slučajevima izvještavanja o nasilju nad ženama. Novinari dnevnih redakcija štampanih medija trebalo bi da svoj rad zasnivaju i na Preporukama koje se tiču nasilja nad ženama, a uključuju i medijsko portretisanje istog.¹² Komitet za eliminisanje diskriminacije žena (CEDAW komitet) jasno definiše dužnost da mediji poštuju žene i da propagiraju to poštovanje, te da države potpisnice treba da uvedu programe obrazovanja i informisanja javnosti koji će pomoći da se iskorijene predrasude koje one mogućavaju ravnopravan status žena.¹³ Takođe, preporuke ohrabruju stvaranje ili jačanje samoregulišućih mehanizama od strane medija,¹⁴ te uspostavljanje i/ili jačanje kapaciteta domaćih institucija za ljudska prava da prate ili razmatraju žalbe u vezi bilo kojeg medija koji prikazuje rodno-diskriminišuće sadržaje. Kad je riječ o razmatranju žalbi na rad medija koji prikazuju rodno-diskriminišuće sadržaje, postupak je takav da Vijeće za štampu Bosne i Hercegovine, kao samoregulatorno tijelo za štampane i onlajn medije, posreduje kao medijator između nezadovoljnih čitalaca i medija, te nadgleda primjenu Kodeksa za štampu i onlajn medije Bosne i Hercegovine i unaprijeđuje profesionalne standarde u štampi i onlajn medijima.

¹¹ IFJ Declaration of Principles on the Conduct of Journalists, usvojena na Drugom zasjedanju Svjetskog kongresa Međunarodne federacije novinara, aprila 1954. godine, sa amandmanima usvojenim na XVIII zasjedanju Međunarodne federacije, juna 1986. godine. Dostupno na <https://research.uta.fi/ethicnet/country/ifj-declaration-of-principles-on-the-conduct-of-journalists/> stranici pristupljeno 3.9.2020.

¹² Opšta preporuka br. 19 Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena (CEDAW), Nasilje nad ženama, sadržano u dokumentu A/47/38. Dostupno na https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867?fbclid=IwAR3_wlBivIMu73qCGoryemv61E4QbA_dZOydo_g6p61GBosGuC-QRiNID_Ao, stranici pristupljeno 29.9.2020.

¹³ Opšta preporuka br. 3 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW), Obrazovne kampanje i javno informisanje, sadržano u dokumentu A/42/38. Dostupno na https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867?fbclid=IwAR3_wlBivIMu73qCGoryemv61E4QbA_dZOydo_g6p61GBosGuCQRiNID_Ao, stranici pristupljeno 29.9.2020.

¹⁴ Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 35, O rodno-zasnovanom nasilju nad ženama, ažuriranje Opšte preporuke br. 19, CEDAW/C/GC/35. Dostupno na https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/preporuka_35_sedow_srb.pdf, stranici pristupljeno 30.9.2020.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije,¹⁵ Krični zakonik Republike Srpske (čl. 190-193),¹⁶ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici,¹⁷ koji je stupio na snagu 1. maja 2020. godine (u kojem je definisana i odredba da je svaki građanin obavezan da prijavi nasilje), Ustav Bosne i Hercegovine¹⁸ kao najviši pravni akt (Član II o osnovnim ljudskim pravima i slobodama), Aneks I koji predviđa dodatne sporazume o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u BiH, *Okvirna strategija za provedbu Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini 2015-2018*,¹⁹ koju je usvojilo Vijeće ministara 2015. godine, trenutno predstavljaju važne instrumente nacionalnog pravnog okvira koji omogućavaju uvažavanje ličnosti žene i u javnoj i privatnoj sferi, pozivajući društvo, a samim tim i medije, da sankcionišu, moralno i zakonski, svaki nasilan akt upućen prema ženama.

Kad je riječ o medijskom odnosu prema nasilju nad ženama, Vuksanović objašnjava da je regulisanje ponašanja medija u sferi morala „zasnovano na intuitivnim zapažanjima ili na uobičajenom rezonovanju, tj. na onim pretpostavkama koje impliciraju postojanje nekakvog univerzalnog etičkog sistema vrijednosti, koji bi valjalo bezuslovno aplikovati na cijelokupnu medijsku stvarnost, najčešće u smislu donošenja i primjene odgovarajućih rezolucija, konvencija i kodeksa ponašanja oko kojih postoji trenutni konsenzus u javnosti, a u pogledu projektovane željene medijske i socijalne prakse“ (Vuksanović, 2011: 105-106). Obaveze medija koje proističu iz Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini²⁰ podrazumijevaju „jednak pristup medijima svima bez obzira na pol, kao i zabranu javnog prikazivanja i predstavljanja bilo koje osobe na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na pol“ (čl. 21). Prema odredbama ovog Zakona,

¹⁵ Službeni glasnik BiH br. 66/16.

¹⁶ Službeni glasnik RS, br. 64/17.

¹⁷ Službeni glasnik RS, br. 84/19.

¹⁸ Dejtonski mirovni sporazum je parafiran u američkoj vojnoj bazi u gradu Dejtonu (Dayton), država Ohajo, u SAD, 21. novembra 1995. godine, a potpisana u Parizu 14. decembra 1995. godine. Zato se ovaj sporazum često naziva Dejtonski sporazum. Ustav BiH je dio tog sporazuma, tj. njegov Aneks 4. Tekst Ustava BiH nije zvanično preveden sa engleskog jezika na službene jezike BiH, niti je objavljen u Službenom glasniku BiH. Državne institucije primjenjuju različite neslužbene verzije prevoda teksta Ustava. Tako, USBiH u radu koristi neslužbeni prevod koji je dostavio Ured visokog predstavnika u BiH (OHR) 1997. godine (Ademović, Marko, Marković, 2012: 14-15).

¹⁹ Službeni glasnik BiH, br. 75/15.

²⁰ Službeni glasnik BiH br. 102/09.

mediji su, takođe, dužni i da kroz programske koncepte razvijaju svijest o ravnopravnosti polova. Zakon o komunikacijama Bosne i Hercegovine,²¹ koji je opšteobavezujući za teritoriju cijele zemlje jer ga je donijela Parlamentarna skupština obavezuje medijske profesionalce na „poštovanje i promovisanje ravnopravnosti polova i uklanjanje svih oblika predstavljanja muškaraca ili žena na stereotipan i uvredljiv ili ponižavajući način“ (čl. 3). Neetičkim plasiranjem medijskih sadržaja, konzumentima se sugerije obrazac koji nasilnim incidentima daje legitimnost. Da toga ne bi bilo, u medijima Bosne i Hercegovine, postoje i Preporuke za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima, usvojene od strane Udruženja BH novinari, Društva novinara Bosne i Hercegovine, Udruženja novinara Republike Srpske i Udruge hrvatskih novinara u BiH.²² Preporuke za medije nisu zakonski obavezujuće, ali predstavljaju jednu od najznačajnijih smjernica u etičkom medijskom izvještavanju o nasilju nad ženama i njegovom izbalansiranom odnosu prema uzrocima i posljedicama nasilja. Preporuke, između ostalog predviđaju: prikazivanje svih osoba na ravnopravan i nestereotipan način, podizanje svijesti o ravnopravnom učešću žena i muškaraca u društvenom i ekonomskom razvoju, eliminisanje seksizma, podizanje svijesti javnosti o problemu seksualnog nasilja, incesta, porodičnog nasilja, ekonomskog nasilja, trgovine ljudima i posljedicama tog nasilja na žrtve i cijelo bosanskohercegovačko društvo, edukaciju novinarki i novinara o ravnopravnosti na osnovu pola, roda, polnoga identiteta, rodnog identiteta, rodnog izražavanja, seksualne orijentacije, te medijsko prikazivanje pozitivnih primjera nediskriminacije i upotrebu rodno osjetljivog jezika u svakodnevnoj novinarskoj praksi.

Kodeks za štampu i onlajn medije BiH²³ iz 2011. godine Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini je dokument kojeg se pridržavaju svi štampani mediji. Izmjenama iz 2006. godine,²⁴ izražene su obaveze poštovanja ravnopopravnosti polova u medijskom izvještavanju i pisanim medijima tj. novinari su moralno, ali

²¹ Službeni glasnik BiH, br. 31/03,75/06, 32/10, 98/12.

²² Ove preporuke za medije su usvojene na sjednici održanoj 24. avgusta 2006. godine, u saradnji sa Udruženjem Q, Gender Centrima vlada Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine i Agencijom za ravnopravnost polova BiH. Dostupno na: <https://www.vzs.ba/index.php/smijernice-i-zakoni/preporuke-za-medije/8-preporuke-za-medije/216-preporuke-za-medije-tretiranje-rodnih-sadraja-u-medijima>, stranici pristupljeno 20.7.2020.

²³ Dostupno na: https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9, stranici pristupljeno 15.7.2020.

²⁴ Kodeks je usvojen 1999. godine, a dopunjavan je 2005. godine, dva puta 2006. godine, te 2011. godine.

ne i zakonski obavezni da „izbjegavaju direktne ili indirektne komentare kojima ličnosti stavljaju u neravnopravan položaj ili ih diskriminišu na osnovu njihovog pola, roda, polnog i rodnog identiteta, rodnoga izražavanja i/ili seksualne orientacije“ (čl. 4a). „Novinari moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredjeljenost, fizičku onesposobljenost i /ili mentalno stanje“ (čl. 4). Aluzije su dozvoljene samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojem se izvještava.

Kada je riječ o drugim tipovima medija, Kodeks Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine o oglašavanju i sponzorstvu za radio i televiziju²⁵ predviđa principe nediskriminacije i jednakosti i ravnopravnosti polova (čl. 6). Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija²⁶ predviđa da je nužno da „prikazivanje scena nasilja i posljedica nasilnog ponašanja, te opisi nasilja budu opravdani kontekstom, te da se neće preterano naglašavati u sadržajima pružaoca medijskih usluga“ (čl. 8). Dalje, ovaj Kodeks predviđa poštovanje prava na privatnost žrtava i drugih lica koja su pogođena tragedijom, te da osobe u stanju šoka ili bola neće biti prinuđene da daju izjave, a „činjenice iz privatnog života osobe biće iznošene bez njene saglasnosti samo u slučajevima opravdanog javnog interesa“ (čl. 17). Pomenuti Kodeks za štampu i onlajn medije Bosne i Hercegovine, takođe, predviđa poštovanje dostojanstva, privatnosti žrtava nasilja i članova njihovih porodica jer su novinari dužni da izbjegavaju uplitanje u nečiji privatni život, otkrivanje identiteta i pratećih informacija o osobi, izuzev ukoliko to nije u interesu javnosti (čl. 9). Odgovornost novinara, u smislu obraćanja pažnje iz žrtvinog, ali i iz ugla potencijalnog konzumenta vijesti je od presudne važnosti, naročito kada su u pitanju novinari dnevnih redakcija, čiji rad je i analiziran.

Nasilje nad ženama u medijskom diskursu

Kako navodi Mršević, „profesionalna etika je skup obaveza koji osigurava regulisanje određene prakse i shvata se kao lično primenjivanje određenog skupa vrijednosti koji je pojedinac slobodno usvojio kako bi ostvario cilj koji sebi postavlja i smatra ga ispravnim“ (Mršević, 2019: 12). Samo poštovanjem prethodno izloženih smjernica i zakona i etičkim postupanjem prilikom kreira-

²⁵ Službeni glasnik BiH, br. 81/07.

²⁶ Službeni glasnik BiH, br. 3/16.

nja medijskog sadržaja može se pristupiti ostvarenju glavnog cilja postojanja svih medija, a to je blagovremeno informisanje svih građana i građanki i rad u ime javnosti i za njeno dobro. Novinarski diskurs odlikuju „blagovremenost, vjerodostojnost, tačnost, potpunost i uravnoteženost“ (Mencher prema Bogdanić, 2010: 133). Glavni cilj postojanja medija je da informišu građane, a da bi se taj cilj ispunio novinari moraju da ispune određene principe, a neki od njih su obavezanost na iznošenje istine i savjesno obavljanje posla, lojalnost građanima, provjeravanje činjenica koje moraju biti cjelovite i uravnotežene i distanca od onih o kojima izvještavaju (Kovač, Rozenstil prema Vukojević, 2016: 15-16). Međutim, bez obzira na informisanje kao cilj njihovog postojanja, mediji danas sve manje informišu građane. Time nije nestala njihova glavna uloga nego je oni svjesno zanemaruju. Zbog sve češćeg senzacionalizma, evoluuiranja vijesti prema infozabavi (*infotainmentu*), a zbog nedostatka informativnog potencijala plasiranih vijesti, građani gube povjerenje u medije. Prema rezultatima istraživanja građani Bosne i Hercegovine najviše vjeruju vjerskim institucijama i to njih gotovo 77%, pa tek onda medijima 53% (Skoko, Lučka, 2017). Osnovni zadatak medija je da ostvaruje opšti društveni interes, da informiše nepristrasno, istinito i potpuno, osvrćući se na društveno odgovorne teme. Opšti društveni interes podrazumijeva interes najvećeg broja članova određene zajednice, te se ovaj kriterij u novinarstvu, zajedno sa kriterijem važnosti, izražava kao „javnost ima pravo da zna“ (Bogdanić, 2010: 135). Međutim, „društvena odgovornost medija podrazumijeva da znatiželja javnosti ne može imati prednost pred javnim interesom dobijanja objektivne, provjerene i istinite informacije“ (Ljubičić, 2019: 5). Pružiti objektivnu, provjerenu i istinitu informaciju o nasilju nad ženama takođe je dio društvene odgovornosti medija. Neprikladno prikazivanje nasilja, od kojeg nas u ovom radu posebno interesuje nasilje nad ženama, traumatizuje žene koje su žrtve, a nasilnicima, detaljnim opisima nasilja, pruža spektar ideja za produženo nasilje. Rezultati istraživanja prikazivanja nasilja nad ženama u dnevnim štampanim medijima pokazuju da je „medijska reprezentacija nasilja prema ženama struktuirana kroz prepoznatljive matrice izvještavanja koje su zasnovane na stereotipima i senzacionalističkom pristupu“ (Necić, 2019: 56). Takva neetična medijska praksa može nanijeti štetu ljudima bliskim žrtvi, ali i kasnije socijalnoj inkluziji same žrtve. Resimić ulogu urednika vidi kao presudnu, jer novinari, iako svjesni etičkih grešaka i smjernica, suočeni ponekad sa zahtjevima urednika, nisu u stanju da promjene zadate stereotipne meha-

nizme izvještavanja (Resimić, 2016). Posao urednika bi trebalo da bude obezbjeđivanje istinite, blagovremene, relevantne, tačne i pouzdane informacije, uz stalnu provjeru činjenica, kako bi se odgovorilo izazovu svakodnevnog izvještavanja građana o temama od društvenog interesa. Posao urednika je, takođe, i da se izbori da se medij ne ugasi i da se obezbijedi makar minimalna čitalačka publika, naročito za štampane medije, te iz tog razloga često, bez etičke opravdanosti, posežu za privlačenjem pažnje građana senzacionalističkim prikazom nasilja nad ženama, koje postaje više pravilo nego izuzetak. Štampa gubi nekadašnji primat u odnosu na svoje zlatno doba, period od 1870. godine do Prvog svjetskog rata, koje je donijelo „najveći napredak u žanrovskom i tehničkom izgledu novina“ (Bjelica, Jevtović, 2006: 53-54). Svojevremeno je William Randolph Hearst, biznismen i urednik štampanih medija, govorio „svaki dan je senzacija, ako je nema treba je izmisliti“, a njegov glavni kredo bio je da se „čitaocima da što više sadržaja koji ukazuju na njegovu primitivnu prirodu“ (Bjelica, Jevtović, 2006: 57-58). Hearst je shvatao novinarstvo kao prostor društvene zabave (Tapavički-Duronjić, 2011: 63).

Na osnovu trogodišnje analize štampanih medija u Srbiji Mršević je zaključila da se nasilje nad ženama prikazuje kao izolovani slučaj, odnosno privatni problem, što doprinosi utisku opravdavanja ili umanjivanja nasilja i prebacivanja odgovornosti na samu žrtvu (Mršević, 2012). Mršević vidi problem u neetičnom medijskom prikazu nasilja nad ženama ističući da se „u nekim novinskim tekstovima i TV prilozima ne poštuju osnovna zakonska određenja i temeljna načela medijske etike kada je u pitanju identitet učesnika: prikazuju se imena žrtve i njoj bliskih osoba, svjedoka, kao i specifični detalji koji pripadaju ličnim i osjetljivim ličnim podacima, a koje je zabranjeno objavljivati, fotografije na kojima nije „zamagljen“ identitet, detalji iz života ili slučaja, mjesto događaja i slični podaci, koji bi mogli da doprinesu identifikovanju žrtve“ (Mršević, 2012: 111).

Prema Deklaraciji Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama²⁷ nasilje nad ženama predstavlja manifestaciju nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena. Stoga, neadekvatno prikazivanje nasilja nad ženama u medijima predstavlja reprodukovanje te manifestacije nejednakih odnosa žena i muškaraca. Mediji na simboličkom nivou zagovaraju neravnopravnost. Novinarstvo je „paradigmatično ,muška profesija‘ čiji osnivački mitovi i vje-

²⁷ Declaration on the Elimination of Violence against Women (A/RES/48/104), usvojena 20.12.1993. na 48. sednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Dostupno na: <https://undocs.org/en/A/RES/48/104>, stranici pristupljeno 20.7.2020.

štine, koje donose novinarsku slavu, uglavnom afirmišu patrijarhalnu kulturu muškosti” (Milivojević, 2004: 21). Kako institucijama, a samim tim i medijima vladaju principi bjelačkog muškog sistema taj odnos nejednake raspodjeli moći odražava se i u izvještavanju o nasilju nad ženama. U odnosima bjelačkog muškog sistema podrazumijeva se da je jedna strana dominantna, a druga inferiorna, tako da su u toj predstavi nasilja nad ženama gotovo uvek žene te koje trpe neetičnost prikaza i čija priča se ne predstavlja iz odgovarajućeg ugla (Wilson Schaef, 2006). Žene se uporno trude ostati u istoj ravni kao i muškarci „dok su muškarci uvjereni da je bjelački muški sistem jedina stvarnost, da je sam po sebi superioran i da zna i razumije sve, da je logičan, racionalan i objektivan” (Wilson Schaef, 2006: 109).

Dodata problem u takvoj prezentaciji odnosa moći između muškaraca i žena jeste to što su mediji jedan od glavnih izvora za razumijevanje ovog društvenog problema i formiranje javnog stava. Dakle, od medijske prezentacije sadržaja o nasilju nad ženama zavisiće pogled na problem i buduće reagovanje javnosti. Pri tome, nije isti diskursni obrazac nasilja prema ženama u tekstovima tradicionalnih medija²⁸ i medija koji distribuiraju sadržaje izvan klasične uređivačke matrice, recimo na društvenim mrežama (Milutinović, Pavlović, 2019).

Metodološki okvir istraživanja

Uvažavajući iznesenu problematiku koja se tiče neetičke novinarske prakse u izvještavanju o nasilju nad ženama, glavne prepostavke istraživanja su da se o nasilju nad ženama u medijima u Bosni i Hercegovini ne izvještava dovoljno, da je medijski diskurs unifikovan, da su žene koje su žrtve nekog oblika nasilja medijski nezaštićene i stereotipizirane, da novinari ne rade u skladu sa smjernicama i preporukama tijela koje nadziru njihov rad, a da publici prijeti potencijalna rezilijentnost na nasilje i rezignacija u smislu konzumiranja vijesti koje prečutno opravdavaju nasilnika. Cilj istraživanja bio je dvostruk: ispitivanje usaglašenosti novinarske prakse sa kodeksima i zakonima etičkog postupanja medijskih profesionalaca i ispitivanje da li mediji naglašavaju nasilje nad ženama u porodici i zajednici kao lični ili društveni problem. Istraživanjem provedenim na prigodnom uzorku nastojaće se pružiti kratak

²⁸ Ili tekstovima tradicionalnih medija u onlajn formi.

osvrt i pregled stanja u novinarskoj praksi, presjek zatečene situacije i pružanje osnova za dalja opsežnija istraživanja o medijskom izvještavanju o nasilju nad ženama i studije koje u Bosni i Hercegovini više dolaze iz nevladinog, negoli naučnog kruga, čemu bi u budućnosti vrijedilo posvetiti naročitu pažnju.

U istraživanju je korišćena kvalitativno-kvantitativna analiza, odnosno kombinovana metodologija na uzorku štampanog izdanja dva dnevna lista u Bosni i Hercegovini: *Nezavisne novine* (Republika Srpska) i *Dnevni avaz* (Federacija Bosne i Hercegovine), objavljenih tokom februara 2019. godine. Uzorak je reprezentativan jer je pregledan svaki štampani broj oba lista sa svim rubrikama u tom mjesecu. Kombinovana metoda istraživanja podrazumijeva postupak u kojem se proučavana pojava kvantificuje, odnosno, brojčano iskazuje sa ciljem uopštavanja rezultata i upoređivanja među kategorijama, ali i sa drugim istraživanjima, i opisuje kako bi se otklonila šturost percepcije ostavljući prostor za dublje uvide i razumijevanje istraživane pojave i detalje (Tkalac-Verčić, Sinčić-Ćorić, Pološki-Vokić, 2010: 12-21). Za analizu je izabran jedan informativni štampani medij sa područja Republike Srpske sa sjedištem u Banjoj Luci i jedan polu-tabloidni štampani medij, koji kombinuje činjenice i senzacionalni prikaz, sa sjedištem u Sarajevu. Taj izbor je napravljen u cilju uočavanja razlika u izvještavanju i predstavljanju nasilja nad ženama u porodici i zajednici s obzirom na različit karakter ova dva lista.

Svi tekstovi o nasilju nad ženama podijeljeni su na tekstove o nasilju nad ženama u porodici i one o nasilju nad ženama u zajednici jer ostalih vrsta nasilja nad ženama nije bilo u analiziranom periodu. Pri tome, u ovoj analizi slučajevi nasilja nad ženama u porodici i nasilja nad ženama u zajednici raspoređeni su na osnovu člana 2 pomenute Deklaracije Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama, a koji se tiče jasnog definisanja šta se podrazumijeva pod nasiljem u porodici, a šta nasiljem u zajednici. Mjesec februar je odabran nasumično kako bi se ispitalo da li i u drugim vremenskim periodima mediji obraćaju pažnju na nasilje nad ženama, a ne samo u periodu kad se obilježava Dan borbe protiv nasilja nad ženama 25. novembra ili 18. maja kad je Dan sjećanja na žene žrtve nasilja jer „razlog veće pokrivenosti teme nasilja nad ženama dolazi od veće aktualnosti teme u tom periodu“ (Resimić, 2016: 69), a aktualnost je najvažnije mjerilo izbora vijesti (Rus-Mol, Zagorac-Keršer, 2014: 101). To su mjeseci kada su primjetna obično serijska izvještavanja o nasilju nad ženama, a praksa pokazuje da se nakon toga često nastavi sa neetičkom rutinom i izvještavanjem radi izvještavanja, gdje izostaje kon-

tekst naglašavanja društvene problematike, upućivanje na zakonske mjere i servise za žrtve. U ostalim periodima dominira negativni kontekst objave i neadekvatan pristup problemu, kako pokazuju rezultati analize medijskog izvještavanja o nasilju nad ženama u danima od 19. do 25. marta 2018. godine (Necić, 2019: 52). Nije primijećen značajni etički napredak u izvještavanju čak ni u periodu obilježavanja Dana borbe protiv nasilja nad ženama, ali je sva-kako uočena relativno velika zastupljenost tekstova u dnevnoj štampi u tom periodu zbog aktuelnosti te teme (Necić, 2019). Nakon mjeseca novembra, koji nije odraz stvarnog medijskog stanja i izvještavanja o nasilju nad ženama, dolaze decembar i januar koji su mjeseci pretprazničkog i prazničkog perio-da za koje je dokazano da bilježe veću stopu nasilja nad ženama (Mijalković, 2017), ali u tim mjesecima brojna pitanja koja se tiču slavlja i drugih tema svo-jom dominantnošću teme nasilja nad ženama učine drugorazrednim, tako da na osnovu medijske agende ta dva mjeseca ne bi bilo ispravno donositi opšte zaključke i za druge mjesece.

Novine *Dnevni avaz* izlaze svakodnevno i za potrebe istraživanja pregle-dano je 28 brojeva, dok *Nezavisne novine* izlaze radnim danima, ali imaju jed-no izdanje vikendom, te su pregledana 24 broja. U mjesecu februaru zabilje-žen je 21 objavljen tekst u „*Nezavisnim novinama*“ koji se ticao isključivo teme nasilja nad ženama u porodici i zajednici (variabla ukupnog broja tekstova).²⁹ Što se tiče *Dnevnog avaza*, broj tekstova koji se odnosi na temu nasilja nad ženama u porodici i zajednici izrazito je veći (40).³⁰ Pored variabile koja kvanti-fikuje ukupan broj tekstova, ostale variabile koje su korišćene u analizi, a obja-šnjene u rezultatima istraživanja su: broj tekstova prema žanru, upotreba foto-grafija uz tekst, vrsta naslova, otkrivenost identiteta žrtve, fatalnost ishoda nasilja nad žrtvom, poznate ličnosti kao učesnici događaja i vrsta nasilja.

²⁹ Tri teksta objavljena u *Nezavisnim novinama* u analiziranom periodu preuzeta su od stranih medijskih agencija: „Nobelovac optužen za seksualni napad“ (objavljen 7.2.2019); „Učenik nožem ubio nastavnicu i drugog đaka“ (objavljen 12.2.2019) i „Preživjela Holokaust, ubijena zbog sitniša“ (objavljen 16. i 17.2.2019). Sva tri teksta nalaze se u rubrici „Svijet“ i nemaju veze s državljanima Bosne i Hercegovine, ali ih navodimo jer su ipak bosansko-hercegovački novi-nari ti koji određuju kakvu pažnju će zadobiti ta vijest, u koju rubriku će je smjestiti, kakav naslov će imati i kakvu prateću fotografiju, što su glavni pokazatelji etičnosti izvještavanja.

³⁰ U *Dnevnom avazu* bilo je šest preuzetih tekstova i svi su u rubrici „Kiosk“: „Supruga i njegovu ljubavnicu nage vezala za drvo“ (objavljen 27.2.2019); „Raskomadao majku pa dijelove tijela skuhao i nahranio psa“ (objavljen 28.2.2019); „Vladislav Manger optužen za smrt Katerine Gandzjuk“ (objavljen 12.2.2019); „Radnici tijelo djevojke pronašli u crvenom kovčegu“ (obja-vljen 12.2.2019); „Oralni hirurg optužen za zlostavljanje pacijentica“ (objavljen 6.12.2019) i „Pronađeno tijelo žene u torbi“ (objavljen 21.2.2019).

Varijabla ukupnog broja tekstova pokazuje kvantitet tekstova. Varijabla koja određuje broj tekstova prema žanru ima za cilj da pokaže da li se ova dva lista više bave ovom temom u svrhu interesantnosti ili u svrhu prikazivanja društvenog problema, što se očituje u analitičnosti. Varijabla pratećih fotografija pokazuje da li fotografije ilustruju sadržaj i da li se koriste u svrhu cjelevitosti priče i komplementarnosti, ili u svrhu senzacionalizma. Varijabla vrste naslova pokazuje koliko naslovi odgovaraju temi, te mjeri razliku u odnosu između senzacionalističkih i informativnih naslova kako bi se utvrdilo koji list pokazuje sklonost ka prenošenju informacija, a koji ka umnoženju pažnje, i u kojoj mjeri. Varijabla otkrivenost identiteta žrtve pokazuje koliko jedan, a koliko drugi list vode računa o potpunoj otkrivenosti identiteta žrtve, djelimičnoj otkrivenosti ili eventualnom upućivanju na žrtvin identitet otkrivanjem pozadinskih elemenata koji vode do žrtve. Varijabla fatalnost ishoda nasilja nad žrtvom pokazuje zajedničku nit postizvještavanja o nasilju (samo kad se ono već dogodi), a dodatno objašnjava koliko koje novine obraćaju pažnju na uzrok, viševremensko trajanje nasilja, pozadinu, okolnosti, humoristično prikazivanje nasilja ukoliko nije došlo do ozbiljnih fizičkih posljedica, kasnije sankcionisanje počinjoca i praćenje žrtvinog daljeg reintegriranja i života u onim slučajevima koji nisu fatalno završili, kao i koliko profitiraju u pažnji konzumirana s obzirom na fatalnost ishoda. Poznatost aktera (vrijednost vijesti-elitne ličnosti) kao varijabla jedan je od najznačajnijih faktora koji bude interesovanje čitalaca, a koji može da ima negativni uticaj jer čitaoci, vidjevši da zločinu nisu odoljela čak i službena lica, poznate ličnosti i drugi sa kojima se čitaoci identifikuju, počinju nasilje i zločin smatrati normalnim. Varijabla vrsta nasilja kvantifikuje i kvalitativno prikazuje koje nasilje je dominantno u medijskom predstavljanju nasilja nad ženama, kao i koja vrsta nasilja nad ženama u porodici i zajednici ima veliku ulogu u procesu uredničke selekcije vijesti i eventualnom zauzimanju naslovница.

Rezultati istraživanja i diskusija

Tokom analiziranog perioda, od ukupno 40 tekstova u *Dnevnom avazu* zakonske i etičke obaveze i odgovornosti prilikom izvještavanja o nasilju nad ženama ispunilo je devet tekstova, dok je u 31 tekstu prekršen bar jedan od principa odgovornog novinarskog izvještavanja. U *Nezavisnim novinama*, od

21 teksta u analiziranom periodu, četrnaest tekstova je odstupalo od etičkih i zakonskih normi, dok je sedam tekstova zadovoljilo već pomenute zakonske i etičke obaveze.

Izvještavanje u ova dva dnevna lista bazira se većinski na prikazu slučaja nasilja nad ženama u zajednici, a najviše kroz žanrove vijesti i proširene vijesti (Tabela 1). Žanrovska, proširena vijest se razlikuje od vijesti po tome što, kao što i sam naziv kazuje, sadrži proširene informacije o odgovoru na jedno ili više novinarskih pitanja (ko, šta, gdje, kako, zašto i slično). Umjesto da se o nasilju nad ženama izvještava kroz klasične i analitičke izvještaje, ono se ukratko, činjenično i bez konteksta predstavlja kroz žanrove vijesti i proširenih vijesti u oba lista zbog čega je i ova varijabla uključena u analizu, a koja postoji kao dokaz da se nasilje nad ženama u analiziranim tekstovima ne trudi tira kao društveni problem nego kao izolovani slučaj. Kao pozitivni primjeri³¹ izdvajaju se po jedan članak iz oba lista koji prikazuju analizu problema u načelu, oslanjanje na prikazane slučajeve kroz vrijeme, a ne na konkretni individualni slučaj, ali to je svakako nedovoljno. Za devet klasičnih izvještaja *Dnevnog avaza* može se reći da zadovoljavaju uslove žanra, ali ne i njegove informativne okvire zbog problematičnog senzacionalnog tona tekstova. Tekstovi koji su bili na samoj granici klasičnog izvještaja prema analitičkom, jer imamo prisutnu hibridnost žanra, u Tabeli 1 uvršteni su u klasične izvještaje.

Tabela 1. Broj tekstova prema žanru

Kategorija žanra		Nezavisne novine	Dnevni avaz
Vijest	Nasilje u porodici	4	7
	Nasilje u zajednici	7	17
Proširena vijest	Nasilje u porodici	1	2
	Nasilje u zajednici	3	2
Klasični izvještaj	Nasilje u porodici	2	4
	Nasilje u zajednici	3	5

³¹ Tekst „Žrtava deset puta više nego utočišta“ objavljen u *Nezavisnim novinama* ima cijelu stranicu posvećenu analitičkom prikazu problema (to je ujedno i jedini tekst u kojem je tokom analize utvrđeno prisustvo statistike o nasilju nad ženama i jedini koji pominje zakonodavni okvir) i tekst objavljen u *Dnevnom avazu* „Više od 150 mladih plesom skrenulo pažnju na probleme nasilja u porodici.“ Zbog svoje specifične prirode ova dva teksta nisu provučena kroz varijable otkrivenosti identiteta, ishoda nasilja, poznatosti aktera i vrste nasilja, pa se u analizi prilikom upoređivanja brojeva mogu pojaviti odstupanja. Iako tekst objavljen u *Dnevnom avazu* ukazuje na nasilje u porodici, ne govori o konkretnom činu nasilja izvršenom nad konkretnom žrtvom pa nije provučen kroz varijablu vrste nasilja nad ženama, kao ni prethodno pomenute varijable. Napomena o brojevima SOS telefona za pomoć žrtvama nije zabilježena ni u jednom tekstu.

Analitički izvještaj	Nasilje u porodici	1	-
	Nasilje u zajednici	-	2
Ostali žanrovi	Nasilje u porodici	-	-
	Nasilje u zajednici	-	1
Ukupno	Nasilje u porodici	8	13
	Nasilje u zajednici	13	27

Kao što je u Tabeli 2 prikazano, *Nezavisne novine* imaju više fotografija uz tekstove o nasilju u porodici nego uz tekstove o nasilju u zajednici, iako je u analiziranom periodu objavljeno više tekstova o nasilju nad ženama u zajednici. To pokazuje da ovaj list ne vodi računa o adekvatnoj zaštiti intime žrtve koja je pretrpjela nasilje u porodici, izlažući je time još većoj stigmi. Dodavanje fotografija uz tekst u svrhu senzacionalizma nimalo ne doprinosi postupku označavanja nasilja kao društvenog problema. *Dnevni avaz* više dodaje fotografije uz tekstove o nasilju nad ženama u zajednici nego u porodici, ali senzacionalizam iskorišćenih fotografija, takođe, potvrđuje neetičan pristup.

Tabela 2. Upotreba fotografije uz tekst

Vrsta fotografije	Nezavisne novine	Dnevni avaz
Autentična fotografija	Nasilje u porodici Nasilje u zajednici	8 10
Asocijativna fotografija	Nasilje u porodici Nasilje u zajednici	5 4
Arhivska fotografija	Nasilje u porodici Nasilje u zajednici	2 -
Bez prateće fotografije	Nasilje u porodici Nasilje u zajednici	1 -
Ukupno	Nasilje u porodici Nasilje u zajednici	16 14
		19 36

Zajedničko za oba lista jeste predominacija autentičnih fotografija. Pod autentičnim fotografijama uvrštene su sve one fotografije koje se pojavljuju uz dnevno praćenje događaja. Tu su ubrojane i slike nasilnika, kao i slike žrtava. Autentične fotografije koriste se najviše uz vijest, proširenu vijest i klasični izvještaj. Arhivske fotografije koje označavaju slike iz archive medija, *Nezavisne novine* su etički uvijek kao takve i označile, dok je u *Dnevnom avazu* možda i bilo arhivskih slika, ali ni na jednom mjestu nisu označene kao takve. Veća upotreba asocijativnih fotografija (simboličke fotografije koje se mogu dovesti u vezu sa tekstrom, ali na kojima nisu akteri priče, svjedoci, niti

prikaz mesta događaja) u *Nezavisnim novinama* mogla bi se opravdati pretpostavkom da novinar ne želi da otkrije mjesto, ulicu ili nešto više u vezi sa žrtvom, ali je istovremeno velika etička povreda u tim novinama što se u određenim tekstovima pojavljuje fotografija krvavog noža, medvjedića na podu ili čina šamaranja, koji više uznemiravaju negoli opominju javnost, stoga nisu u funkciji etički ispravnog. Zbir autentičnih fotografija u oba lista (65) ne govori mnogo o nasilju nad ženama kao društvenom problemu. One svojim senzacionalizmom privlače pažnju, pa čitalac više vremena provodi analizirajući sliku nego što posvećuje pažnju tekstu koji postaje samo pomoćni pratilac senzacionalne slike. Privatnost i dostojanstvo žrtve i članova porodice, što slikama, što pratećim detaljima, rijetko su zaštićeni, a novinari su na osnovu Kodeksa časti BH novinara dužni braniti ljudsko dostojanstvo. Na osnovu Kodeksa o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija,³² novinari su u obavezi da kod prikazivanja scena nasilja ili njegovih posljedica naprave ravnotežu između informisanja javnosti i pokazivanja saosjećanja, sa jedne, i rizika od senzacionalizma koji bi izazvao bol ili mogućnost neopravdanog narušavanja privatnosti, sa druge strane (čl. 17). Slično, Kodeks za štampu i onlajn medije³³ koji, takođe, nalaže diskretno izvještavanje s osjećanjem, te obzirno tretiranje ličnih tragedija (čl. 9). Prikaz rake i crvenog kovčega ili slika umiruće žene sa ranama u tekstovima *Dnevnog avaza* izazivaju nelagodu. Dakle, preporuka bi bila da, ukoliko postoji interes javnosti za objavljivanjem fotografije s lica mjesta, da se onda ta fotografija koja je u vezi sa nasiljem nad ženama objavi jedino i samo u slučajevima kad je u skladu sa etičkim kriterijumima zaštite žrtve, njenog identiteta, ugleda, dostojanstva i časti.

Tabela 3. Naslovni blok

Naslovi		Nezavisne novine	Dnevni avaz
Informativni	Nasilje u porodici	5	3
	Nasilje u zajednici	5	12
Senzacionalistički	Nasilje u porodici	3	10
	Nasilje u zajednici	8	15
Bez naslova		-	-
Ukupno	Nasilje u porodici	8	13
	Nasilje u zajednici	13	27

³² Službeni glasnik BiH, br. 3/16.

³³ Dostupno na: https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9, stranici pristupljeno 15.7.2020.

Kao što se može videti u Tabeli 3, u oba lista nije bilo tekstova bez naslova, ali je bilo tekstova sa nepotpunim naslovnim blokom (koji nije imao neki od elemenata naslova, poput nadnaslova ili podnaslova). Visoka zastupljenost senzacionalnih naslova, kao bitan indikator koji daje intonaciju cjeplukupnom tekstu, u oba lista pokazuje da je prenošenje informacije na etički način u svrhe prevencije nasilja nad ženama i pozivanja na društvenu odgovornost sporedni cilj, dok je glavni privlačenje pažnje. *Dnevni avaz* se kreće iz krajnje neutralnosti u krajnji senzacionalizam, naročito prilikom izvještanja o nasilju nad ženama u porodici (neki od primjera iz analiziranog perioda: „Ubio i pojeo majku pa plakao u sudnici“, „Jasminino tijelo pronađeno u zamrzivaču, uhapšena njena sestra“ i slično). Primjetno je isticanje profesije žrtve ili nasilnika, što su nerelevantni elementi u procesu prenošenja informacija. U nadnaslovima česte su uokvirene riječi „sramotno“ ili „skandal“ istaknute crvenom bojom, što ukazuje da je senzacionalizam u ovom listu vrlo transparentan. Iz svega se može izvući prepostavka da čitalac *Dnevnog avaza* ima predstavu o kontinuiranom nasilju prikazanom kroz formu sapunice, a manje informativnosti u funkciji mobilisanja i podsticanja na prevenciju. U naslovima ovog lista prisutni su i neprimjereni pridjevi i glagoli (na primjer, „mamio žrtvu“), kao profesionalni i etički propusti. Takođe, ono što je primjenočeno kao etički i profesionalni propust jeste korišćenje brojeva u naslovima koji služe kao „mamac“ za čitaoce, bez ikakve analitičke svrhe.

Tabela 4. Otkrivenost identiteta žrtve

Otkrivenost identiteta žrtve	Nezavisne novine	Dnevni avaz
Neotkriven identitet	Nasilje u porodici	4
	Nasilje u zajednici	5
Otkriven identitet	Nasilje u porodici	1
	Nasilje u zajednici	8
Djelimično otkriven identitet (samo ime ili samo prezime)	Nasilje u porodici	2
	Nasilje u zajednici	-
Neotkriven identitet, ali upućenost na žrtvu na osnovu pozadinskih podataka	Nasilje u porodici	-
	Nasilje u zajednici	-
Ukupno	Nasilje u porodici	7
	Nasilje u zajednici	13
		12
		27

Najviše tekstova o nasilju nad ženama u porodici u *Dnevnom avazu* bilo je sa otkrivenim identitetom žrtve, dok su *Nezavisne novine* samo u jednom

tekstu otkrile identitet žrtve nasilja u porodici. Iako se ova varijabla, prije svega, odnosi na otkrivenost ili neotkrivenost identiteta žena žrtava nasilja, u ovom dijelu važno je istaći da je tokom analize uočena i neetička praksa oba štampana medija koja se ogleda u otkrivanju identiteta učinioča krivičnog djela, bez da se vodi računa o prezumpciji nevinosti. U oba lista žrtve se, uglavnom, opisuju nekom bližom odrednicom, poput građanka, aktivistkinja, konobarica, radnika. U analizi je uočen i postupak u kojem novinar ne otkrije puno ime i prezime žrtve, ali otkrije sve relevantne prateće informacije (tačna adresa, tačan naziv i precizna lokacija lokalna u kojem se desila pljačka, a za koji se inače zna da u njemu radi samo jedna radnica i slično), pa se može reći da u takvim slučajevima identitet nije sakriven.³⁴ Tokom analiziranog perioda, oba lista su imala uređivačku politiku otkrivanja identiteta najčešće za slučajeve kada je žrtva smrtno stradala i ako je ishod bio fatalan, što etički nije ispravno jer i mrtvi ljudi imaju pravo na dostojanstvo. OSCE Smjernice za medije u ophođenju s policijom³⁵ jasno ukazuju da identitet žrtve nasilja ne smije biti otkriven bez žrtvinog dopuštenja i pozivaju na dodatno promišljanje i obraćanje pažnje od strane novinara prilikom otkrivanja identiteta žrtve (tačka 8). Pri tome, ne bi se smjela zanemariti ni žrtvina porodica koja može biti izložena stigmi. Da se stigmatizacija žrtvine porodice ne bi dogodila, ista tačka predviđa da se „identitet preminulih žrtava smije otkriti tek kad se dobije dopuštenje od uže porodice, ili nakon formalne identifikacije.“

Tabela 5. Najčešći akteri nasilja (izvršiocu ili žrtve nasilja)

Varijabla poznate ličnosti		Nezavisne novine	Dnevni avaz
Poznate ličnosti akteri	Nasilje u porodici	-	-
	Nasilje u zajednici	4	4
Anonimne ličnosti akteri	Nasilje u porodici	7	12
	Nasilje u zajednici	4	15
U nasilje umješana službena lica	Nasilje u porodici	-	-
	Nasilje u zajednici	5	8
Ukupno	Nasilje u porodici	7	12
	Nasilje u zajednici	13	27

³⁴ Red u Tabeli 4 „Neotkriven identitet, ali upućenost na žrtvu na osnovu pozadinskih podataka“.

³⁵ Dostupno na: [https://www.vzs.ba/index.php/smjernice-i-zakoni/preporuke-za-medije/11-smjernice-za-medije-u-ophoenju-s-policijom](https://www.vzs.ba/index.php/smjernice-i-zakoni/preporuke-za-medije/11-smjernice-za-medije-u-ophoenju-s-policijom/207-smjernice-za-medije-u-ophoenju-s-policijom), stranici pristupljeno 8.8.2020.

Varijabla poznate ličnosti ima za cilj da ukaže na lošu praksu senzacionalističkog prikazivanja nasilja nad ženama ukoliko su akteri nasilja (počinioци или жртве) poznate ličnosti (jer mediji često eksplorativni faktori veze sa elitnim ličnostima kao faktor vjesnovrijednosti) ili lica koja su nasilje izvršila prilikom obavljanja dužnosti. Način kako je izvršeno djelo, pod kojim okolnostima, prilikom vršenja dužnosti ili ne, ne bi smjeli biti ono što će odvući pažnju u odnosu na sam čin nasilja nad ženama. Kad je riječ o anonimnim ličnostima,³⁶ podaci prikazani u Tabeli 5 jasno pokazuju da njih ima najviše i da za njih u oba štampana medija važi neetička praksa njihovog popularizovanja, koje se ogleda u serijskom izvještavanju o njima kao akterima nasilja koji nezasluženo dobijaju medijski prostor samo na osnovu „zasluga“ za zločin. Drugim riječima, anonimni učinioci nasilja preko noći postaju medijski važni jer su nekoj ženi nanijeli zlo.

Tabela 6. Vrste nasilja nad ženama u porodici i u zajednici

Vrsta nasilja nad ženom		Nezavisne novine	Dnevni avaz
Fizičko nasilje	U porodici	4	10
	U zajednici	6	9
Psihičko nasilje	U porodici	-	-
	U zajednici	1	1
Verbalno nasilje	U porodici	2	1
	U zajednici	1	1
Ekonomsko nasilje	U porodici	-	-
	U zajednici	3	11
Seksualno uznenamiravanje	U porodici	-	-
	U zajednici	2	-
Silovanje	U porodici	-	-
	U zajednici	-	2
Prisilni i selektivni pobačaj	U porodici	-	-
	U zajednici	-	1
Proganjanje	U porodici	1	1
	U zajednici	-	1
Sajber nasilje	U porodici	-	-
	U zajednici	-	1
Ukupno	Nasilje u porodici	7	12
	Nasilje u zajednici	13	27

Rezultati ove medijske analize pokazali su da oba analizirana štampana medija ubjedljivo najviše prikazuju slučajeve fizičkog nasilja i u porodičnom

³⁶ Osobe kojima je u tekstu otkriveno ime i prezime, ali koje nisu od ranije poznate javnosti po bilo čemu, pa ni po nasilju.

okruženju i u zajednici, dok je psihičko nasilje u porodici ili zajednici, iako najrasprostranjenije u Bosni i Hercegovini (Babović i dr., 2013), najmanje prikazano u medijima. To potvrđuje stereotipnost medijskog diskursa i patrijarhalne obrasce prema kojima psihičko nasilje i nije nasilje. Pobrojane vrste nasilja nad ženama u zajednici u Tabeli 6 čine 66,1% medijski prikazanih slučajeva u oba lista, dok je raspon prikazivanja vrsta nasilja nad ženama u porodici 33,9% u oba lista. Podsjećamo da je analizirano 59 tekstova od ukupno 61 zbog dva teksta koja nisu provučena kroz ovu varijablu.³⁷ Nasilje u porodici, s obzirom da je ono najšire rasprostranjeno nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini, (Babović i dr., 2013) u budućnosti zahtjeva adekvatniji i pažljiviji medijski pristup od ovog koji je bio zastupljen tokom analiziranog perioda. Oba štampana medija pokazuju neetičku praksu prikazivanja nasilja u porodici, koja se ogleda u odsustvu objašnjavanja uzroka nasilja u porodici, odnosno navođenje onog šta mu je prethodilo, banaliziranju nasilja i svođenju tekstova na činjenice koje nisu prošle proces provjere (Mršević prema Vrdoljak, 2017). Ono što su ova dva lista vjerno dočarala jeste višestrukost nasilja nad ženama u porodici i zajednici. Slučajevi više vrsta nasilja nad ženama u jednom aktu u Tabeli 6 su navođeni na osnovu najdominantnijeg nasilja koje je prevladalo u tom slučaju i na osnovu one vrste nasilja kojoj je taj medij dao prednost u svom izvještavanju. Zbog toga je prilikom klasifikacije tačno naglašavana određena podvrsta nasilja na kojoj je određeni novinski članak insistirao. Tako, na primjer, i silovanje i prisilni i selektivni pobačaji su podvrsta seksualnog nasilja, ali su izdvojeni posebno kako bi se jasno dobio uvid u to na kojim vrstama i pratećim najdominantnijim podvrstama nasilja novinske redakcije zasnivaju svoje izvještavanje.

Tabela 7. Ishod nasilja nad ženama u porodici i zajednici

Fatalnost ishoda nasilja	Nezavisne novine	Dnevni avaz	
Fatalan ishod	U porodici	4	6
	U zajednici	2	5
Žrtva preživjela	U porodici	3	6
	U zajednici	11	22
Ukupno	U porodici	7	12
	U zajednici	13	27

³⁷ Vidjeti fusnotu broj 32.

Podaci u Tabeli 7 pokazuju da je fatalan ishod nasilja prisutniji kod nasilja nad ženama u porodici, a manje prisutan kad je riječ o nasilju nad ženama u zajednici.

Na osnovu tekstova iz analiziranog perioda zaključujemo da su novinari ova dva lista mnogo više izvještavali o nasilju nad ženama u zajednici, a najčešći primjeri nasilja nad ženama u zajednici ticali su se maltretiranja na radnom mjestu (sedam tekstova u *Nezavisnim novinama* i šesnaest tekstova u *Dnevnom avazu*) bez fatalnog ishoda. Kada su u pitanju slučajevi nasilja nad ženama u porodici ili zajednici koji nisu imali fatalni ishod, novinarsko interesovanje za dalje praćenje slučaja obično prestaje izjavom da je u toku dokumentovanje podataka o učiniocu i djelu. Međutim, u slučajevima nasilja nad ženama sa fatalnim ishodom, koji su češći u porodičnom krugu, oba lista imaju praksu senzacionalizovanja smrti na račun veće čitanosti.³⁸ Primjeri odgovornog izvještavanja i etičke prakse trebalo bi da imaju dopune sadržaju u vidu grafika ili prostora sa oznakama za kontakt SOS telefona na koje se mogu obratiti žrtve koje trpe nasilje. Službe koje su na raspolaganju ženama, rehabilitacioni centri i programi ostaju nevidljivi za čitaoce ovih listova.

Zaključak

Nalaze ovog istraživanja nije moguće tumačiti kao cjelovit odgovor i pogled na problem izvještavanja o nasilju nad ženama jer bi za to bilo potrebno znatno obimnije istraživanje. Možemo samo pretpostaviti da bi se i u dužem periodu analize ova dva lista dobio sličan rezultat. Ovo istraživanje može samo ponuditi trenutan presjek situacije i zaključak koji ukazuje na jasnu neodgovornost medijskih profesionalaca zbog njihovog nepoštovanja zakona i etičkih kodeksa prilikom prikaza nasilja nad ženama. Zaključci su izvođeni isključivo na osnovu analize spoljašnjeg produkta medija, tj. sadržaja dva dnevna lista, dok unutrašnje funkcionisanje medija ovom prilikom nije analizirano.

Umjesto izvještavanja po stereotipnoj matrici, koja je refleksija potčinjenog položaja žena u bosanskohercegovačkom društvu, mediji bi trebalo svojim analitičkim pristupom da doprinesu prevenciji nasilja nad ženama, ali dva

³⁸ Neki od primjera senzacionalističkih naslova, ali i čitavih vijesti o nasilju unutar porodice koje se završilo fatalno i koji privlače pažnju u negativnom smislu, su tekstovi „Mračna prošlost dubrovačkog ubice“ objavljen u *Nezavisnim novinama* i „Konobarica Violeta podlegla povredama“, objavljen u *Dnevnom avazu*.

štampana medija, koja su bila predmet analize, svojim sadržajima to ne čine. Uzimajući u obzir obaveze i odgovornosti medijskih profesionalaca u pogledu izvještavanja o nasilju nad ženama definisane međunarodnim dokumentima i nacionalnim pravnim i strateškim okvirom, kao i one sadržane u Preporukama za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine, krajnji zaključak jeste da analizirani mediji ne poštuju obaveze i odgovornosti definisane međunarodnim, nacionalnim pravnim i strateškim okvirom i novinarskim kodeksima. Zbog čestih i grubih kršenja svojih obaveza i odgovornosti, njihov pristup izvještavanju o nasilju nad ženama nije bio niti informativan niti analitičan, nego senzacionalan. Novinarska praksa nije usaglašena sa kodeksima i zakonima etičkog postupanja medijskih profesionalaca jer je zabilježeno gotovo svakodnevno kršenje zakona i etičkih kodeksa u oba lista. Za *Dnevni avaz*, kao polu-tabloidni list bez analitičkog pristupa, to je bilo i očekivano, ali nije za *Nezavisne novine* s obzirom na njihov informativni karakter. Obje novine prezentuju kontekstualno nejasne činjenice, uz banalizovanje nasilnog akta. Prateće fotografije su većinom autentične s lica mjesta ili fotografije nasilnika ili žene žrtve, što je takođe prestup, i etički i profesionalni u smislu kršenja privatnosti i dostoјanstva žrtve. Uz takve fotografije, i naslovi, koji su većinom senzacionalistički, iskorišćeni su u svrhe privlačenja pažnje kada je u pitanju nasilje nad ženama u porodičnom kontekstu, ali i nasilje nad ženama u zajednici. Identitet žrtve je otkriven u većini slučajeva ili je na identitet upućeno nekim od pozadinskih podataka u vezi sa životom žrtve (ulica stanovanja, posao kojim se bavi, gdje radi, imena djece i slično). Ispostavlja se da mediji psihičkom nasilju nad ženama gotovo i ne pridaju pažnju fokusirajući se pretežno na slučajeve fizičkog nasilja nad ženama u porodici i zajednici. Iz toga bi se mogao izvesti pogrešan zaključak, a to je da psihičko nasilje i nije nasilje ili je „manje nasilje“ od fizičkog nasilja i da prolazi neopaženo i nesankcionisano. *Dnevni avaz* je list sa najviše uloženih žalbi, prigovora i demantija u Bosni i Hercegovini, sudeći po podacima iz arhive Vijeća za štampu u BiH koji su posljednji put ažurirani 3.5.2018. godine (430 demantija), što može biti potvrda gore ustanovljenih rezultata neetičkog prikaza nasilja nad ženama.³⁹ Samoregulatorna tijela nemaju odluke zakonske snage, nego samo etičke i moralne, ali mediji imaju i

³⁹ Na osnovu podataka iz onlajn arhive Vijeća za štampu BiH navećemo jedan primjer, Žalbeni komisija Vijeća za štampu i onlajn medije u Bosni i Hercegovini prihvatile je žalbu Centralnih ženskih prava iz Zenice na tekst iz 2018. godine, konstatujući da je prekršen Kodeks u smislu nepoštovanja člana o tačnosti i fer izvještavanju gdje novinar nije predstavio obje strane, a

zakonske obaveze da ne prikazuju žene na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način,⁴⁰ te kao pravna lica prema čl. 30 Zakona o ravnopravnosti spolova mogu biti kažnjeni novčanom kaznom od 1.000 do 30.000 konvertibilnih maraka ako na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način s obzirom na pol predstavljaju bilo koju osobu javno. Mediji uprkos takvoj zakonskoj obavezi nastavljaju praksu nepropitivanja rodnih stereotipa, kreirajući priče nasilja iz muškog ugla, opravdavajući nasilnike i legitimizujući nasilje nad ženama. U odnosu na studiju o medijskom izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju nad ženama iz 2016. godine, a uprkos kontinuiranom stručnom osposobljavanju i usavršavanju i kampanjama za podizanje svijesti medijskih profesionalaca, situacija sa neprimjerenim izvještavanjem o nasilju nad ženama je u rastućoj tendenciji (Mujkić Jukić, 2016). Mediji umjesto da doprinose prevenciji nasilja nad ženama, oni svojim grubim, manje ili više namjernim i svjesnim kršenjem zakona i etičkog kodeksa, neodgovornim prikazom i najsitnijih detaљa u vezi sa samim izvršenjem nasilja, budućim nasilnicima daju nove ideje. Tekstovi o različitim vrstama nasilja nad ženama većinom nisu medijski oblikovani, u smislu da se naglasak stavlja na društveni problem, što je naročito prisutno u slučajevima nasilja u porodici, koje se ne prikazuje kao društveni problem nego kao izolovani incident. Po podacima iz 2018. godine, nasilje nad ženama u porodici u Bosni i Hercegovini je uglavnom kontinuirano, višegodišnje i učestalo, pri čemu ga žene ne prijavljuju sve dok ne dođe do fatalnih posljedica (Mušić, 2018). Kao razloge neprijavljivanja nasilja 52,9% žena navodi nepružanje zaštite žrtvi nasilja od daljeg zlostavljanja/nasilja, dok se u 29,4% slučajeva ističe neefikasnost podrške žrtvama nasilja, a u 17,6% slučajeva neadekvatan odgovor nadležnih institucija (Mušić, 2018: 185), što govori u prilog tome da rješavanju ovog problema treba pristupiti iz multisektorskog ugla, ne samo iz ugla medija. Svi nivoi vlasti u Bosni i Hercegovini imaju još mnogo posla na suzbijanju rodno zasnovanog nasilja, a da bi se adekvatno suočili sa ovim problemom „neophodno je putem škola i medija raditi na dizanju svijesti javnosti o štetnosti ovakvog ponašanja te eliminaciji rodno zasnovanih stereotipa i predrasuda“ (Hasanbegović, Dizdar, Agić, 2019: 12). To je u bliskoj vezi i sa samim doprinosom ovog rada koji se ogleda u podsticaju ne samo praktičnog, nego i akademskog kruga kako bi buduće generacije novinara od

bio je u pitanju akt nasilja nad ženom, te je preporučila uredništvu *Dnevnog avaza* da objavi tu Odluku.

⁴⁰ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini - prečišćeni tekst, Službeni glasnik BiH, br. 32/10.

početka školovanja stekle obavezu i odgovornost za poštovanje zakonskog okvira i etičkih smjernica izvještavanja o nasilju nad ženama čijeg provođenja manjka u praksi.

Literatura

- Ademović, N., Marko, J., Marković, G. (2012) *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Konorad Adenauer Stiftung.
- Babović, M., Pavlović, O., Ginić, K., Karađinović, N. (2013) *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine.
- Bjelica, M., Jevtović, Z. (2006) *Istorija novinarstva*. Beograd: Megatrend.
- Bogdanić, A. (2010) *Ogledi iz komunikologije*. Banja Luka: Komunikološki koledž u Banjaluci.
- Bogdanić, A. (2016) *Razmatranje novinarskog diskursa i teorije medija*. Banjaluka: Grafid.
- Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2013-2017. godine, Službeni glasnik BiH, br. 98/13.
- Hasanbegović, D., Dizdar, A., Agić, N. (2019) *Narandžasti izvještaj 5: Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu od 2016-2019. godine*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Kastels, M. (2014) *Moć komunikacija*. Beograd: Clio.
- Kodeks Regulatorne agencije za komunikacije o oglašavanju i sponzorstvu za radio i televiziju, Službeni glasnik BiH, br. 81/07.
- Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Službeni glasnik BiH, br. 3/16.
- Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik BiH, br. 15/13.
- Korni, D. (1999) *Etika informisanja*. Beograd: Clio.
- Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17.
- Ljubičić, V. (2019) *Medijski kodeks - Vodič za profesionalno i senzibilizirano izvještavanje o nasilju prema ženama i femicidu*. Sarajevo: Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova.
- Milutinović, I., Pavlović, J. (2019) Diskurs o nasilju prema ženama u srpskim onlajn medijima: dominantne komunikacijske strategije. *CM Komunikacija i mediji*, 45, str. 5-36.

-
- Mršević, Z. (2012) Medijski pristup rodno zasnovanom nasilju. *Temida*, 1, str. 101-115.
- Mršević, Z. (2019) *Nasilje i mi – mediji o nasilju nad ženama*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mujkić Jukić, E. (2016) *Istraživanje o medijskom izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UN Women.
- Mušić, S. (2018) Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 26, str. 168-187.
- Necić, N. (2019) Reprezentacija nasilja prema ženama u srpskoj štampi. *CM Komunikacija i mediji*, 45, br. 37-60.
- Okvirna strategija za provedbu Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini 2015-2018*, Službeni glasnik BiH, br. 75/15.
- Resimić, M. (2016) Medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u porodici i u partnerским odnosima u Srbiji. *Temida*, 1, str. 63-82.
- Rus-Mol, Š., Zagorac Keršer, A. (2014) *Novinarstvo*. Beograd: Clio.
- Skoko, B., Lučka, D. (2017) *Povjerenje u medije i medijske slobode*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Tapavički-Duronjić, T. (2011) *Komuniciranje u medijasferi*. Beograd: Bard-fin, Banja Luka: Romanov.
- Tkalac-Verčić, A., Sinčić-Ćorić, D., Pološki-Vokić N. (2010) *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada, kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. Zagreb: M. E. P.
- Višnjić, J. (2012) „Killing me Softly”: Izveštavanje štampanih medija o ženama žrtvama nasilja. *Genero: Časopis za feminističku teoriju i studije kulture*, 16, str. 141-156.
- Vrdoljak, T. (2017) *Nasilje nad ženama kroz prizmu medija: Primjena analize sadržaja*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet. Diplomski rad.
- Vukojević, B. (2016) *Analiza odgovornosti u novinarstvu*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.
- Vuksanović, D. (2011) *Filozofija medija 2: Ontologija, estetika i kritika*. Beograd: Čigoja štampa.
- Zakon o komunikacijama, Službeni glasnik BiH, br. 31/03, 75/06, 32/10, 98/12.
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine FBiH, br. 20/2013.
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019.

Jovana Bokan Medijsko izvještavanje o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik BiH, br. 66/16.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini- prečišćeni tekst broj 32/10, Službeni glasnik BiH, br. 102/09.

Wilson Schaef, A. (2006) *Biti žena, patrijarhalni obrasci u ženskoj svakodnevici*. Zagreb: Planetopija.

Internet izvori

Beijing Declaration and Platform for Action, usvojena 15.9.1995. na 16. plenarnom sastanku četvrtog Svjetskog Kongresa o ženama. Dostupno na: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf, stranici pristupljeno 7.9.2020.

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, usvojena 18.12.1979. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>, stranici pristupljeno 24.7.2020.

Declaration on the Elimination of Violence against Women (A/RES/48/104), usvojena 20.12.1993. na 48. sednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Dostupno na: <https://undocs.org/en/A/RES/48/104>, stranici pristupljeno 20.7.2020.

Deklaracija o pravima i dužnostim novinara - Minhenska deklaracija. Dostupno na <https://accountablejournalism.org/ethics-codes/International-Declaration>, stranici pristupljeno 23.7.2020.

IFJ Declaration of Principles on the Conduct of Journalists, usvojena na Drugom zasjedanju Svjetskog kongresa Međunarodne federacije novinara, aprila 1954. godine, sa amandmanima usvojenim na XVIII zasjedanju Međunarodne federacije, juna 1986. godine. Dostupno na <https://research.uta.fi/ethicnet/country/ifj-declaration-of-principles-on-the-conduct-of-journalists/>, stranici pristupljeno 3.9.2020.

Kodeks časti BH novinara, Novinarsko vijeće časti Udruženja BH novinari. Dostupno na: <https://bhnovinari.ba/bs/kodeks-asti-bh-novinara/>, stranici pristupljeno 15.7.2020.

Kodeks za štampu i onlajn medije BiH (2011) Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9, stranici pristupljeno 15.7.2020.

Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 35 - O rodno-zasnovanom nasilju nad ženama, ažuriranje Opšte preporuke br. 19, CEDAW/C/GC/35. Dostupno na: https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/preporuka_35_sedow_srb.pdf, stranici pristupljeno 30.9.2020.

Opšta preporuka br. 3 Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena (CEDAW) - Obrazovne kampanje i javno informisanje, sadržano u dokumentu A/42/38.

Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867?fbclid=IwAR3_wlBivLMu73qCGoryemv61E4QbA_dZOydo_g6p61GBosGuCQRiNID_Ao, stranici pristupljeno 29.9.2020.

Opšta preporuka br. 19 Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena (CEDAW) - Nasilje nad ženama, sadržano u dokumentu A/47/38. Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867?fbclid=IwAR3_wlBivLMu73qCGoryemv61E4QbA_dZOydo_g6p61GBosGuCQRiNID_Ao, stranici pristupljeno 29.9.2020.

Mijalković, A. (2017, 27. decembar) Praznici podstiču maltretiranje žena, *Politika*. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/395237/Magazin/Praznici-podsticu-maltretiranje-zena>, stranici pristupljeno 20.7.2020.

Milivojević, S. (2004) Žene i mediji: Strategije isključivanja. *Genero: časopis za feminističku teoriju i studije kulture*, posebno izdanje, str. 11-24. Dostupno na: <https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/casopis-genero/6-genero-posebno-izdanje>, stranici pristupljeno 10.7.2020.

Preporuke za medije o tretiraju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine. Dostupno na: <https://www.vzs.ba/index.php/smijernice-i-zakoni/preporuke-za-medije/8-preporuke-za-medije/216-preporuke-za-medije-tretiranje-rodnih-sadraja-u-medijima>, stranici pristupljeno 20.7.2020.

Smjernice za medije u ophođenju s policijom, OSCE misija u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <https://www.vzs.ba/index.php/smijernice-i-zakoni/preporuke-za-medije/11-smjernice-za-medije-u-ophoenju-s-policijom/207-smjernice-za-medije-u-ophoenju-s-policijom>, stranici pristupljeno 8.8.2020.

Standardi i mehanizmi za ravnopravnost spolova - Preporuka CM/Rec (2007)17 Komiteta ministara o standardima i mehanizmima za ravnopravnost spolova upućena državama – članicama. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Agencija za ravnopravnost spolova. Dostupno na: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CM-Rec200717_prelom.pdf, stranici pristupljeno 1.9.2020.

JOVANA BOKAN*

Media Reporting on Violence against Women in Bosnia and Herzegovina

This paper aims to present research findings on the reporting of two print media in Bosnia and Herzegovina on violence against women. Qualitative-quantitative analysis of the content of the two daily papers *Nezavisne novine* and *Dnevni avaz* during February 2019 was used to analyze the responsibility of the media in reporting on violence against women. The aim of the research was twofold: to examine the compliance of journalistic practice with the codes and laws of ethical conduct of media professionals and to examine whether the media emphasize violence against women in the family and community as a personal or as a social problem. The results of the quantitative analysis show a larger number of articles on violence against women in the community, while family violence against women remains in the personal domain, although it is most prevalent in Bosnia and Herzegovina. The results of the qualitative analysis indicate that the media do not deal with violence from an analytical point of view. Instead, the media deal with the reckless and unethical stereotyping of the female victim, as well as the situational portrayal of violence against women, i.e. only after the violent act. The research findings confirm the findings of much more extensive and comprehensive studies conducted so far in Bosnia and Herzegovina, which indicate that the expansion of sensationalist reporting on violence against women is becoming a skillfully used tool to justify male aggression, filling the black chronicle and attracting attention, which produces a kind of effect of audience resilience on violence.

Keywords: violence against woman, the press, regulation, ethics, media responsibility, Bosnia and Herzegovina.

* Jovana Bokan is a journalist and a master student of journalism at the Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina. E-mail: jovanaabokan@gmail.com.

TEMIDA

2020, vol. 23, br. 2, str. 271-291

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2002271D>

Pregledni rad

Primljeno: 10.6.2020.

Odobreno za štampu: 29.9.2020.

Medijska viktimizacija okrivljenog kroz povređivanje prepostavke nevinosti

LAZAR ĐOKOVIĆ*

U radu se analiziraju teorijski koncept i pravni okvir prepostavke nevinosti, kao i značaj posledica njenog povređivanja od strane domaćih medija, čime se vrši viktimizacija okrivljenog. Prikazani su rezultati analize primera izveštavanja odabralih elektronskih medija, na osnovu kojih je ukazano na način na koji mediji povređuju prepostavku nevinosti. U cilju skretanja pažnje stručnoj i opštoj javnosti na posledice neetičkog izveštavanja medija o kriminalitetu, ističe se da se one ogledaju u nemogućnosti valjanog razvoja ličnosti okrivljenog, u stigmatizaciji kao direktnoj konsekvenci medijskog tretmana kojem je on bio izložen, te u dovođenju u opasnost intergriteta okrivljenog i degradacije prava na privatnost. Zaključuje se da je neophodno raditi na podizanju svesti javnosti o nesagledivim štetnim posledicama po ličnost svih onih koji u medijima bivaju dovedeni u vezu sa krivičnim događajem, te na efektivniji način pravno urediti zabranu povređivanja prepostavke nevinosti od strane medija i postići ravnotežu između prepostavke nevinosti, kao elementa korpusa prava okrivljenog, i prava javnosti da bude pravovremeno obaveštena o stanju kriminaliteta.

Ključne reči: prepostavka nevinosti, elektronski mediji, stigmatizacija, viktimizacija okrivljenog, pravo na obaveštenost.

* Lazar Đoković je student master akademskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. E-mail: lazarsdjokovic@gmail.com.

Uvod

Prepostavka nevinosti, kao svojevrsno dostignuće evolucije sistema pravnih pravila koja regulišu tok i osnovne prepostavke pravičnog i na zakonu zasnovanog krivičnog postupka, podrazumeva da se svako smatra nevinim sve dok se njegova krivica za krivično delo ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda (čl. 3 Zakonika o krivičnom postupku¹ - u daljem tekstu: ZKP). Ona predstavlja element korpusa prava okriviljenog i podrazumeva da on pre pravnosnažnosti osuđujuće presude ne bude tretiran kao kriv, da je oslobođen dokazivanja svoje ne-krive, te da je krivični sud, uzimajući u obzir ostala načela krivičnog postupka, dužan da ga ne osudi ukoliko ne postoje činjenice koje na njegovu krivicu nedvosmisleno ukazuju (Škulić, 2016: 125-127). Obaveza na pružanje takvog, ne-prejudicirajućeg tretmana okriviljenom ne tereti samo nadležne državne organe, već i sva ostala fizička i pravna lica, u koja se, shodno ZKP-u (čl. 3, stav 2), ubrajaju i mediji pri izveštavanju o kriminalitetu i njegovim učiniocima.

Sa druge strane, kriminalitet kao tematika medijskog izveštavanja je izuzetno pogodan za stvaranje moralne panike,² s obzirom da „u sebi sadrži momenat misterioznog, od zajednice osuđenog, ali ipak zastrašujućeg i nadasve inspirativnog fenomena“ (Đoković, 2019: 119). Priče o kriminalitetu imaju sličnu ulogu kao kraljevska venčanja, sahrane državnika ili tzv. *must see* događaja, kada se radi o ujedinjavanju društva i razvijanju uobičajenih stavova u njemu (Jewkes, 2004: 199). Kroz analize sadržaja medijskih napisa u vezi sa kriminalitetom, u literaturi se zaključuje da su mediji prema kriminalitetu senzacionalistički nastrojeni (Ilić, 2012: 584), bez svesti o posledicama koje takav pristup može izazvati. Prema nekim autorima, mediji biraju idealne napadače po društvo (među koje svrstavaju čudne ljude, strance, izbeglice i uljeze kojima nedostaju suštinski ljudski kvaliteti), a sa druge strane se nalaze idealne žrtve u vidu naivnog, lakovernog i čoveka koji je u nevolji (Surette, 2011: 184-185). Drugim rečima, mediji se neće libiti da predstave lica koja su učinila i najmanje društveno opasno krivično delo tako da se oformi stav u društvu da ih je potrebno drakonski kazniti zbog toga.

¹ Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

² Moralna panika je neproporcionalna i neprijateljska socijalna reakcija na stanje, osobu ili grupu koja je definisana kao pretnja društvenim vrednostima, a uključuje stereotipna medijska predstavljanja i dovodi do zahteva za većom socijalnom kontrolom, te stvara niz različitih reakcija (McLaughlin, Muncie, 2001: 175).

Predmet rada je analiza pitanja povređivanja pretpostavke nevinosti kroz medijsko izveštavanje o kriminalitetu, odnosno načina na koji je mediji povređuju, kao i posledica po ličnost i procesni položaj okrivljenog u krivičnom postupku usled takvog postupanja, a kroz analizu stavova izraženih u, pre svega, domaćoj stručnoj literaturi, uz prikaz studije dva odabrana slučaja. Cilj rada je skretanje pažnje stručnoj i opštoj javnosti na značaj posledica neetičkog izveštavanja medija po ličnost okrivljenog, te na neophodnost razmatranja drugačijeg pravnog regulisanja pretpostavke nevinosti i sankcionisanja njenog povređivanja od strane medija u pravnom sistemu Srbije.

Kako je rad pretežno teorijske prirode, u prvom poglavlju je dat osvrt na teorijski koncept dejstva pretpostavke nevinosti na krivično procesni položaj okrivljenog, kao i na određene međunarodne i nacionalne izvore iz kojih ona proizlazi.

U drugom poglavlju je predstavljena društveno odgovorna uloga medija i njihovog izveštavanja, te odnos između prava svakog pojedinca na obaveštenost o kriminalitetu i slobode štampe, sa jedne strane, i poštovanja prava okrivljenog (pre svega, pravo na poštovanje pretpostavke nevinosti), sa druge strane. S obzirom na norme u okviru domaćih propisa, predstavljeno je i pitanje sankcionisanja medija koji povređuju pretpostavku nevinosti – na formalnom i faktičkom planu.

U trećem poglavlju su prikazani i analizirani odabrani slučajevi izveštavanja domaćih medija o kriminalitetu u kojima su zapaženi pokazatelji povređivanja pretpostavke nevinosti, u cilju ukazivanja na načine kojima mediji to čine, dok je četvrto poglavlje posvećeno analizi posledica povređivanja pretpostavke nevinosti kroz medijsko izveštavanje o kriminalitetu.

Teorijski koncept i pravni okvir pretpostavke nevinosti

Pretpostavka nevinosti predstavlja jedan od temeljnih uslova za ostvarenje prava na pravično suđenje. U demokratskim društvima, ona je jedno od najvažnijih jemstava prava osumnjičenih i okrivljenih lica (Ilić, 2017: 201), bitno je povezana sa načelom pravičnog suđenja (Janković, 2016: 10), zatim sa načelom *in dubio pro reo* (Lazin, 1985) i predstavlja osnov za poverenje u osnovne principe vladavine prava (Bugarski, 2017: 69). Konceptualno govoreći, pretpostavka nevinosti je svojevrsno dostignuće normativnog uobličavanja krivič-

nog postupka, a nastala je kao odgovor na prepostavku vinosti u srednjovekovnom inkvizitorskom krivičnom postupku (Vodinelić, 1980: 54).³ Poštovanje prepostavke nevinosti doprinosi ravnopravnosti strana u krivičnom postupku i predstavlja „jedan od standarda koji skupa tvore pravo na pravično suđenje“ (Ilić, 2012: 573-574). Ona je i procesna garancija koja pruža zaštitu ličnosti okrivljenog u krivičnom postupku.

Pravna nauka je pokazala interesovanje za prepostavku nevinosti tek početkom dvadesetog veka, a teoretičari i njihovo insistiranje na detaljnem objašnjavanju njene suštine i dometa odgovorni su za to što je postala element koji figurira u većini krivičnoprocesnih sistema u svetu (Guilhermont, 2006: 467). Prepostavka nevinosti je više od normativnog okvira postupanja prema okrivljenom u toku postupka. Ona, uzimajući u obzir njeno čvrsto uteviljenje u teoriji i zakonodavstvu, štiti i okrivljenog, ali i autoritet suda – od početka do kraja krivičnog postupka (De Jong, van Lent, 2016: 49).

Prepostavka nevinosti je predviđena normativnim aktima na međunarodnom i nacionalnom nivou. U odredbi člana 11 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima⁴ navodi se da „bilo ko optužen za krivično delo ima pravo da bude smatrani nevinim dok na osnovu zakona krivica ne bude dokazana na javnom suđenju, na kojem su mu obezbeđene sve garancije potrebne za njegovu odbranu“. Takođe, odredba člana 14 stav 2 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima⁵ određuje da se „za svako lice koje je optuženo za krivično delo prepostavlja da je nevino dok njegova krivica ne bude zakonski ustanovljena“. Članom 6 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁶ propisano je da se „svako ko je optužen za krivično delo mora smatrati nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona“.

³ U literaturi se navode različiti trenuci u istoriji u kojima se može prepoznati verifikovanje ove prepostavke, na planu sudske prakse, pre svega. Tako, Volokh navodi da, kada je reč o engleskoj pravnoj tradiciji, početak razmatranja prepostavke nevinosti se vidi još u devetom veku, a presudu donetu u slučaju Coffin v. United States, pred Vrhovnim sudom iz 1895. godine, autor navodi kao prvu u američkoj pravnoj tradiciji, u kojoj se i formalno ova prepostavka izvodi (Volokh, 1997: 182, 198).

⁴ Dostupno na: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

⁵ International Covenant on Civil and Political Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966.

⁶ Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Konvencija-za-za%C5%A1itu-ljudskih-prava-i-osnovnih-sloboda-sa-izmenama-predvi%C4%91enim-Protokolima-11-i-14.pdf>, stranici pristupljeno 31.5.2020.

Na nivou domaćeg zakonodavstva, Ustav Republike Srbije,⁷ kao najviši opšti pravni akt, propisujući norme iz oblasti pravne sigurnosti u kaznenom pravu, odredbom člana 34 stav 3 ukazuje da se „svako smatra nevinim za krivično delo dok se njegova krivica ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda”.

Kako je napred navedeno, u članu 3 ZKP -a navodi se da se svako smatra nevinim dok se njegova krivica za krivično delo ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda. Zakonodavac izbegava korišćenje termina poput okrivljeni, optuženi, osumnjičeni. Ovakav postupak je opravdan jer se izbegava dilema na koju bi se naišlo pri jezičkom tumačenju odredaba Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima koje govore o optuženom. Naime, terminološka odredba „optuženi” podrazumeva lice protiv koga je optužnica potvrđena, te lice za koje je povodom optužnog predloga, privatne tužbe ili predloga za izricanje mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja određen glavni pretres ili ročište za izricanje krivične sankcije u skraćenom krivičnom postupku (čl. 2 stav 1 tačka 3 ZKP). Tako bi se, jezičkim tumačenjem odredaba navedenih međunarodnih dokumenata došlo do zaključka da se prepostavka nevinosti ne odnosi na osumnjičena ili lica koja su okrivljena u užem smislu. Naprotiv, sama logika prepostavke nevinosti je takva da se prostire i na lica u pogledu kojih postoji samo osnov sumnje da su učinila krivično delo, tako da se ne treba ograničiti na pravno-tehnički pojам optuženja.

U skladu sa navedenim, u nastavku ovog rada će se, kada se govori o osumnjičenom/optuženom/okrivljenom/osuđenom licu koristiti termin *okrivljeni*, što je u saglasju i sa ZKP-om i sa stavovima zastupljenim u domaćoj literaturi (Škulić, 2016: 124).

Zakonom o krivičnom postupku propisano je da su državni i drugi organi i organizacije, sredstva javnog obaveštavanja, udruženja i javne ličnosti dužni da se pridržavaju prepostavke nevinosti i da svojim javnim izjavama o okrivljenom, krivičnom delu i postupku ne povređuju prava okrivljenog (čl. 3 stav 2 ZKP).

Odredbom člana 73 Zakona o javnom informisanju i medijima⁸ je predviđeno da se, u cilju zaštite ljudskog dostojanstva, kao i nezavisnosti, ugleda i nepristrasnosti suda ili drugog nadležnog organa, niko u mediju ne sme označiti učiniocem kažnjivog dela, odnosno oglasiti krivim ili odgovornim pre pravnosnažnosti odluke suda.

⁷ Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

⁸ Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 – autentično tumačenje.

Društveno odgovorna uloga medija u Srbiji

U ključne probleme u vezi sa izveštavanjem o toku krivičnog postupka spadaju nepoštovanje prepostavke nevinosti, iznošenje neproverenih informacija, te izveštavanje kojim se ugrožava dalje vođenje krivičnog postupka (Kovačević, 2015: 333). U ovom radu dat je osvrt na nepoštovanje prepostavke nevinosti od strane medija pri izveštavanju o krivičnom postupku. No, treba napomenuti da medijsko izveštavanje nekada može imati za predmet i određena kriminalna ponašanja koja u tom trenutku nisu poznata pravosudnim organima što, pravno-tehnički posmatrano, nije izveštavanje o krivičnom postupku. Usled ovakvog načina izveštavanja, postoji mogućnost nastupanja dve različite posledice. Sa jedne strane, javni tužilac bi, u slučaju da smatra da te informacije predstavljaju kriminalističke indicije, trebalo da samostalno ili preko drugih državnih organa (pre svega policije) preduzme odgovarajuće radnje u cilju utvrđivanja istinitosti takvih informacija. Tako bi mediji doprineli pokretanju krivičnog gonjenja. Sa druge strane, drastična posledica u pogledu pojedinca o kojem mediji izveštavaju iz tzv. proverenih izvora, nastaje u slučaju da se otkrije neistinitost takvih tvrdnji - on će, gotovo neizostavno, biti stigmatizovan kao prestupnik, iako je to samo posledica neetičkog i neprofesionalnog pristupa izveštavanju.

Mediji nisu samo puki prenosioци informacija od izvora do konzumenata. Selekcija događaja i način na koji će se o njemu izveštavati je važan za kolektivnu osvešćenost jednog društva. Ustavom Republike Srbije je predviđeno pravo na obaveštenost koje podrazumeva da svako ima pravo da istinito, potpuno i blagovremeno bude obaveštavan o pitanjima od javnog značaja, te da su sredstva javnog obaveštavanja dužna da to pravo poštuju (čl. 51 Ustav RS). U vezi sa tim, u Zakonu o javnom informisanju i medijima (čl. 2), prilikom navođenju cilja donošenja zakona, ističe se obezbeđenje i zaštita iznošenja, primanja i razmene informacija (...) kako bi se unapredile „vrednosti demokratskog društva, sprečavanja sukoba i očuvanja mira, istinitog, blagovremenog, verodostojnog i potpunog informisanja i omogućavanja slodobnog razvoja ličnosti“. U članu 5 navedenog propisa navedeno je da svako ima pravo da istinito, potpuno i blagovremeno bude obavešten o pitanjima od javnog značaja. Svakako se, već na ovom mestu, može postaviti pitanje u čemu se sastoji javni značaj kod objavljivanja informacija o prebivalištu/boravištu, starosti,

zaposlenju i sličnim informacijama o ličnosti lica za koje mediji tvrde da je učinilac krivičnog dela, a koje su nekada predmet izveštavanja domaćih medija.

Krivični postupak u Republici Srbiji je u načelu javan⁹ (Škulić, 2016: 77), a pravo javnosti da bude obaveštena o toku krivičnog postupka je javni interes (Ilić, 2012: 578), jer javnost ima pravo da bude obaveštena o stanju kriminaliteta u društvu, a mediji, kroz svoje valjano i etički utemeljeno izveštavanje omogućavaju ostvarenje tog prava (Ilić, 2017: 201). Tako je i odredbom Zakona o javnom informisanju i medijima predviđeno da se informacije iz krivičnog postupka koji je u toku mogu objaviti pod uslovom da su iznete na glavnom pretresu ili ako su pribavljenе ili su mogle biti dobijene od organa javne vlasti (čl. 74). Na navedenu odredbu se nadovezuje i odredba Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja¹⁰ (čl. 9), gde je propisano da organ vlasti neće omogućiti tražiocu ostvarivanje prava na pristup informacijama od javnog značaja, ako bi time ugrozio, omeo ili otežao sprečavanje ili otkrivanje krivičnog dela, optuženje, vođenje pretkrivičnog postupka, vođenje sudskega postupka, izvršenje presude ili sproveđene kazne ili drugi pravno uređeni postupak, fer postupanje ili pravično suđenje.

Neophodno je ukazati i na odredbe Kodeksa novinara Srbije¹¹ (u daljem tekstu: Kodeks) kao etičkog standarda profesionalnog postupanja novinara. U prvoj glavi Kodeksa navodi se da je obaveza novinara da tačno, objektivno, postupno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, poštujući pravo javnosti da sazna istinu i držeći se osnovnih standarda novinarske profesije. Konačno, u tački 3 četvrtog poglavљa navodi se da je „novinar dužan da poštuje pravilo pretpostavke nevinosti i ne sme nikog proglašiti krim do izricanja sudske presude“. U skladu sa napred navedenim, Kodeks daje smernice za postupanje novinara i ukazuje da su mediji dužni da poštuju ovo pravilo i da štite privatnost i identitet osumnjičenog ili učinioca, čak i u slučaju priznanja krivice. Zaštita privatnosti, prema odredbi Kodeksa podrazumeva ne samo zaštitu imena, već i zaštitu drugih podataka koji bi mogli da upute na njegov identitet: fotografija, adresa, opis izgleda, bračno stanje, socijalni

⁹ O opštoj javnosti može se govoriti samo kada je reč o glavnom pretresu u opštem i skraćenom krivičnom postupku koji se vodi protiv punoletnog lica. Javnost, sa druge strane, izostaže kada se radi o postupku prema maloletnicima, kao i kada je reč o prethodnom postupku. U prethodnom postupku postoji stranačka javnost, a opšta javnost je obuhvaćena samo obaveštavanjem o toku istrage (Škulić, 2016: 78).

¹⁰ Službeni glasnik RS, br. 120/2004, 54/2007, 104/2009 i 36/2010.

¹¹ Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinara_Srbije.pdf, stranici pri stupljeno 31.5.2020.

status, pripadnost nekoj grupi, imena suseda, rođaka i prijatelja. U skladu sa navedenim, novinar je u obavezi da poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet svih ljudi o kojima izveštava.

Uzimajući u obzir navedene propise, dolazi se do zaključka da se pravo na obaveštenost svakog pojedinca o informaciji od javnog značaja, a koje će biti ostvareno medijskim izveštavanjem, ograničava interesom države da efikasno sprovodi zakonom uređene postupke, među kojima i krivični. Ipak, u srpskom pravu je data prednost slobodi štampe u odnosu na pretpostavku nevinosti i zahtev za nesmetanim vođenjem krivičnog postupka (Bajović, 2008: 207). Takva tvrdnja je opravdana uzimajući u obzir kakva su pravila o odgovornosti lica koje povredi ovu pretpostavku, a o čemu će biti više reči u narednom delu ovog poglavlja.

Sankcionisanje povrede pretpostavke nevinosti

Domaći zakonodavac je, čini se, prepoznao samo da je potrebno na neki način sankcionisati povredu pretpostavke nevinosti, no to trenutno nije predviđeno kao krivično delo. Zakon o javnom informisanju i medijima predviđa da, ako se objavljinjanjem informacije, odnosno zapisa, povređuje pretpostavka nevinosti, aktivno legitimisano lice (ono koje je lično povređeno objavljinjem te informacije ili zapisa) može tužbom zahtevati utvrđivanje da je objavljinjem povređeno određeno pravo ili interes, propuštanje objavljinjanja i zabranu ponovnog objavljinjanja informacije ili predaju zapisa, uklanjanje ili uništenje objavljenog zapisa (čl. 101).¹² Odredbom člana 140 istog zakona predviđa se i prekršajna odgovornost odgovornog urednika medija ukoliko se u objavljenoj informaciji neko označi učiniocem kakvog kažnjivog dela, odnosno oglasi krivim ili odgovornim pre pravnosnažnosti odluke nadležnog organa.

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2009. godine,¹³ članom 336a bilo je predviđeno krivično delo nedozvoljeno javno komentarisanje sudskega postupaka, kojim je bilo predviđeno da će se onaj koji za vreme trajanja postupka pred sudom, a pre donošenja pravnosnažne sudske odluke, u namjeri da povredi pretpostavku nevinosti ili nezavinosti suda daje javne izjave u sredstvima javnog informisanja, kazniti zatvorom do šest meseci i

¹² Uspešnost saniranja nematerijalne štete koja se može ogledati u povredi ugleda i časti lica o kojem se izveštava u svakom konkretnom slučaju je upitna (mišljenje autora rada).

¹³ Službeni glasnik SRJ, br. 70/2001 i 68/2002 i Službeni glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon i 72/2009

novčanom kaznom (D. Bataveljić, B. Bataveljić, 2012: 198). Za postojanje ovog krivičnog dela je bilo neophodno utvrditi postojanje umišljaja kod učinioca, direktnog ili eventualnog, kao i postojanje namere kao izraženog subjektivnog elementa ovog krivičnog dela (Škulić, 2009). U pozitivnom Krivičnom zakoniku¹⁴ ovo krivično delo nije predviđeno.¹⁵

Značaj posledica koje nastaju u pogledu okriviljenog u slučaju povrede pretpostavke nevinosti je uočila i Advokatska komora Beograda koja je 2018. godine podnela Ministarstvu pravde Inicijativu za izmenu Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: Inicijativa).¹⁶ Inicijativom se ističe da povreda pretpostavke nevinosti nije predviđena kao krivično delo, a autori Inicijative tvrde da to implicira da je poštovanje pretpostavke nevinosti svedeno na ravan moralnih obaveza. Osim na izveštavanje medija i davanje mišljenja autora medijskih sadržaja o učiniocu krivičnog dela i krivičnom postupku, Inicijativa se odnosi i na predstavnike državnih organa koji, takođe, svojim izjavama mogu povrediti pretpostavku nevinosti. Predloženo je da će se svako službeno lice u državnom organu ili organizaciji ili lice koje obavlja posao od javnog značaja, koje svojom javnom izjavom povredi nečije pravo na pretpostavku nevinosti, kumulativno kazniti kaznom zatvora i novčanom kaznom. Osim napred navedenih lica, istim kaznama će se kazniti i novinar i odgovorni urednik sredstva javnog obaveštavanja koje objavi izjavu ili vest kojom se povređuje nečije pravo na pretpostavku nevinosti.

Neposredno po podnošenju Inicijative Ministarstvu pravde, određena medijska udruženja su negirala potrebu za takvom inkriminacijom, smatrajući da se na taj način bitno ograničava sloboda govora, kao i da bi to neminovno vodilo cenzuri medijskih sadržaja.¹⁷ Inicijativa, do dana pisanja ovog rada, nije urodila plodom.

Osim zakonskim normama, oblast zaštite prava lica o kojima se izveštava regulisana je i pravilima medijskih udruženja. Tako je Poslovnikom o radu

¹⁴ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

¹⁵ Dekriminalizacija je obrazložena time da je takva zakonska odredba preširoko postavljena, te da je zakon u tom segmentu bio u raskoraku sa životom (Ilić, 2017: 207).

¹⁶ Dostupno na: <https://akb.org.rs/wp-content/uploads/2018/07/INICIJATIVA-ZA-IZMENU-KRIVICNOG-ZAKONIKA.pdf>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

¹⁷ Više o tome videti na: <https://insajder.net/sr/sajt/tema/11713/>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

komisije za žalbe Saveta za štampu¹⁸ (čl. 1) predviđena mogućnost podnošenja žalbi povodom sadržaja objavljenih u štampanim medijima i njihovim izdanjima na svim platformama, informativnim portalima i novinskim agencijama, u slučaju kada podnositelj smatra da isti nisu u skladu sa odredbama Kodeksa. Komisija u postupku po žalbi donosi odluke i javne opomene. Javna opomena se donosi u slučaju da je procenjeno da je žalba osnovana (čl. 17), a odluka tom prilikom doneta mora biti objavljena u mediju na koji se žalba odnosi (čl. 19). Za deset godina postojanja Saveta za štampu, izjavljeno je više od 700 žalbi na rad medija, od čega se više od pola odnosi na tekstove u elektronskim medijima. Ipak, nekolicina medija, uprkos donetoj javnoj opomeni i odluci kojom se utvrđuje osnovanost izjavljene žalbe, izbegava da postupi po odluci i istu objavi (Savet za štampu, 2019b).¹⁹

Analiza odabranih slučajeva izveštavanja medija o kriminalitetu

Prema podacima monitoringa poštovanja Kodeksa novinara za period jul-decembar 2019. godine, utvrđeno je da je u pogledu četvrte glave Kodeksa, koja se odnosi na odgovornost novinara, utvrđeno 2566 prekršaja normi Kodeksa, što je preko pet puta više nego u uporedivom vremenskom periodu 2018. godine, kao i da tabloidi čine 94% prekršaja normi Kodeksa.²⁰ Takođe, prema Izveštaju o monitoringu poštovanja Kodeksa novinara Srbije u dnevnim štampanim medijima u periodu između 1. jula i 31. decembra 2019. godine (u daljem tekstu: Izveštaj o monitoringu)²¹, navedeno je da je, komparacijom izveštaja iz prethodnih monitoringa kršenja Kodeksa, utvrđeno da je najčešće povređena odredba poglavљa 4 tačka 3, odnosno odredba o pretpostavci nevinosti (pri čemu se ne navodi konkretni broj prekršaja samo te odredbe).

U nastavku je prikazana analiza dva odabrana primera medijskog izveštavanja o kriminalitetu, u kojima se mogu primetiti naznake povređivanja pretpostavke nevinosti, a kako bi se ukazalo na način na koji se to čini.

¹⁸ Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/poslovnik-o-radu-komisije>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

¹⁹ Takvo nepostupanje, paradoksalno, sa sobom ne povlači nikakvu posebnu odgovornost.

²⁰ Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/cirilica/uploaded/szs_monitoring_jul-dec_2019_V1.pdf, stranici pristupljeno 8.6.2020. godine.

²¹ Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/uploaded/Izve%C5%A1taj%20monitoringu%202019%20cir.pdf>, stranici pristupljeno 10.9.2020.

Slučaj „Malčanski berberin“

Ovaj slučaj je analiziran na osnovu sadržaja tekstova objavljenih na internet stranicama dnevnih listova Blic, Kurir, Večernje novosti i Alo u periodu od 22. decembra 2019. godine do 1. juna 2020. godine, a u kojima je predmet izveštavanja učinjeno krivično delo ili ličnost okrivljenog u konkrentom slučaju. Navedeni internet portalni domaćih medija su izabrani kao reprezentativni s obzirom da, prema dostupnim podacima, prema broju korisnika koji ih svakodnevno posete, redovno spadaju u prvi pet do sedam od ukupno 109 domaćih internet portala.²² Analiza slučaja je predstavljena kroz nekoliko članaka koji predstavljaju očigledne primere povređivanja pretpostavke nevinosti i drugih prava okrivljenog.²³

Pri upisivanju termina „Malčanski berberin“ u različitim padežnim oblicima u pretraživače dostupne na internet stranicama navedenih medija, utvrđeno je da je u periodu od 22. decembra 2019. do 1. juna 2020. godine objavljeno preko 660 tekstova u vezi sa predmetnim slučajem, i to: 178 tekstova na internet portalu dnevnog lista Blic, 134 teksta na internet portalu dnevnog lista Kurir, 97 tekstova na internet portalu dnevnog lista Večernje novosti i 251 tekst na internet portalu Alo, pri čemu je većina tekstova preuzeta sa drugih internet strana, nekada sa, a nekada bez navođenja izvora. Ovaj primer je značajan upravo iz razloga njegove izuzetne medijske propraćenosti, što proizlazi iz postojanja opšte upućenosti domaće društvene zajednice u njegove pojedinosti, kao i iz Izveštaja o monitoringu koji navodi da je predstavljao „medijski najatraktivniji slučaj“.

Medijski konzumenti su bili obavešteni o svakoj pojedinosti ne samo konkretnog događaja o kojem se izvešava u ovom slučaju, već i celokupnog života žrtve, njene porodice, osumnjičenog i njegove porodice. O nepoštovanju smernica Kodeksa o izbegavanju navođenja imena osetljivih lica, izlišno je govoriti – poznata su imena osumnjičenog, maloletne žrtve, svih članova njihovih porodica, ali i imena suseda, te nekih službenih lica, koja su učestvovala

²² Podaci o monitoringu posećenosti internet portal domaćih medija dostupni na: <https://rating.gemius.com/rs/tree/32>, stranici pristupljeno 23.7.2020.

²³ S obzirom na broj tekstova koji se svakodnevno objavljuju, nije moguće izvršiti analizu svakog od njih, niti je to potrebno. Iz navedenog razloga u radu su predstavljeni samo neki od najupečatljivijih tekstova objavljenih u navedenom vremenskom periodu.

u lišenju slobode osumnjičenog. Okriviljeni je oslovljavan terminima poput monstrum, manijak, otmičar i silovatelj.²⁴

Objavljeni su i tekstovi u kojima se objašnjavala istorija psihičkih oboljenja kod osumnjičenog lica. Tako je u tekstu na internet stranici dnevnog lista Alo okriviljeni označen kao psihopata, te je posebna pažnja poklonjena njegovom navodnom lečenju u psihijatrijskim ustanovama (M. G., 2019).²⁵ Čitaoci su u tekstu od 27.12.2019. godine na portalu Novosti (nepoznati autor) imali priliku da prate genezu kriminalnih crta ličnosti osumnjičenog, te je navedeno da je osumnjičeni u detinjstvu bio zlostavljan od strane svoje majke i vršnjaka, te da silovanja vrši iz osvete.²⁶ Fotografije osumnjičenog su preplavile internet, od onih uslikanih pri lišenju slobode u prethodnim krivičnim postupcima, pa do novijih fotografija učinjenih na udaljenosti od svega nekoliko centimetara od njegovog lica.²⁷

U ovom slučaju se ocenjivalo, kao gotovo izvesno, da je žrtva ubijena, pošto je prethodno silovana, te da će postojati elementi krivičnog dela, čime je prejudicirana osuđujuća presuda na kaznu doživotnog zatvora. Tako je na internet portalu dnevnog lista Alo 25. decembra 2019. godine (D. I., 2019),²⁸ objavljeno da je u mestu koje se karakteriše kao mesto krivičnog događaja pronađeno telo nestale devojčice.²⁹

²⁴ Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/chronika/malcanski-berberin-foto/gy44hg2>, stranici pristupljeno 10.9.2020.

²⁵ Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/chronika/detalji-malcanski-berberin-pedofil-psihijatrija/276320/vest>, stranici pristupljeno 27.7.2020.

²⁶ Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/chronika/aktuelno.291.html:838441-Majka-ga-sisala-i-tukla-deca-na-selu-ga-mucila-a-sada-siluje-iz-osvete-Kako-je-nastao-Malcanski-berberin>, stranici pristupljeno 27.7.2020.

²⁷ Na primer, tekst na internet strani dnevnog lica Blic (Brkić, 2020) pod naslovom *Malčanski berberin za 17 dana obišao krug - Ninoslav Jovanović uhapšen na mestu gde je ostavio svoj prvi trag*. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/chronika/malcanski-berberin-za-17-dana-obisao-krug-ninoslav-jovanovic-uhapsen-na-mestu-gde-je/5ztnbjb>, stranici pristupljeno 10.9.2020.

²⁸ Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/chronika/berberin-monika-malca-policija-zandarmerija/275765/vest>, stranici pristupljeno 15.5.2020.

²⁹ Navedeni dnevni list je u nekoliko slučajeva prekršio odredbe Kodeksa koje se odnose na odgovornost novinara u pogledu obaveze da štiti prava i dostojanstvo dece, žrtava zločina i drugih lica, zatim odredbe koje se odnose na poštovanje privatnosti lica o kojim izveštava. Tako su roditelji devojčice o kojoj se izveštava podneli žalbu Savetu za štampu čija je Komisija za žalbe donela odluku o osnovanosti žalbenih navoda i obavezala navedeni dnevni list na objavu takve odluke. Dostupno na: <http://www.zalbe.rs/zalba/7513>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

Slučaj „Vranjski silovatelj“

O tome kako za medije, pri izveštavanju o okrivljenom u krivičnom postupku kao nedvosmisleno krivom pojedincu, postojanje činjenice da je krivični postupak obustavljen ne predstavlja prepreku za nastavak takvog delovanja govori i analiza slučaja poznatog kao „Vranjski silovatelj“. Ovaj slučaj je predstavljen prvenstveno iz razloga što je u pogledu njega okončan krivični postupak. Osim navedene karakteristike, upečatljiva razlika je i znatno slabija medjinska propraćenost konkretnog slučaja, no elementi povređivanja pretpostavke nevinosti ne izostaju. Analizirana su tri teksta objavljena na internet portalima Blic, Alo i Vranjske – prva dva portalna iz razloga visokog nivoa posećenosti, a poslednji jer je jedini na kojem je objavljeno da je konkretan postupak obustavljen.

Na internet stranici dnevnog lista Blic je objavljen tekst pod naslovom *Užas u naselju pored Vladičinog Hana – Omamio drugaricu pa je silovao?*, u kojem je detaljno opisano da je lice o kojem se govori kao o učiniocu krivičnog dela upotreboom psihoaktivnih supstanci svoju žrtvu doveo u stanje nesposobnosti za pružanje otpora, te to iskoristio i dva puta je seksualno zlostavljaо (Pešić, 2017). Autor teksta se odlučio da ne navede celo ime i prezime osumnjičenog, već njegove i inicijale žrtve, kao i njihovu starost. Međutim, takav postupak nije ni od kakvog značaja sa aspekta zaštite identiteta osumnjičenog. Uzimajući u obzir populaciju Vladičinog Hana, gde se navodno silovanje dogodilo, uz sve druge objavljene informacije, lokalna društvena zajednica mogla je relativno lako da sazna o kojem licu se radi.

Na internet stranici dnevnog lista Alo je 10.1.2018. godine objavljen tekst pod naslovom *Ukinut pritvor vranjskom silovatelju – Omamio pa silovoao devojku, a sad se brani sa slobode* (Pešić, 2018). Autor ne preza da osumnjičenog okarakteriše kao učinioču krivičnog dela silovanja, iako u tom smislu nije ni podneta optužnica od strane nadležnog javnog tužilaštva, u čemu se nedvosmisleno prepoznaje povreda pretpostavke nevinosti. U tekstu se, ponovo, do detalja opisuje sam čin prinudne oblube koji je navodno učinio osumnjičeni, kao i odakle su oštećena i osumnjičeni.

Krajem 2018. godine Više javno tužilaštvo u Vranju je, usled nedostatka dokaza, obustavilo istragu. Ova vest je objavljena samo na internet strani novina Vranjske (nepoznati autor) uz puno ime i prezime osumnjičenog.³⁰ U

³⁰ Dostupno na: <https://www.infovranjske.rs/info/sloboda-za-silovanje-zbog-nedostatka-dokaza>, stranici prostupljeno 17.5.2020.

predmetnom tekstu naglašeno i da je okrivljeni „iz ugledne i imućne porodice” što je doprinelo uobličavanju stava jednog od komentatora objavljenog teksta da je ovakav ishod krivičnog postupka upravo posledica bogatog porekla osumnjičenog. Na ovaj način se doprinosi stvaranju sumnje u nepristrasnost državnih organa u vršenju svoje funkcija. Takođe, iščitavajući komentare posetilaca ove internet strane, dolazi se do zaključka da je javnost nezadovoljna takvom odlukom tužilaštva, a može se naići i na predloge da se lice ipak kazni, iako osnov za takvu odluku izostaje. Uprkos postojanju takve mogućnosti, osumnjičeni nije podneo žalbu zbog povređivanja pretpostavke nevinosti Savetu za štampu.

Pretpostavka nevinosti se povređuje kroz navedene primere izveštavanja na sledeće načine: pre svega, a ujedno i ključno je označavanjem nekoga krivim, bez postojanja pravnosnažne sudske presude; objavljinjanjem široj javnosti podataka o ličnosti okrivljenog – ime i prezime, mesto boravišta, godine starosti, stanje mentalnog i fizičkog zdravlja, fotografije bez odobrenja okrivenog i drugo.

Posledice povrede pretpostavke nevinosti po ličnost i procesni položaj okrivljenog

Sasvim je izvesno da izveštavanje na koje je napred ukazano doprinosi sekundarnoj viktimizaciji žrtve bilo kog krivičnog dela, za koje i „samo pojavljivanje pred sudom i prepričavanje, pa samim tim i ponovno preživljavanje traumatičnih događaja, predstavlja veliku neprijatnost i stres” (Nikolić-Ristanović, 2003: 3). Neprofesionalizam u izveštavanju domaćih medija o kriminalitetu se, kada je reč o žrtvi krivičnog dela, sastoji u udaru na pravo na privatnost, ličnost i dostojanstvo žrtve (Božović, 2017: 61).

Kada je reč o povredi pretpostavke nevinosti, posledice nastaju, pre svega, u vezi sa vođenjem i okončanjem konkretnog krivičnog postupka, gde se vide konsekvene u vezi sa procesnim položajem okrivljenog. Takođe, kako se u literaturi ističe, može doći do donošenja tzv. kompromisne presude, odnosno osuđujuće presude koje sudovi donose pod pritiskom javnosti, u situacijama kada ni posle okončanja dokaznog postupka nisu potpuno uvereni u izvesnost određenih činjenica i krivičnog dela (Ignjatović, 2016: 170). Ovakvo postupanje dovodi u pitanje nezavisnost, pravičnost i nepristrasnost u vršenju

sudske funkcije, kao i načelo *in dubio pro reo*. Tu se, uz postojanje osude pre presude, može govoriti i o konceptu socijalne krivice, gde je društvo donelo osuđujuću presudu u odnosu na okriviljenog koji je prethodno oglašen krivim od strane medija. Tako, ako dođe do donošenja oslobađajuće sudske presude, društvo ostaje nezadovoljno, a okriviljeni je „pravno nevin, a socijalno kriv“ (Ilić, 2017: 202-203).

Samo vođenje krivičnog postupka protiv određenog lica ga negativno stigmatizuje, a stigmatizacija vodi isključenju osobe iz određenog društvenog odnosa ili društvene zajednice (Dijker, Koomen 2007: 6). Stigma je nezaobilazna bez obzira na ishod konkretnog krivičnog postupka. Tako, ukoliko posle celokupnog medijskog tretmana koji podrazumeva povredu prepostavke nevinosti i prejudiciranje sudske odluke, povredu prava na privatnost i zaštitu identiteta, lice bude oslobođeno ili postupak bude obustavljen, stigma ga, kao nevino lice, još značajnije pogađa. To dalje znači da, viktinizaciju kao proces postajanja žrtvom - trpljenje radnje izvršenja krivičnog dela (Božović, 2017: 38), treba ipak tumačiti u širem smislu, jer pri povređivanju prepostavke nevinosti okriviljeni ipak biva viktinizovan činjenjem medija.

Posledice se mogu javiti i u pogledu porodičnog života okriviljenog. Pre svega, u relativno malim društvenim sredinama, porodice okriviljenih su, zajedno sa njima, stigmatizovane, a to se dodatno pojačava stalnim medijskim pritiscima. Takođe, lice „osuđeno“ od strane medija može imati poteškoće kada je reč o zasnivanju porodice i partnerskih odnosa.

Objavljivanje fotografija osimnjičenog, a posebno onih nastalih za vreme lišenja slobode, okruženo službenicima policije, sa lisicama na rukama, svakako doprinosi gubitku prijatelja, te profesionalnog i društvenog ugleda (Kolaković-Bojović, 2012: 565). Upitno je i zasnivanje radnog odnosa konkretnog pojedica, čime se, u krajnjem slučaju, može dovesti u pitanje i sama njegova egzistencija.

Podaci o ličnosti okriviljenog su, zahvaljujući neprofesionalnom radu novinara, dostupni široj javnosti, uključujući i podatke o fizičkom ili mentalnom zdravlju i o istoriji njegovih bolesti, te je pravo na privatnost okriviljenog u potpunosti degradirano. Dostojanstvo i ugled okriviljenog u društvu su značajno poljuljani, uzimajući u obzir da javnosti postaju poznati događaji i činjenice iz duboke privatne sfere okriviljenog.

Iz analize drugog slučaja i komentara čitalaca jednog od objavljenih tekstova, može se videti i neposredan uticaj medijskog izveštavanja na kreiranje

stavova u društvu, pa i jačanje kaznenog populizma. Osim toga, u društvu se povećava nivo straha od zločina i osećaj nesigurnosti (Ignjatović, Ljubičić, 2017: 59-60), pa nije nezamislivo da fizički integritet i život okrivljenog budu u opasnosti od napada ostalih članova društva koji, vođeni medijskim sadržajima, neobjektivno sagledavaju činjenično stanje i imaju potrebu da se osvete za delo koje možda i ne postoji.

Zaključak

Svojim senzacionalističkim izveštavanjem o kriminalitetu, mediji doprinose ugrožavanju privatnosti, duševnog i fizičkog integriteta okrivljenog kao imaoца prava na prepostavku nevinosti. Osim toga, a kako je u radu ukazano, stigmatizacija okrivljenog postoji možda i kao najteža sankcija (Kolaković-Bojović, 2012: 565), a posebno kada se radi o licu koje je oslobođeno ili u pogledu kojeg je obustavljen krivični postupak, pa ono doživljava osudu društvene zajednice samo zato što su mu mediji pružili tretman kojim su duboko zašli u njegova prava.

Ovaj način izveštavanja o kriminalitetu je postao gotovo uobičajen i, iako svedočimo konstantnom povređivanju prava lica o kojima se izveštava, on opstaje. Razlozi za ovakvo izveštavanje se mogu videti u težnji medija ka većem tiražu ili većoj posećenosti njihovih internet stranica, ali ne treba zanemariti postojanje pritiska na medije. Naime, moralna panika koja se ovim putem stvara, predstavlja sredstvo manipulacije vladajućih elita masovnom svešću, a u cilju ostvarivanja svojih, pre svega političkih interesa (Jewkes, 2004: 10).

Svakako, uloga medija u informisanju javnosti o kriminalitetu u društvu je važna, te se medijima mora omogućiti pristup relevantnim informacijama, a sloboda medija je prepoznata kao značajna za ostvarivanje i drugih ljudskih prava (Ilić, 2017: 205). Ipak, najznačajnije pitanje, koje se samo sa praktičkog aspekta može valjano rešiti, jeste postavljanje granice između senzacionalističkog izveštavanja punog nepotrebnih detalja o ličnosti aktera krivičnog događaja (ako ga uopšte ima) i slobode štampe. Čini se da represivni pristup u vidu propisivanja strožih sankcija za nepoštovanje prepostavke nevinosti ne bi urođio plodom. Bajović ističe da bi se takvo postupanje lako protumačilo kao „atak na slobodu medija i prava građana na obaveštenost“ (Bajović, 2008: 209). Sa druge strane, nije valjano ići ni u drugu krajnost, te poštovanje

prepostavke nevinosti tumačiti samo kao moralnu obavezu i u potpunosti dekriminalizovati njen povređivanje. Mišljenja smo da je potrebno razraditi domaći pravni okvir prepostavke nevinosti jer trenutno postojeći, očigledno, ne doprinosi uzdržavanju medija od njenog povređivanja.

Osim toga, neophodno je i kontinuirano raditi na podizanju svesti javnosti, a pre svega predstavnika medija, o težini posledica senzacionalističkog i etički neutemeljenog izveštavanja po ličnost i socijalne prilike okrivljennog čija se prepostavka nevinosti povređuje (bez obzira na ishod krivičnog postupka), ali i na razvoj ličnosti žrtve o kojoj se izveštava u svakom konkretnom slučaju.

Literatura

- Bajović, V. (2008) Prepostavka nevinosti i sloboda štampe. *Analji Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1, str. 194-210.
- Bataveljić, D., Bataveljić, B. (2012) Etička pravila novinarske struke i odgovornost medija za delatnost novinara. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 61, str. 171-202.
- Božović, D. (2017) Novinarska etika i sekundarna viktimizacija u štampanim medijima u Srbiji. *Komunikacija i mediji*, 40, str. 37-65.
- Bugarski, T. (2017) Prepostavka nevinosti (sadržina, obim i dejstvo u krivičnom postupku). *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1, str. 51-71.
- De Jong, F., van Lent L. (2016) The Presumption of Innocence as a Counterfactual Principle. *Utrecht Law Review*, 1, str. 32-49.
- Dijker, M., Koomen, W. (2007) *Stigmatization, Tolerance and Repair – An Interrogative Psychological Analysis of Responses to Deviance*. Cambridge: Cambridge University press.
- Đoković, L. (2019) Mediji, kriminalitet i mladi. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, str. 113-130.
- Guilhermont, E. (2006) *La Présomption D'Innocence dans le Discours Doctrinal*. Disertacija. Perpignan: Faculté de droit et des sciences économiques.
- Ignjatović, Đ. (2016) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje.
- Ignjatović, Đ., Ljubičić, M. (2017) Mediji i kriminalitet – večita kriminološka tema. U: O. Pavićević, I. Stevanović (ur.) *Pravosuđe i mediji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 37-64.

- Ilić, A. (2017) *Mediji i kriminalitet – kriminološki aspekti*. Disertacija. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ilić, I. (2012) Prepostavka nevinosti okrivljenog i pravo na javno informisanje. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 61, str. 571-586.
- Janković, J. (2016) Načelo in dubio pro reo u sudskej praksi. *Bilten Apelacionong suda u Beogradu*, 8, str. 9-19.
- Jewkes, Y. (2004) *Media and Crime*. London: Sage publication Lt.
- Kolaković-Bojović, M. (2012) Mediji i prepostavka nevinosti. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 61, str. 555-570.
- Kovačević, M. (2015) Krivični postupak i izveštavanje u medijima. *Kultura polisa*, 28, str. 329-340.
- Lazin, Đ. (1985) "In dubio pro reo" u krivičnom postupku. Beograd: Naučna knjiga.
- McLaughlin, E., Muncie, J. (2001) *The Sage Dictionary of Criminology*. London: Sage Publications Ltd.
- Nikolić-Ristanović, V. (2003) Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: Savremena zakonska rešenja i praksa. *Temida*, 1, str. 3-10.
- Surette, R. (2011) *Media, Crime and Criminal Justice*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Škuljić, M. (2016) *Krivično procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje.
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.
- Vodinelić, V. (1980) O pravnoj prirodi presumpcije nevinosti. *Glasnik Pravnog fakulteta u Kragujevcu*, str. 49-72.
- Volokh A. (1997) N Guilty Men. *University of Pennsylvania Law Review*, 2, str. 173- 216.
- Zakon o javnom informisanju i medijima, Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 – autentično tumačenje.
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Službeni glasnik RS, br. 120/2004, 54/2007, 104/2009 i 36/2010.
- Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik SRJ, br. 70/2001 i 68/2002 i Sužbeni glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr, 49/2007, 20/2009 – dr. Zakon i 72/2009.
- Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

Internet izvori

Advokatska komora Beograda, *Inicijativa za izmenu Krivičnog zakonika*. Dostupno na: <https://akb.org.rs/wp-content/uploads/2018/07/INICIJATIVA-ZA-IZMENU-KRIVICNOG-ZAKONIKA.pdf>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

Brkić, M. (2020, 6. januar) Malčanski berberin za 17 dana obišao krug - Ninoslav Jovanović uhapšen na mestu gde je ostavio svoj prvi trag, *Blic*. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/malcanski-berberin-za-17-dana-obisao-krug-ninoslav-jovanovic-uhapsen-na-mestu-gde-je/5ztntjb>, stranici pristupljeno 10.9.2020.

D. I. (2019, 25. decembar) Jake policijske snage opkolile selo Malča – „Berberin“ nestao u isto vreme kada i Monika, Žandarmerija traga za osuđivanim otmičarem, strahuje se od najgoreg, *Alo*. Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/hronika/berberin-monika-malca-policija-zandarmerija/275765/vest>, stranici pristupljeno 15.5.2020.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, sa izmenama predviđenim Protokolima 11 i 14. Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Konvencija-za-za%C5%A1itu-ljudskih-prava-i-osnovnih-sloboda-sa-izmenama-predvi%C4%91enim-Protokolima-11-i-14.pdf>, stranici pristupljeno 31.5.2020.

Gemius Audience. Dostupno na: <https://rating.gemius.com/rs/tree/32>, stranici pristupljeno 23.7.2020.

International Covenant on Civil and Political Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

Insajder, *Tintorova komora traži zatvor za „kršenje prepostavke nevinosti“, Gajić: To je vraćanje verbalnog delikta*. Dostupno na: <https://insajder.net/sr/sajt/tema/11713/>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

M. G. (2019, 12. decembar) Lečen je od četvrte godine života, bio na psihijatriji više puta – Isplivali jezivi detalji o Malčanskom berberinu, *Alo*. Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/hronika/detalji-malcanski-berberin-pedofil-psihijatrija/276320/vest>, stranici pristupljeno 27.7.2020.

Nepoznati autor (2018, 2. oktobar) Sloboda za silovanje zbog nedostatka dokaza, *Vranjske*. Dostupno na: <https://www.infovranjske.rs/info/sloboda-za-silovanje-zbog-nedostatka-dokaza>, stranici pristupljeno 17.5.2020.

Nepoznati autor (2019, 27. decembar) Najnovija fotografija Malčanskog berberina – ovako sada izgleda otmičar male Monike, ako ga vidite, odmah zovite policiju, *Blic*. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/malcanski-berberin-foto/gy44hg2>, stranici pristupljeno 10.9.2020.

Nepoznati autor (2019, 27. decembar) Majka ga šišala i tukla, deca na selu ga mučila, a sada siluje iz osvete: Kako je nastao Malčanski berberin, *Novosti*. Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/chronika/aktuelno.291.html:838441-Majka-ga-sisala-i-tukla-deca-na-selu-ga-mucila-a-sada-siluje-iz-osvete-Kako-je-nastao-Malcanski-berberin>, stranici pristupljeno 27.7.2020.

Pešić, V. (2018, 10. januar) Ukinut pritvor vranjskom silovatelju – Omamio pa silovao devojku, a sad se brani sa slobode, *Alo*. Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/chronika/omamio-pa-silovao-devojku-a-sad-se-brani-sa-slobode/140140/>, stranici pristupljeno 15.5.2020.

Pešić, V. (2017, 22.novembar) Užas u naselju pored Vladičinog Hana – Omamio drugaricu pa je silovao, *Blic*. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/chronika/uzas-u-naselju-pored-vladicinog-hana-omamio-drugaricu-pa-je-silovao/8yv953d>, stranici pristupljeno 10.09.2020.

Savet za štampu (2015) *Kodeks novinara Srbije*. Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/doc/Kodeks_novinara_Srbije.pdf, stranici pristupljeno 31.5.2020.

Savet za štampu (2019a) *Izveštaj o monitoringu poštovanja novinara Srbije u dnevnim štampanim medijima u periodu od 1. jula do 31. decembra 2019. godine*. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/uploaded/Izve%C5%A1taj%20monitoring%202019%20cir.pdf>, stranici pristupljeno 10.9.2020.

Savet za štampu (2019b) Monitoring poštovanja Kodeksa novinara Srbije od jula do decembra 2019. godine. Dostupno na: http://www.savetzastampu.rs/cirilica/uploaded/szs_monitoring_jul-dec_2019_V1.pdf, stranici pristupljeno 8.6.2020.

Savet za štampu (2020) *Poslovnik o radu komisije za žalbe*. Dostupno na: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/poslovnik-o-radu-komisije>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

Savet za štampu, Žalbe. Dostupno na: <http://www.zalbe.rs/zalba/7513>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

Škulić, M. (2009, 28. decembar) Medijski linč ili linčovanje medija, *Politika*. Dostupno na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/117548/>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

United Nations (1948) *The Universal Declaration of Human Rights* (adopted by United Nations General Assembly). Dostupno na: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, stranici pristupljeno 25.7.2020.

LAZAR ĐOKOVIĆ*

The Media Victimization of the Defendant through the Violation of the Presumption of Innocence

The paper analyses the theoretical concept and legal framework of the presumption of innocence and the significance of the consequences of its violation by the media in Serbia, which leads to the victimization of the accused. An analysis of examples of reporting of selected electronic media is presented, in which the way the media violates the presumption of innocence is indicated. In order to draw the attention of the professional and general public to the consequences of unethical media reporting on crime, it is pointed out that they are reflected in the impossibility of proper development of the defendant's personality, stigmatization as a direct consequence of media treatment to which he was exposed, and degradation of the right to privacy. The author concludes that it is necessary to work on raising public awareness of the unforeseeable harmful consequences for the personality of all those who are associated with a criminal event in the media and to more legally regulate the ban on violating the presumption of innocence by the media, and achieve a balance between the presumption of innocence, as a part of the corpus of the defendant's rights, and the right of the public to be informed on time of the state of crime.

Keywords: presumption of innocence, electronic media, stigmatization, victimization of the accused, right to information.

* Lazar Đoković is a student of master academic studies at the Faculty of Law, University of Belgrade. E-mail: lazarsdjokovic@gmail.com.

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 2, str. 293-300
ISSN: 1450-6637

ZORICA MRŠEVIĆ

Nasilje i mi: Mediji o nasilju nad ženama
Beograd, Institut društvenih nauka, 2019, str. 257

Nasilje nad ženama jedna je od glavnih tema obimnog istraživačkog opusa dr Zorice Mršević i njene neumorne feminističke, jednom rečju – humanističke posvećenosti. Tokom više decenija naučnog rada, njene knjige postale su neizostavna polazišta, nezaobilazne bibliografske reference i dragocena naučna građa za druge naučnike i naučnice iz raznih disciplina. U ovom prikazu, pokušaću da predstavim značaj nove knjige Zorice Mršević i izdvojam neke probleme medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama koje smatram ključnim iz dubinske perspektive, sa stanovišta istoričarke književnosti i istoričarke društva, ne izostavljajući moju drugu specijalnost, teoretičarke književnosti.

Bez obzira da li su reči „nasilje“ i „žene“ direktno ispisane u naslovu studija Zorice Mršević, ona uporno i sistematski ispituje kakav je odnos srpskog društva, politike i kulture prema ženama, šta treba menjati i kako. I u ovoj najnovijoj studiji, ona razmatra goruće društvene probleme. Još važnije, ona nudi rešenja koja se ogledaju u primeni naučnih rezultata u praksi. Njene doprinose treba sagledavati u širem kontekstu naučnog i društvenog delovanja. Sferu kriminoloških studija u kojima je značajan doprinos dala prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, sagledavajući veze i odnose kriminologije i viktimalogije, ljudskih i ženskih prava, Zorica Mršević dopunjava i proširuje u okviru komunikoloških studija.

No, krenimo redom. Knjiga Zorice Mršević *Nasilje i mi: Mediji o nasilju nad ženama* nastavak je njenih prethodnih kriminološko-fenomenoloških analiza rodno zasnovanog nasilja, koje je započela 2013. godine. Potrebu za ovakvom studijom nametnula je brutalna životna stvarnost u Srbiji. Istraživanje koje je Mršević sprovela pokazuje tri ključne stvari: 1) da se nasilje nad ženama ne smanjuje; 2) da mediji o ovom veoma ozbilnjom problemu izveštavaju bez poštovanja profesionalnih standarda, gotovo ne pokazujući društvenu odgovornost, i 3) da su reakcije institucija manjkave. Zato je njena kritika upućena medijima i institucijama proizvela niz preporuka kojima bi se negativne prakse mogle pretvoriti u pozitivne. „Kritika je etička”, podsetila je Džudit Butler, ali kritika može biti i proetička, te da, kao što je to slučaj sa ovom novom knjigom Zorice Mršević, poziva na etičko delovanje.

Istraživački potencijal Zorice Mršević deluje impresivno, jer ono što obično radi tim naučnika, ona je uradila sama. Mršević je, primenom kvalitativne metode, analizirala medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u Srbiji tokom dve godine (2015. i 2016.), prevashodno u štampi, a u nekim slučajevima i na televiziji. Ona daje „uvid u načine na koje se, koliko, kad i zašto mediji u Srbiji bave temom nasilja nad ženama” (str. 33). Da bi razumela epilog, reakcije na događaje i medijske trendove, pratila je izveštavanje i u naredne tri godine (između 2017. i 2019. godine), tako da u knjizi postoje dodaci iz tog perioda. Preciznije rečeno, Mršević je radila na uzorku od 866 novinskih objava. Od toga, u njenom primarnom istraživačkom fokusu bila su 752 članka objavljena tokom 2015. i 2016. godine (402 u 2015. godini, a 350 u 2016. godini), što je dopunila daljim trogodišnjim praćenjem drugih 114 tekstova.

Dr Mršević je vršila analizu na pet nivoa: 1) nivo medijskog proizvoda; 2) nivo usaglašenosti sa kodeksima profesionalnog ponašanja; 3) nivo organizacije medijske produkcije; 4) nivo vanmedijskih uticaja, i 5) nivo otvorenih pitanja. Na nivou produkcije, dr Mršević je izdvojila različite vrste novinskih žanrova, te je uočila „tri najprisutnija medijska žanra - informativni, interpretativni i analitički” (str. 34). Zabrinjavajuće je to što je najmanje bilo analitičkih, istraživačkih tekstova, dok se u najvećem broju pišu interpretativni žanrovi - u 2015. bilo ih je na datom uzorku 72,1%, a u 2016. godini se zapaža porast (77,2%). Autorka je uočila i trendove u pogledu analitičkih tekstova: tokom više godina oni prenose mišljenja kompetentnih stručnjaka, ali se u prenošenju informacija više insistira na senzacionalizmu nego na društveno odgovornom delovanju. Dr Zorica Mršević dalje otkriva da tekstove o nasilju nad ženama pišu

novinarke koje urednici profesionalno diskriminišu, jer ne potpisuju njihova imena, što utiče na profesionalno napredovanje žena. Skrenula bih pažnju i na otkriće dr Mršević koje reflektuje sledeći paradoks: „izveštavanje o nasilju nad ženama nema nikakvu karakteristiku ‘ženskog pisma’, ne sadrži rodno egalitarni, niti rodno egalizujući pristup” (str. 35).

Zašto ovaj paradoks ne treba da čudi? Ako se iz dublje vremenske perspektive sagledava odnos jezik-društvo-politika prema ženama, može da se uoči da se ona ključna veza između žena, obrazovanja i feminizma, koja je bila uspostavljena u Srbiji sredinom 19. veka, neprekidno brisala i sa mukom prenosila tokom vremena. Kao da smo još uvek u kapsuli traume! Tako, na primer, kada se danas govori i piše o potrebi uvođenja rodno osetljivog jezika, ne pokazuje se znanje o tome da je srpski jezik sa prvim društvenim promenama (kakva je, svakako, bila profesionalizacija žena, njihov prodor u javnu sferu delovanja) insistirao na rodnoj osetljivosti, uvodeći imenice ženskog roda za zanimanja (takozvane *socijalne femininative*). Štampani rečnici srpskog jezika su bogati imenicama ženskog roda (za zanimanja ili za različite tipove žena), ali se one slabo koriste u jeziku, jer je stav normativnih gramatičara da je upotreba takvih imenica nepravilna, pri čemu se politički razlozi maskiraju tobož gramatičkim (da su imenice muškog roda neutralnog značenja). U školskim i studijskim programima urodnjeni predmeti su retki, podaci iz prošlosti o doprinosima žena i raznim vidovima nasilja nad ženama (u jeziku, književnosti, istoriji, sociologiji, psihologiji) se ne prenose deci i studentima. Tako da, uprkos brojčanoj dominaciji žena u sferi podučavanja, one, kao novinarke, nemaju rodno egalitarni, niti rodno egalizujući pristup. Susrećemo se i sa akademskim i gimnazijskim profesorkama koje su patrijarhalno indoktrinirane i ignorisu potrebe za urodnjavanjem i demokratizacijom nastavnih sadržaja.

Koliko je važna uloga medija u društvu pokazuje nivo istraživanja vanmedijskih uticaja. U tom poglavljtu, dr Zorica Mršević podvlači da se „o najtežim oblicima fizičkog i seksualnog nasilja nad ženama saznaje isključivo iz medija, jer broj femicida u Srbiji i dalje nije službeno javno objavljeni podatak, što je, samo po sebi, značajan vanmedijski momenat koji onemogućava i medijsko, ali isto tako naučno i aktivističko, korektno saznavanje obima te pojave. Mediji na taj način i dalje imaju vrlo istaknuto ulogu ‘duvača u pištaljku’, dakle onih koji upozoravaju na postojanje te društvene pojave, ali ih ta istaknuta uloga stavlja u ranjivu poziciju izloženosti mogućim uticajima” (str. 36).

Deo analize Zorice Mršević o medijskom izveštavanju femicida, odnosno o „ubistvu žena i devojaka zato što su žene, zbog njihove rodne pripadnosti i dešava se kao rezultat rodne nejednakosti, diskriminacije i ekonomske nemoći žena“ (Jilozian prema Mršević, 2019: 151) „direktno ukazuje na koren problema u vezi sa nasiljem nad ženama“ (str. 106) ili koliko je jak hegemonistički maskulinitet.¹ Dok sam čitala ovaj deo studije iz 2019. godine kao da sam ponovo čula ženske glasove iz knjige objavljene 1898. godine. Jer, sve ono što se moglo videti u slučajevima femicida u Srbiji 19. veka, vidimo i sada: da su se ubijene žene pre smrti i te kako obraćale nadležnim organima, ali da nisu dobijale neophodnu pomoć.²

U okviru nivoa otvorenih pitanja, onih koja su aktuelna i koje je dr Mršević izdvojila, skrenula bih pažnju na pitanje: „Zašto je izostajanje medijske osude nasilja česta pojava?“ (str. 37).

Za sve one koji izveštavaju o nasilju nad ženama u medijima, instruktivno je poglavlje *Akti kojima je regulisano medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama u Srbiji i regulatorna tela*, gde dr Mršević upućuje na „niz zakonskih odredaba, kodeksa profesionalne etike, kao i odredaba javnih politika koje se odnose na obavezu tačnog i blagovremenog informisanja, zaštitu ljudskog dostojanstva, zabranu diskriminacije i slično“ (str. 43). Tu se nalaze korisne preporuke upućene novinarima i urednicima, a koje se odnose na poštovanje rodne ravноправnosti, zaštitu privatnosti i identiteta žrtava i osumnjičenih, odsustvo sek sizama, odnosno preporuke usmerene na postizanje i čuvanje objektivnosti, istinitosti i potpunosti informacija. Mršević objašnjava i ulogu dva regulatorna tela (Savet za štampu i Regulatorno telo za elektronske medije) kojima gra

¹ Definicija femicida unekoliko je drugačija: „ubistvo žene učinjenom iz mržnje prema ženama, prezira, želje za dominacijom nad ženom i kontrolom nad njenim životom“ (Konstantinović Vilić, Petrušić, Beker, 2019: 7). Za dalja istraživanja femicida pogledati rezultate interdisciplinarnog istraživanja koji su predstavljeni u publikacijama *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji I* i *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji II*. Na osnovu rezultata ovog istraživanja izrađen je *Model za prikupljanje podataka o femicidu* i date su preporuke koje mogu doprineti boljom proceni rizika i efikasnoj intervenciji i prevenciji femicida. Više o tome videti u: Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Beker, K. (2019) *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji I*. Pančevo: ARTiJa. i Petrušić, N., Žunić, N., Vilić, V. (2019) *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji II*. Pančevo: ARTiJa. U ovom istraživanju nije rađena analiza medijskog izveštavanja o femicidu, pa je zato istraživanje dr Zorice Mršević posebno važno, te može da se oceni kao originalan naučni doprinos.

² Reč je o knjizi koju je napisao Milutin A. Popović 1898. godine *Zatvorenice: Album ženskog odeljenja Požarevačkog kaznenog zavoda*, a koja je nedavno ponovo objavljena. Novije izdaje pripremila je dr Svetlana Tomić.

đani i građanke mogu da se obrate u slučaju kršenja etičkih standarda profesionalne novinarske etike (str. 45-48).

Zadržaću se na dva poglavlja. Prvo je poglavlje *Napadi na žene eksponirane u javnosti i medijsko izveštavanje*. Kao istoričarka književnosti, mogu da napomenem da medijski napadi na žene koje se nalaze na javnim i državnim funkcijama ili su u nekim drugim ulogama u žiži javnosti u Srbiji, nažalost, imaju veoma staru i dugu istoriju. Ta istorija pokazuje formulu da biti moćna žena u Srbiji nije društveno dobrodošla niti prihvatljiva stvar, da moćna žena ne sme da bude žena za javnu pohvalu, divljenje, niti da postane primer ili uzor drugima. Da li danas imamo neki veliki javni spomenik takvoj moćnoj ženi ma koliko da je ona u prošlosti bila svetla i važna? Ono što je dr Mršević navela za sadašnje primere, stoji i za prošle: „Karakteristično za takve napade je da se zasnivaju na negativno stereotipnom, mizoginom stavu prema ženama uopšte, koje olako koriste kao opšteprihvaćene istine, jačajući ih, ma o kojoj napadnutoj ličnosti da se konkretno radi.“ (str. 50). Za sve napade na novinarke, aktivistkinje, političarke, a u novije vreme ovoj listi se mogu dodati i univerzitetske profesorke, karakteristično je da ih mediji „prihvataju bez distanciranja i dalje ih šire u javnosti kao svoje stavove. Time doprinose promovisanju takvog načina komunikacije za i protiv žena u javnosti.“ (str. 50). Sušinski, reč je o primitivizmu, što je trebalo naglasiti i ponoviti više puta, jer eufemistično deluju objašnjenja da imamo posla sa seksualno, rodno uvredljivim elementima napada na žene koje su na najvišim državnim funkcijama.³

Dr Mršević kroz studiju redovno čitaocu upućuje na vezu političkih dešavanja i prirodu medijskih napada. Tako, na primer, navodi: „Jesen 2017. obeležena je političkim i medijskim napadima na ministarku Mihajlović, a povod je bilo njenog zalaganja za verziju Nacrta zakona o rodnoj ravnopravnosti, koji je sačinilo Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost, u saradnji sa ženskim nevladinim organizacijama. Ti napadi, osim obojenosti političkim rivalitetom, takođe su predstavljali omalovažavanje i kritiku postojanja rodne ravnopravnosti, promociju tradicionalnih rodnih uloga i stereotipa.“ (str. 52) i nastavlja: „Eskalacija tog sukoba iznela je u fokus javnosti i mogućnost ukidanja Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, da bi se time bavili neki drugi sektori ili delovi mini-

³ Poput ministarke Zorane Mihajlović, premjerke Ane Brnabić i predsednice Skupštine, Maje Gojković, poslanice Marinike Tepić, ili uglednih novinarki (Tamara Skrozza) i renomiranih književnica (Biljana Srbljanović). U tom kontekstu, dr Mršević navodi i napade na aktivistkinju Stašu Zajović (i organizaciju „Žene u crnom“), na reporterku Studija B, Barbaru Životić.

starstava, kao i to da je ceo sukob zapravo bio plod rivaliteta državnih institucija oko dobijanja i raspolaganja donacijama međunarodnih organa." (str. 53).

U ovim primerima nedostaje uvid u kontrareakcije od strane napadnutih ličnosti, Udruženja novinara Srbije (UNS), potom drugih političara i političarki ili feminističkih organizacija. Da li zaista niko ne reaguje na javna blaćenja, osim u slučaju Barbare Životić kada su reagovali Udruženje novinara Srbije, grupa *Novinarke protiv nasilja* i ministarka Mihajlović?⁴

Drugo poglavlje, koje posebno izdvajam, je *Izjave političara i funkcionera o nasilju nad ženama*, gde se navode primjeri javnog istupanja, na primer, ministra policije Nebojše Stefanovića, Aleksandra Vučića (koji je u to vreme bio premijer), predsednice Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost Zorane Mihajlović, kao i nezavisnih institucija. Sva ova istupanja Zorica Mršević izdvaja kao važne političko – jezičke akcije, jer su nove i nije ih bilo ranije, te „predstavljaju glavnu medijsku novinu, nepoznatu u prethodnim godinama, i ujedno novi element javnog političkog života u Srbiji u posmatranom periodu“ i „izražavaju postojanje političke volje da se na nasilje nad ženama reaguje efikasno“ (str. 208).

Osim toga, autorka nam skreće pažnju na to da mediji u Srbiji ne žele da popravljaju javnu sferu, te da mediji zapravo unazađuju, degradiraju i obe-smišljavaju naš svet i naš život, kreirajući na taj način sopstvenu metastvarnost. Postojanje svesti o toj medijskoj metastvarnosti je, prema Mršević, veoma važno, jer „sistemsatki prikrivaju nepravedne društvene odnose (u konkretnom slučaju, rodnu neravnopravnost, neadekvatnost i neblagovremenost institucionalne reakcije na nasilje nad ženama), prezentujući ih pod fasadom nepristrasnosti, ideološke, klasne i rodne neutralnosti“ (str. 14-15).⁵

Slikovni materijal u smislu fotografija koje su zastupljene u medijskim izveštajima o nasilju nad ženama, dr Mršević pominje, ali ne razmatra detaljno, što je razumljivo jer bi to zahtevalo posebno istraživanje koje, u

⁴ U 19. veku istaknute žene u srpskoj politici i kulturi same su odmah reagovale u štampi, poput kraljice Natalije. Njena dvorska dama, Cana Đordžević, pravovremeno je napisala i objavila knjigu u javnu odbranu kraljice Natalije. Na razne klevete i laži, istaknute umetnice su takođe reagovale, a ako ne bi uspele da objave tekst, jer bi im urednici to zabranili, čuvale su svoje moćne reči odbrane u rukopisnoj zaostavštini.

⁵ Neka dalja istraživanja mogla bi se baviti poređenjem na lokalnom i međunarodnom nivou. Na primer, mogu se poređiti novinske objave u rasponu od 19. veka do danas, kao i žanrovske transformacije tekstova o nasilju nad ženama. Takođe, može se sagledavati mesto medija u Srbiji među drugim evropskim zemljama u pogledu izveštavanja o nasilju. Koje zemlje imaju najbolje primere iz prakse?

budućnosti, može da proširi ovu postojeću analizu. To su sve pitanja intermedijalnosti, odnosa i veza između vizuelnog i tekstovnog. Kakav je odnos ovih objava u štampanoj a kakav na internet i televizijskoj platformi novinarstva ako su ih TV novinari koristili u emisijama? Dobro bi bilo analizirati komentare čitalaca i gledalaca. Ako „pozovemo“ teoriju književnosti u pomoć, zapazićemo da se u nekim citiranim sintagmama iz interpretativnih novinskih tekstova, poput „kobno veče“ i „nesrećna žena“ (str. 67), „nežniji pol“ (str. 68), „nesrećna žena“ (str. 69) upotrebljavaju iste stilske figure (stalni epiteti i ponavljanja), što sa jedne strane ilustruje tvrdnju Zorice Mršević o stereotipnom jezičkom prenošenju informacija i seksizmu, a, sa druge, pokazuje u kojoj meri je medijsko izveštavanje složeno i disciplinarno slojevito istraživačko pitanje. U tom ispisivanju drugih istraživačkih pitanja, na primer, o odnosu jezika (gramatike i stilistike) i istine, vidim još jednu vrednost ove knjige.

U nekom narednom izdanju ove knjige može se napraviti specijalni dodatak, izbor interpretativnih tekstova, ali i uključivanje fotografija koje su pratile te tekstove. Bilo bi dobro štampati neke novinske tekstove u celini tako da se, naspram neprimerenih tekstova, uspostave oni koji pokazuju poštovanje profesionalnih standarda i etičke odgovornosti. Takve tekstove je dr Zorica Mršević agilno identifikovala tokom četvorogodišnjeg perioda i analizirala u onom delu knjige koji nosi naslov *Analiza najboljih analitičkih medijskih izveštaja o nasilju nad ženama* (str. 75-88). Kao medije za primer, Mršević je izdvojila nedeljnine *Vreme* i *NIN*, a od dnevnih novina *Danas*, *Politika*, *Pančevac* i *Grad Kruševac*.

Da zaključim, nova knjiga dr Zorice Mršević je naučno utemeljena studija, zasnovana na obimnom broju izvora, nudi relevantne i pouzdane podatke o problemu medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama i predstavlja originalan naučni doprinos. Taj doprinos pojačava završni materijal koji je u vidu preporuka priložen na kraju knjige, a upućen je medijima, Savetu za štampu i Regulatornom telu za elektronske medije, kao i međunarodnim organizacijama i domaćim organizacijama civilnog društva.

Istraživanje dr Zorice Mršević je dobro strukturisano, sistematicno organizovano i jasno saopšteno. Ovu naučnu razumljivost posebno izdvajam jer se dešava da su akademske knjige pisane nejasnim, veoma složenim, pa i kvazi-intelektualnim jezikom. U tom smislu ovu knjigu mogu razumeti bilo koji čitaci zainteresovani za ovu temu.

Dok analizira odabranu problematiku, dr Mršević objašnjava manje poznate termine, a skreće pažnju na problematične pristupe i prazna mesta,

Svetlana Tomić

čime istovremeno podstiče druge naučnike i naučnice na dalja proučavanja. Najvažnije, ona naglašava važnost profesionalnosti i odgovornosti kod drugih, a to su upravo ključne reči koje je definišu kao naučnicu koja je posvećena društvu i čuva profesionalne standarde istraživanja.

Ulogu, vrednost i budućnost ove knjige ne vidim samo u okviru komunikoloških i kriminoloških studija, već i krivičnog prava, istorije, sociologije, stilistike i retorike. Uprkos zabrinjavajućim otkrićima, Mršević čuva nadu u promenu medija i promenu budućnosti. I na toj nadi joj, takođe, možemo zahvaliti, jer ipak postoje neki svetli primeri koji čuvaju vezu novinarstva sa slobodom i istinom. Mediji treba da štite i povećaju istinitost informacija jer na osnovu informacija delujemo u svetu.

PROF. DR SVETLANA TOMIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis *TEMIDA* je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2020. godinu su: **Broj 3: Deca žrtve.** Članci van tema brojeva mogu biti predati Redakciji bez obzira na rokove.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na sledećem linku: <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019.pdf>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisano izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u ***Uređivačkoj politici časopisa Temida*** (dostupno na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutore.htm>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Preplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1.000 dinara. Godišnja preplata na štampani primerak za 2020. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, godišnja preplata na štampani primerak za 2020. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena preplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi preplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2020 are: **No. 3: Child victims.** Contributions not specifically dedicated to the themes of each issue, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of deadlines.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copyright to the publisher**.

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019Eng.pdf>.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the ***Editorial Policy of the journal Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAvtoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1.000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2020 is 3.000 RSD for individuals and 10.000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2020 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj изашао 1997. године

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335